

**TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİNE KATILIM
SÜRECİNE İLİŞKİN**

2002 YILI İLERLEME RAPORU

Ankara

Ekim 2002

İÇİNDEKİLER

A. Giriş	1
a) Önsöz.....	1
b) Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler.....	2
İkili ticaret de dahil olmak üzere, Ortaklık Anlaşması kapsamındaki son gelişmeler .	3
Katılım Ortaklığı.....	5
Müktesebatın Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program	5
Topluluk Yardımı	5
Ayrıntılı mevzuat incelemesi.....	6
Eşleştirme	7
B. Üyelik Kriterleri	8
1. Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler	8
Giriş	8
Son Gelişmeler	10
1.1. Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü.....	11
Yasama	11
Yürütme	12
Yargı Sistemi	13
Yolsuzlukla Mücadele Tedbirleri	15
Milli Güvenlik Kurulu	16
1.2. İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması.....	17
Medeni ve Siyasi Haklar.....	20
Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar	31
Azınlık hakları ve azınlıkların korunması	33
1.3. Kıbrıs.....	34
1.4. Sınır Anlaşmazlıklarının Barışçıl Yollarla Halli	34

1.5. Genel Değerlendirme	35
2. Ekonomik Kriterler	39
2.1. Giriş	39
2.2. 1997 Yılından İtibaren Gerçekleşen Ekonomik Gelişmelerin Özeti...	39
2.3. Kopenhag Kriterleri Açısından Değerlendirme	41
İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı.....	41
Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesi.....	47
2.4. Genel Değerlendirme	51
3. Üyelikten Kaynaklanan Yükümlülükleri Üstlenebilme Yeteneği	52
Giriş	52
3.1. Müktesebat Başlıkları.....	54
Başlık 1: Malların Serbest Dolaşımı	54
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	54
Genel Değerlendirme.....	56
Başlık 2: Kişilerin Serbest Dolaşımı.....	58
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	58
Genel Değerlendirme.....	58
Başlık 3: Hizmet Sunumu Serbestisi.....	59
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	59
Genel Değerlendirme.....	60
Başlık 4: Sermayenin Serbest Dolaşımı	61
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	61
Genel Değerlendirme.....	62
Başlık 5: Şirketler Hukuku.....	63
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	63
Genel Değerlendirme.....	64
Başlık 6: Rekabet	65

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	65
Genel Değerlendirme.....	65
Başlık 7: Tarım	67
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	67
Genel Değerlendirme.....	70
Başlık 8: Balıkçılık.....	72
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	72
Genel Değerlendirme.....	72
Başlık 9: Ulaştırma	73
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	73
Genel Değerlendirme.....	73
Başlık 10: Vergilendirme	75
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	75
Genel Değerlendirme.....	76
Başlık 11: Ekonomik ve Parasal Birlik.....	76
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	76
Genel Değerlendirme.....	77
Başlık 12: İstatistik	78
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	78
Genel Değerlendirme.....	78
Başlık 13: Sosyal Politika ve İstihdam.....	79
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	79
Genel Değerlendirme.....	81
Başlık 14: Enerji	83
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	83
Genel Değerlendirme.....	84
Başlık 15: Sanayi Politikası.....	86
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	86
Genel Değerlendirme.....	87
Başlık 16: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler	88

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	88
Genel Değerlendirme.....	89
Başlık 17: Bilim ve Araştırma	90
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	90
Genel Değerlendirme.....	90
Başlık 18: Eğitim ve Mesleki Eğitim	90
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	90
Genel Değerlendirme.....	91
Başlık 19: Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri.....	92
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	92
Genel Değerlendirme.....	92
Başlık 20: Kültürel ve Görsel-İşitsel Politika.....	93
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	93
Genel Değerlendirme.....	94
Başlık 21: Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu	95
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	95
Genel Değerlendirme.....	96
Başlık 22: Çevre	97
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	97
Genel Değerlendirme.....	98
Başlık 23: Tüketicinin ve Sağlıkın Korunması.....	99
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	99
Genel Değerlendirme.....	99
Başlık 24: Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği.....	100
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	100
Genel Değerlendirme.....	104
Başlık 25: Gümrük Birliği	108
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	108
Genel Değerlendirme.....	109
Başlık 26: Dış İlişkiler	110

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	110
Genel Değerlendirme.....	111
Başlık 27: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası.....	112
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	112
Genel Değerlendirme.....	113
Başlık 28: Mali Kontrol.....	114
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	114
Genel Değerlendirme.....	114
Başlık 29: Mali ve Bütçesel Hükümler	116
Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme	116
Genel Değerlendirme.....	116
3.2. Genel Değerlendirme	118
C. Sonuç	121
D. Katılım Ortaklığı ve AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program: Toplu Değerlendirme.....	127
1. Katılım Ortaklığı.....	127
Kısa vadeli öncelikler	127
Orta Vadeli Öncelikler.....	132
2. Müktesebatın Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program.....	135
EKLER.....	136
Aday Ülkeler Tarafından Onaylanan İnsan Hakları Sözleşmeleri	137
İstatistik Veriler	138

A. Giriş

a) Önsöz

Haziran 1998'de Cardiff'te toplanan AB Zirvesinde, Komisyonun Türkiye hakkında, Türkiye-AT Ortaklık Anlaşmasının 28'inci maddesi ve Lüksemburg Zirvesi sonuçlarına dayanan bir rapor sunacağı açıklanmıştır.

Komisyon, Türkiye'ye ilişkin ilk İlerleme Raporunu, diğer aday ülkelerin İlerleme Raporları ile birlikte, Ekim 1998 tarihli Viyana Zirvesine; ikinci raporunu ise Ekim 1999 tarihli Helsinki Zirvesine sunulmak üzere hazırlamıştır.

Helsinki Zirvesinde, "Türkiye, diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temelinde, Birliğe katılma amacı taşıyan bir aday devlet olarak mütalâa edilmektedir. Mevcut Avrupa stratejisine göre, Türkiye de diğer aday ülkeler gibi, reformlarını hızlandıran ve destekleyen bir katılım öncesi stratejiden yararlanacaktır" kararı alınmıştır.

Komisyon, üyeliğe hazırlanan aday ülkelerin kaydettikleri gelişmeleri, katılım öncesi stratejinin bir parçası olarak, düzenli bir şekilde AB Konseyine rapor etmektedir. Türkiye ile ilgili ilk kapsamlı Rapor, Aralık 2000'de toplanan Nice Zirvesine sunulmuştur. İkinci İlerleme Raporu, Aralık 2001'de yapılan Laeken Zirvesine sunulmuştur. Komisyon, işbu İlerleme Raporunu ise, 2002 sonbaharında yapılacak Brüksel Zirvesini dikkate alarak hazırlamıştır.

Bu Raporun yapısı, 2000 ve 2001 yılları İlerleme Raporlarıyla büyük ölçüde aynıdır. Önceki raporlarda olduğu gibi, mevcut bu Rapor da:

- Türkiye ile Birlik arasındaki ilişkileri, özellikle AT-Türkiye Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ele alır;
- 1993 Kopenhag Zirvesinde belirlenmiş olan siyasi kriterler (demokrasi, hukuk devleti, insan hakları, azınlık haklarının korunması) açısından mevcut durumu inceler;
- Kopenhag Zirvesinde tanımlanmış olan ekonomik kriterler (işleyen bir piyasa ekonomisi varlığı ve Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile baş edebilme kapasitesi) açısından Türkiye'nin mevcut durumunu ve kaydettiği ilerlemeyi değerlendirir;
- Türkiye'nin, Antlaşmalar, ikincil mevzuat ve Birlik politikalarında ortaya konulan müktesebatı üstlenebilme kapasitesini inceler; diğer bir ifadeyle, üyelik yükümlülüklerini değerlendirir. Bu bölümde, Köln ve Helsinki Zirvelerinde vurgulanan nükleer güvenlik standartlarına özellikle dikkat çekilmektedir. Bu bölüm, sadece mevzuatın uyumlaştırılmasını değil, müktesebatın etkili biçimde uygulanması için gerekli hukuki ve idari kapasitenin geliştirilmesini içermektedir. Avrupa Konseyi, bu ikinci hususun önemini 1995 Madrid Zirvesinde ve müteakip vesilelerle ve son olarak da Haziran 2002 tarihinde yapılan Seville Zirvesinde vurgulamıştır. Madrid Zirvesinde, aday ülkelerin, uyumlu bir bütünleşme için gerekli koşulların yaratılabilmesi bakımından, idari yapılarında gerekli düzenlemeleri yapmalarının gereği vurgulanmıştır. Seville Zirvesinde de, aday ülkelere müktesebatın etkili bir şekilde uygulanmasında ilerlemeler kaydedilmesine devam edilmesinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmış ve aday ülkelerin idari ve hukuki kapasitelerini gereken seviyeye getirmek için tüm tedbirleri almak zorunda oldukları ifade edilmiştir.

Bu Rapor, 2001 yılı İlerleme Raporundan bu yana kaydedilen gelişmeleri dikkate almaktadır. Rapor, 15 Eylül 2002 tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Ancak, bazı özel durumlarda, söz konusu tarihten sonra alınan tedbirlere de yer verilmektedir. Rapor, ayrıca, 2001 yılı İlerleme Raporunda yer alan reformların ne derecede gerçekleştirilmiş olduğunu değerlendirmekte ve yeni girişimleri incelemektedir. Rapor, ayrıca, ele alınan konulara ilişkin genel bir durum değerlendirmesi sunmakta ve Türkiye'nin katılım sürecinde atması gereken adımları belirlemektedir.

Ayrıca, 2002 yılı İlerleme Raporları, hangi ülkelerin müzakerelere hazır olduğu konusunda Komisyonun, tavsiyeler geliştirmesine zemin teşkil edeceğinden dolayı, bu Rapor, Türkiye'nin 1998 yılı İlerleme Raporundan bu yana kaydettiği gelişmelerin bir değerlendirmesini kapsamaktadır. Ekonomik kriterler açısından ise, inceleme dönemi 1997'den itibaren başlatılmış ve Raporda, Türkiye'nin ekonomik performansının dinamik ve ileriye dönük bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Raporda, Türkiye'nin Katılım Ortaklığı önceliklerinin ne ölçüde ele aldığını inceleyen ayrı bir bölüme de yer verilmektedir.

Daha önceki Raporlarda olduğu gibi, bu Raporda da 'ilerleme', fiilen alınan kararlar, fiilen kabul edilen mevzuat, fiilen onaylanan uluslararası sözleşmeler (bunların uygulanması da dikkate alınarak) ve fiilen uygulanan tedbirler temel alınarak değerlendirilmiştir. İlke olarak, hazırlık aşaması ya da TBMM onayı aşaması gibi değişik aşamalarda bulunan mevzuat ya da tedbirler dikkate alınmamıştır. Bu yaklaşım, tüm aday ülkelere eşit muamelede bulunulmasına ve katılım süreci içindeki ülkelerin elde ettikleri somut ilerlemelerin tarafsız bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Bu Rapor, çok sayıda bilgi kaynağından yararlanılarak hazırlanmıştır. Aday ülkeler, son İlerleme Raporunun yayımlanmasından itibaren, üyelik için yürüttükleri hazırlıklar konusunda kaydettikleri ilerlemelere ilişkin bilgi vermeye davet edilmiştir. Mevcut olduğu ölçüde, Ortaklık Anlaşmaları ve Müktesebatın Üstlenilmesine ilişkin Ulusal Programlar kapsamında sağlanan bilgiler ve bazı alanlarda aday ülkelerin idari kapasitelerinin değerlendirilmesi kapsamında verilmiş çeşitli uzman görüşleri, aday ülkeler hakkındaki bilgiler açısından ilave kaynakları oluşturmuştur. Konsey görüşleri ile Avrupa Parlamentosunun raporları¹ ve ilke kararları da İlerleme Raporlarının hazırlanmasında dikkate alınmıştır. Komisyon, Avrupa Konseyi, AGİT ve uluslararası mali kuruluşlar gibi çeşitli uluslararası örgütler ile sivil toplum örgütlerinin değerlendirmelerinden de yararlanmıştır.

b) Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler

Aralık 2001 tarihli Laeken Zirvesinde şu değerlendirme yapılmıştır: "Türkiye, özellikle son anayasa değişikliği ile, katılım için öngörülen siyasi kriterlere uyum sağlama yolunda ilerleme kaydetmiştir. Bu durum, Türkiye ile katılım müzakerelerinin açılması ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Türkiye, başta insan hakları olmak üzere, ekonomik ve siyasi kriterlere uyum sağlama yönünde gösterdiği ilerlemeye devam etmesi yolunda teşvik edilmektedir. Türkiye için Katılım Öncesi Strateji, Türkiye'nin müktesebata uyum konusunda hazırlık durumunun incelenmesinde yeni bir aşamaya işaret edecektir."

Haziran 2002 tarihindeki Seville Zirvesinde, "Türkiye'de son dönemde kabul edilen reformların memnuniyetle karşılandığı" ifade edilerek, şu görüşe yer verilmiştir: "Konsey, Katılım Ortaklığında tanımlanan önceliklerin yerine getirilmesi için Türkiye tarafından sarf

¹ Türkiye Raportörü Alain Lamassoure'dir.

edilen çabayı desteklemekte ve teşvik etmektedir. Siyasi ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ile, Türkiye'nin katılımı da, diğer aday ülkelerle aynı ilke ve kriterlere tabi olarak gündeme gelecektir. Seville ve Kopenhag Zirveleri arasındaki dönemde meydana gelecek gelişmeler, Ekim 2002 tarihinde Komisyon tarafından sunulacak İlerleme Raporu ve ayrıca Helsinki ve Laeken Zirve sonuçları doğrultusunda, Kopenhag Zirvesinde Türkiye'nin adaylık statüsünün bir sonraki aşamasına ilişkin yeni kararlar alınabilecektir”.

2002 yılında, Türkiye için Katılım Öncesi Stratejinin yeni aşamasının uygulamaya geçirilmesine ağırlık verilmiştir.

Özetle, Katılım Öncesi Strateji ile ilgili olarak 2002 yılında ulaşılan sonuçlar şunlardır :

- Güçlendirilmiş siyasi diyalogun Belçika, İspanya ve Danimarka'nın başkanlık dönemlerinde; Brüksel, Madrid ve Kopenhag'da yapılan siyasi direktörler toplantıları çerçevesinde ve Nisan 2002 tarihinde gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi kapsamındaki siyasi diyalog vasıtasıyla sürdürülmesi. Bu toplantılarda, Türkiye'deki insan hakları, Kıbrıs, sınır anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla halli, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının (AGSP) yanı sıra Kafkasya, Orta Doğu ve Balkanlardaki durumlar gibi daha geniş kapsamlı konuları içine alan bir dizi önemli mesele tartışılmıştır.
- 2002 yılının ilk yarısında, Ortaklık Komitesine bağlı sekiz alt komitede ayrıntılı mevzuat inceleme sürecinin başlatılması. Ortaklık Komitesi, Ocak 2002'de, toplantı tarihleri dahil olmak üzere, çalışmanın odaklanacağı konuları tespit etmiştir. İlk toplantılar Temmuz 2002'de tamamlanmıştır. Bu süreç, Topluluk müktesebatının iç hukuka aktarılması ve etkili bir şekilde uygulanması için gerekli hususlar konusunda daha ayrıntılı bir diyaloga zemin hazırlamıştır. Çeşitli sektörlerde, Türk mevzuatı ile müktesebat arasındaki farklılıklar tespit edilmiştir. Alt komitelerde, Katılım Ortaklığı önceliklerinin Türkiye tarafından uygulanması izlenmiş ve ticaretle ilgili çeşitli konular tartışılmıştır. Bunlara ilaveten, Temmuz 2002'de adalet ve iç işleri konusundaki alt komite, yasadışı göç konusunu tartışmak üzere bir toplantı yapmıştır. Bu vesileyle, taraflar, müteakip Ortaklık Komitesi toplantısında yasadışı göçe ilişkin bir Ortak Eylem Programı kabul edilmesi konusunda mutabakata varmıştır.
- Aralık 2001'de, Türkiye'ye katılım öncesi mali yardım yapılması konusunda bir tüzüğün kabul edilmesi. Bu yeni düzenleyici çerçeve, AT-Türkiye ile mali işbirliğinde katılım amaçlı bir yaklaşım sağlamaktadır. Mali yardım, diğer tüm aday ülkeler için olduğu gibi, Katılım Ortaklığında belirlenen önceliklere yoğunlaşmalıdır.
- 2001 yılında Türkiye'ye 194 milyon Euro tutarında hibe yardımı taahhüdü. Aynı yıl için Türkiye'ye açılan AYB kredileri 375 milyon Euro tutarındadır. (bkz. aşağı)
- AT-Türkiye gümrük birliğinin hizmetlere de genişletilmesi ve kamu ihaleleri pazarının karşılıklı olarak açılmasına yönelik müzakerelerin sürdürülmesi. Bu müzakereler, Aralık 2001'de yapılmıştır. Gümrük birliği halihazırda sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünleri ticaretini kapsamaktadır.

İkili ticaret de dahil olmak üzere, Ortaklık Anlaşması kapsamındaki son gelişmeler

Ortaklık Komitesi, Ocak 2002'de Brüksel'de toplanmıştır. Toplantı, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum düzeyini ele almak ve Türkiye'nin Katılım Öncesi Stratejisinin ve Ortaklık Anlaşmasının uygulanmasına ilişkin durumun tartışılması için bir fırsat teşkil etmiştir. Söz konusu Toplantı, Ortaklık Konseyi toplantısına bir hazırlık teşkil etmiştir.

Ortaklık Konseyi toplantısı, Nisan 2002 tarihinde Lüksemburg'da gerçekleştirilmiştir. Tartışılan konular arasında, Türkiye'nin özellikle insan hakları ve temel özgürlükler alanında Kopenhag siyasi kriterlerini karşılama yönünde kaydettiği ilerleme yer almıştır. Kıbrıs, sınır anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla halli ve terörizmle mücadele gibi diğer önemli konularda da görüş alışverişinde bulunulmuştur. Ayrıca, katılım öncesi strateji ve özellikle gümrük birliğinin işleyişi çerçevesinde ikili ilişkilerin durumu tartışılmıştır.

Aday ülkeler için belirlenen politika çerçevesinde, Türk hükümeti temsilcileri teknik komitelere katılmaya başlamıştır.

AT-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu, biri Kasım 2001'de İstanbul'da, diğeri Haziran 2002'de Brüksel'de olmak üzere iki kez toplanmıştır. Bu toplantılarda, AB-Türkiye ilişkileri, insan hakları, Kıbrıs, AGSP ve terörizmle mücadele gibi bir çok konu tartışılmıştır. AT-Türkiye mali işbirliği konusu da derinlemesine ele alınmıştır.

Ekonomik ve Sosyal Komiteye bağlı Ortak Danışma Komitesi de, ilki Kasım 2001'de Brüksel'de, ikincisi Temmuz 2002'de Erzurum'da olmak üzere iki toplantı yapmıştır. Gümrük Birliği Ortak Komitesi ise, Kasım 2001'de Brüksel'de toplanmıştır. Gümrük birliği ile ilgili alanlarda düzenli olarak istişari toplantılar yapılmaktadır. Gümrük İşbirliği Komitesi, Aralık 2001 ve Eylül 2002'de toplanmıştır.

Gümrük birliği kapsamındaki bir çok geçici düzenlemenin süresi Aralık 2000'de dolmuştur. Ticarete teknik engellerin kaldırılması, rekabet ile ilgili uygulama kurallarının getirilmesi, fikri mülkiyet haklarının uygulanmasının güçlendirilmesi ve ticari nitelikli devlet tekellerinin AT ve Türk firmalarının piyasaya girişleri bakımından ayrımcılık yaratmayacak şekilde yapılandırılması acilen gerekmektedir.

Genel olarak, sanayi ürünleri, gümrük birliği çerçevesinde serbest dolaşımda bulunmaktadır. Ancak, tarım ve sanayi ürünlerinin ticaretine ilişkin bazı sorunlar çözüme kavuşturulamamıştır. Alkollü içkilerin ve kullanılmış malların Türk piyasasına girişinde kısıtlamalar bulunmaktadır. Türkiye, gümrük birliği taahhütlerini sıklıkla yerine getirmemektedir. Eczacılık ürünleri, kozmetikler, enerji içecekleri, seramik ve yedek parçalar gibi diğer bazı ürünlerin çeşitli nedenlerle Türk pazarına girişinde çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır. İthalat lisansı verilmesinde yaşanan gecikmeler, cezalandırıcı nitelikteki ithalat koşulları ve benzeri nedenlerle çeşitli tarımsal ürünler için de aynı güçlükler söz konusudur.

Aralık 2001'de, Türkiye'den gerçekleştirilen (diğer ülkelerle birlikte) sıcak haddelenmiş demir-çelik ürünleri ithalatına yeni bir anti-damping soruşturması açılmıştır. Dikişli boru (demir ve alaşımsız çelik) ithalatı soruşturması sonucunda, Mart 2002 tarihinde geçici vergi uygulamasına başlanmıştır.

Yatırım ortamının kapsamlı bir iyileştirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Mevcut idari işlemler, uzun ve zahmetlidir. Bazı AT ürünleri için istenen testler aşırı düzeyde ve başka yerlerde daha önce yapılmış testlerin tekrarından ibaret olduğu için lüzumsuzdur.

Komisyon, tarım sektöründe, bir Ortaklık Konseyi Kararıyla Topluluktan yapılan büyük baş hayvan ve sığır eti ithalatına sağlanan tavizlerin, Türkiye tarafından askıya alınmasının tazminine yönelik bir paket hazırlanması konusunda Türkiye ile istişareyi sürdürmüştür. Türkiye, Gümrük Birliği Kararında öngörüldüğü üzere, AT ile görüşmeler yapmaya hazırdır. AB'de kamu sağlığının korunması amacıyla, fındık dahil olmak üzere, Türkiye'den AT'ye yapılan kurutulmuş meyve ihracatında uygulanmak üzere bir lisans sistemi oluşturulmuştur. Bu ürünler, çok yüksek düzeylerde zararlı madde ihtiva etmektedir.

Türkiye'nin AT'ye ihracatı toplam ihracatının % 51,6'sını oluşturmakta olup, 20,1 milyar Euro'dur. AT'den yapılan ithalat ise toplam ithalatın % 44,6'sına tekabül etmekte olup, 20 milyar Euro'dur.

ABD'nin kendi pazarına girişi büyük ölçüde kısıtlayan ve ciddi bir ticaret sapması riski yaratan korumacı önlemlerine karşı AB, Mart 2002'de, bazı demir-çelik ürünleri ithalatında geçici korunma önlemleri uygulamaya başlamıştır. Bu önlemler, Eylül 2002'de kısmen teyit edilmiştir.

Katılım Ortaklığı

Katılım Ortaklığının birinci yılı -kısa vadeli önceliklerin yerine getirilme dönemi- Mart 2002'de dolmuştur. Bu konudaki değerlendirme, Raporun D bölümünde yer almaktadır.

Müktesebatın Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program

Türkiye, Mart 2001'de Müktesebatın Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programı kabul etmiştir. Program, çeşitli konularda yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi yoluyla uygulanmaktadır. 2002 yılında Ulusal Programda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Topluluk Yardımı

Türkiye'ye sağlanacak katılım öncesi mali yardımlara ilişkin yeni bir yönetmelik Aralık 2001'de yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede Yönetmeliğin amacı, Türkiye'ye yapılacak mali yardımlarda, katılıma yönelik bir yaklaşım sağlamak ve usulü basitleştirmektir. Bu bu Yönetmelik ile katılım öncesi mali yardım programının programlama ve uygulama usulleri PHARE usulleri ile uyumlu hale getirilmiştir. Bir başka deyişle, mali yardımlar için yerinden yönetim sistemi Türk Hükümetine daha fazla sorumluluk yüklemiştir. Önceki yıllarla karşılaştırıldığında bu yeni sistem 2002 yılındaki ihale ve sözleşme oranlarında bir simdiden bir artıya neden olmuştur. Önceden programlaması yapılan 200 milyon Euro'yu askin yardımın, 2002 yılı sonuna kadar sözleşmeye bağlanması beklenmektedir.

Tüzük, mevcut mali perspektif kapsamında, 1993-1999 döneminde Türkiye'ye yapılan katılım öncesi mali yardımın iki katına çıkarılması yönündeki Komisyon hedefini yansıtmaktadır.

Bunun yanısıra, Türkiye'de merkezî olmayan bir uygulama sisteminin 2002 yılı sonuna kadar kurulmasına ilişkin kararı takiben, Hükümet, söz konusu sistemin ayrılmaz bir parçası olan gerekli yapılanmayı (Ulusal Yardım Koordinatörü, Merkezi Finans ve İhale Birimi, Ulusal Fon) oluşturmaya başlamıştır.

2002 yılında Türkiye'ye tahsis edilen toplam miktar 149 milyon Euro'dur. Söz konusu kaynak, bu yıl için aşağıdaki öncelikli alanlara tahsis edilecektir:

- Siyasi kriterler. Aşağıdaki alanlara teknik yardım ve yatırım desteği sağlanmaktadır: Kolluk birimlerince uygulanacak modern sorgulama tekniklerinin geliştirilmesi ve örgütlü suçlar, uyuşturucu ve sahtecilikle mücadele. Sivil toplumun geliştirilmesine yönelik girişimler, çoğulculuk ve kültürel farklılıktan, kadınların sağlık hakları konularına kadar çeşitlilik göstermektedir. Türkiye, aynı zamanda, Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi Girişimi (EIHRD) çerçevesinde "odak ülke"dir. Bu durum Türkiye'nin, ifade özgürlüğü ve bağımsız medya, etkili yönetim, yargıya erişimin iyileştirilmesi, işkencenin önlenmesi ve işkence mağdurlarının rehabilitasyonu için destek sağlanması, ayrımcılığa ve ırkçılığa karşı mücadeleye yönelik projelerden yararlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu tür projelerin büyük bir kısmı, sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülecektir.

- Ekonomik kriterler. Türkiye'deki ekonomik krizlerin ardından, özellikle KOBİ'ler için destek sağlanmaktadır.
- Müktesebat yükümlüklerinin karşılanması. Adalet ve işleri, iç pazar, tarım, enerji, telekomünikasyon, istihdam ve aktif işgücü piyasası politikası, iş sağlığı ve güvenliği, çevre, rekabet ve devlet yardımları ve deniz güvenliği gibi alanlarda teknik yardım ve yatırım desteği sağlanmaktadır.
- Ekonomik ve sosyal kaynaşma. Bu alandaki destek, daha çok, devam etmekte olan 2002 öncesi programlara verilmiştir. Güneydoğu Bölgesi için iki büyük proje geliştirilmiştir. Bölgedeki istihdamın artırılması bu programların temel bir unsurudur. Sınır ötesi programların geliştirilmesi için fizibilite çalışmalarına mali destek sağlanmıştır.

Topluluk programları ve ajanslarına katılım yönündeki çalışmalar hızlandırılmıştır. Avrupa Topluluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki Çerçeve Anlaşma, Haziran ayında TBMM tarafından onaylanmıştır. Söz konusu Anlaşma, üye ülkelere açık olan tüm Topluluk programları ve ajanslarına Türkiye'nin katılımına olanak sağlamaktadır. Türkiye halen, Avrupa Çevre Ajansı, Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi, IDA, Kamu Sağlığı, Ayrımcılıkla Mücadele, Kadın-Erkek Eşitliği, Sosyal Dışlanmayla Mücadele ve İstihdam Alanında Teşvik Önlemleri ve Gümrükler 2007 programlarına katılmaktadır. Türkiye'nin, Gümrükler 2002, Çok Yıllı KOBİ Programı, e-Content ile Leonardo, Sokrates ve Gençlik gibi Topluluk programlarına katılımı amacıyla 2002 yılı programından eş finansman sağlanmasına ilişkin hazırlıklarda ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye'nin, eğitim programlarına katılımının sağlanması için bir Ulusal Ajans kurulmalıdır. Söz konusu Ajansın işlevsel olabilmesi için ilave adımlar atılması gerekmektedir.

Halihazırda Türkiye, çok ülkeli TAIEX programından da faydalanmaktadır.

Türkiye, aynı zamanda, AYB yardımlarından büyük oranda faydalanan bir ülkedir. Türkiye halen, EuroMed II (Akdeniz Ülkelerine Kredi Görev Talimatı), Akdeniz Ortaklığı Kolaylığı, Türkiye için Özel Eylem Görev Talimatı, Deprem Yeniden İnşa ve Rehabilitasyon Yardımı Kolaylığı ve Katılım Öncesi Kolaylığı olmak üzere beş farklı kolaylık ve görev talimatından faydalanmaktadır. Türkiye, 1992 - 2000 yılları arasında, toplam 1020 milyon Euro tutarında kredi temin etmiştir. AYB tarafından 2001 yılında, dört büyük yatırım projesi için yaklaşık 375 milyon Euro tutarında bir kaynak sağlanmıştır.

Ayrıntılı mevzuat incelemesi

Laeken Zirvesinde kararlaştırıldığı üzere, Türkiye için Katılım Öncesi Stratejinin yeni bir aşaması olarak, Ortaklık Komitesine bağlı alt komiteler ayrıntılı mevzuat incelemesini sürdürmektedir. Ortaklık Komitesi, Ocak 2002'de bir çalışma programı benimsemiş ve her bir komitenin ele alacağı konuların listesini çıkarmıştır.

Bu süreç, sektörel sorunlara yoğunlaşarak, müktesebatın iç hukuka aktarımı ve etkili bir şekilde uygulanması için gerekli hususlarda daha kapsamlı bir diyaloga imkan vermiştir. Söz konusu süreç, müktesebatın etkili bir biçimde uygulanması için gerekli Türk idari kapasitesinin incelenmesini de içermiştir. Toplantıların ilk turu, Temmuz 2002'de sona ermiştir. Bunlara ilaveten, Temmuz 2002'de adalet ve iç işleri konusundaki alt komite, yasadışı göç konusunu ele alan bir toplantı daha gerçekleştirmiştir.

Eşleştirme

Aday ülkelerin halen karşı karşıya bulunduğu güçlüklerden biri de, müktesebatın etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik idari kapasitenin güçlendirilmesine duyulan ihtiyaçtır. Avrupa Komisyonu, 1998 yılı itibarıyla, idarelerin eşleştirilmesi mekanizmasını kullanarak, bu süreçte aday ülkelere yardımcı olacak önemli miktarda beşeri ve mali kaynağı, bu iş için ayırmaya başlamıştır. Eşleştirme süreci, üye ülkelerin uzmanlık kapasitesini, uzun dönemli görevlendirme, kısa dönemli uzman gönderilmesi ve eğitimi gibi yöntemlerle aday ülkelerin kullanımına sunmaktadır.

1998 ve 2001 yılları arasında, toplam 503 eşleştirme projesi Topluluk tarafından finanse edilmiştir. 1998 ve 2000 yılları arasındaki bu projeler, Katılım Ortaklıklarında öncelikli sektörler olarak belirlenen tarım, çevre, kamu maliyesi, adalet ve iç işleri ile yapısal fonların yönetimi ile ilgilidir. 2000 yılından bu yana, sosyal politika, uyuşturucu ile mücadele, ulaştırma ve telekomünikasyon mevzuatı gibi müktesebatın diğer önemli sektörlerinde de eşleştirme yapılmıştır. Eşleştirme, halihazırda müktesebatın tüm alanlarını kapsamaktadır.

Türkiye bugüne kadar eşleştirmeden yararlanmamıştır. Türk yetkilileri ile, 2001 ve 2002 yıllarında eşleştirme süreci konusunda iki önemli bilgilendirme toplantısı düzenlenmiştir. Türkiye için 2002 yılı programında yaklaşık 12 eşleştirme projesi yer almaktadır.

B. Üyelik Kriterleri

1. Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler

Giriş

Haziran 1993'de Kopenhag Zirvesinde kararlaştırılan ve aday ülkelerin üye olabilmeleri için gerçekleştirmeleri gereken siyasi kriterler, aday ülkelerin, "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygı gösterilmesini teminat altına alan kurumların istikrarını" sağlamalarını şart koşmaktadır.²

Türkiye hakkındaki 1998 yılı İlerleme Raporunda, Komisyon şunları ifade etmiştir:

“Siyasi açıdan, mevcut değerlendirme, kamu idaresinin işleyişindeki bazı bozukluklara, insan hakları ihlallerinin sürekliliğine ve azınlıklara yönelik uygulamalardaki temel eksikliklere dikkat çekmektedir. Ordu üzerinde sivil denetimin eksikliği endişeye neden olmaktadır. Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla ordunun siyasi yaşamda oynadığı önemli rol, bu hususu yansıtmaktadır. Ülkede gözlenen medeni ve siyasi hak ihlallerinin bir çoğunun, şu veya bu şekilde bu konuyla bağlantılı olması nedeniyle, Güneydoğudaki duruma, askeri olmayan, sivil bir çözüm bulunmalıdır. Komisyon, Türk hükümetinin ülkedeki insan hakları ihlalleriyle mücadele konusundaki kararlılığını takdir etmektedir; ancak, hükümetin bu tutumu, fiiliyatta şu ana kadar kaydadeğer bir etki yaratmamıştır. Türkiye'nin 1995 yılında başlattığı demokratik reform süreci devam etmelidir.”

“Bu sorunların çözüme kavuşturulması yanında, Türkiye, sınır komşularıyla tüm ihtilaflarının, uluslararası hukuka uygun, barışçıl yollarla halli için yapıcı katkı sağlamalıdır.”

Komisyon 2001 yılı İlerleme Raporunda, şu hususları tespit etmiştir:

“TBMM'nin 3 Ekim 2001 tarihinde kabul ettiği Anayasa değişiklikleri, insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki güvenceleri sağlamlaştıran ve idam cezasına sınırlama getiren önemli bir adımdır. Değişiklikler, ifade ve düşünceyi yayma özgürlüğü, basın özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğü gibi temel özgürlüklerin kısıtlanmasına ilişkin gerekçeleri daraltmaktadır. Şimdi dikkatler, bu önemli değişikliklerin etkili bir şekilde uygulanmasına yoğunlaşmıştır. Türk Hükümeti, özellikle ifade ve düşünce özgürlüğüne ilişkin bir dizi Anayasa değişikliğinin uygulanmasını amaçlayan yeni bir mevzuat taslağı paketini sonuçlandırmak üzeredir. Bu paket, Katılım Ortaklığının önceliklerini gerçekleştirmeye yönelik ilerlemeyi kolaylaştıracaktır.”

“Bu değişikliklere rağmen, temel özgürlüklerin uygulanmasında hâlâ bazı kısıtlamalar varlığını sürdürmektedir. Türkiye'deki bireylerin, temel özgürlüklerin uygulanmasındaki gelişmelerden ne ölçüde yararlanacakları, uygulama mevzuatının ayrıntılarına ve kanunların fiiliyatta nasıl uygulandığına bağlıdır. Ölçülülük ilkesi getirilerek, reformun genel amacının, insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygıyı ön plana çıkarmak olarak belirtilmesi cesaret vericidir.”

² Mayıs 1999'da Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte, Kopenhag Zirvesinde tanımlanan siyasi kriterler, Avrupa Birliği Antlaşmasının temel bir ilkesi haline gelmiştir. Avrupa Birliği Antlaşmasının 6(1) maddesine göre: “Birlik, özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üstüne kurulmuştur”. Bu çerçevede, Antlaşmanın 49'uncu maddesine göre: “Antlaşmanın 6(1) maddesinde öngörülen ilkelere saygılı herhangi bir Avrupa ülkesi, Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir”. Daha sonra ise, bu ilkeler, Aralık 2000'de Nice Zirvesinde beyan edilen Avrupa Birliğinin Temel Haklar Şartında vurgulanmıştır.

“İdam cezasındaki moratoryum muhafaza edilmektedir. Anayasanın değiştirilen 38'inci maddesi, idam cezasını, terör suçları, savaş zamanı ve yakın savaş tehlikesi durumlarıyla sınırlamaktadır. Terör suçlarına getirilen istisna, herhangi bir ihtirazi kayıt getirilmesine izin vermeyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No.lu Protokolü ile uyumlu değildir. Buna karşılık, savaş suçları istisnasına 6 No.lu Protokolde izin verilmektedir. Değiştirilen bu maddenin uygulanabilmesi için, Ceza Kanununda değişiklikler yapılması gereklidir. Bu husus da, Türkiye'nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No.lu Protokolü imzalayıp onaylayacak konumda olup olmadığının değerlendirilmesine imkan sağlayacaktır.”

“Ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili reformlar bir dizi olumlu unsur içermektedir. Kanunla yasaklanan dillerin kullanılmasına yasak getiren 26 ve 28'inci maddelerdeki hükümler artık kaldırılmıştır. Bu durum, Türkçe dışındaki dillerin kullanımına olanak sağlayabilecek olumlu bir gelişmedir. Türk yetkililerin de kabul ettiği üzere, bu anayasal reformu uygulamak için, mevcut kısıtlayıcı mevzuat ve uygulamaların değiştirilmesi gerekmektedir. Etnik kökenden bağımsız olarak, bütün Türklerin kültürel haklardan gerçek anlamda yararlanmaları konusunda hiç bir gelişme kaydedilmemiştir.”

“Cezaevlerine ilişkin bir dizi önemli reform gerçekleştirilmiştir. Türkiye, bu reformların tam anlamıyla uygulanmasının temin edilmesi konusunda desteklenmektedir. Cezaevi protestolarına müdahale edilmesi sırasında ölçüsüz güç kullanılmış olması esefle karşılanmaktadır. Açlık grevlerinin sonucu olarak insanların hayatlarını kaybetmeye devam etmesi, insani açıdan kabul edilemezdir. Açlık grevlerine katılanların siyasi amaçları dikkate alınmaksızın, daha fazla insanın ölümünü engellemek için önlemler alınmalıdır. Bu konuların serbestçe tartışılmasına izin verilmelidir.”

“Yargı sistemi reformuna başlanmıştır. Yargı bağımsızlığı, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin ve askeri mahkemelerin yetkileri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin kararlarına uyma konuları, kaygı verici olmaya devam etmektedir.”

“Kolluk kuvvetlerinin ve adli personelin insan hakları konusundaki bilincini artırmak üzere bir dizi girişimde bulunulmuştur. Ancak, bunların uygulamadaki etkilerini değerlendirebilmek için henüz çok erkendir.”

“Kamu hayatında şeffaflığı artırmak için başlatılan girişimlere rağmen, yolsuzluk hâlâ ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. Yolsuzluk ve karaparanın aklanması ile ilgili önemli Avrupa Konseyi sözleşmelerinin kısa bir süre önce imzalanması olumlu bir gelişmedir.”

“Bölgesel farklılıkları azaltmak ve tüm vatandaşlar için, ekonomik, sosyal ve kültürel fırsatları artırmak amacıyla, Güneydoğudaki ekonomik durumu iyileştirmeye yönelik daha fazla girişimde bulunulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ülkenin bu bölgesindeki dört ilde hâlâ olağanüstü hal uygulaması sürmektedir.”

“Türkiye'de demokratik bir sistemin temel özellikleri mevcuttur, ancak, sivillerin ordu üzerindeki denetimi gibi bazı temel konular üzerinde durulmalıdır.”

“Bir dizi anayasal, yasal ve idari değişikliğe rağmen, bireyleri etkilediği ölçüde, insan haklarındaki mevcut durumun iyileştirilmesi gerekmektedir.”

“Bazı alanlarda gelişme gösterilmeye başlanmasına rağmen, Türkiye, henüz Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirememektedir ve bu nedenle, ülke genelinde, tüm vatandaşlar için insan hakları ve temel özgürlüklerin hukuken ve fiilen korunmasını sağlayacak reform sürecinin yoğunlaştırılması ve hızlandırılması gerekmektedir.”

“Katılım Ortaklığının öncelikleri olan insan hakları, Kıbrıs ve sınır anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla halli gibi kilit konularda ilerleme sağlamak için, güçlendirilmiş siyasi diyalogun tam olarak hayata geçirilmesi gerekmektedir.”

“Denktaş'ın BM uzlaşma görüşmelerinden çekilme ve BM Genel Sekreterinin New York'taki görüşmelere yaptığı daveti reddetme kararına Ankara'nın verdiği destek göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin, siyasi diyalog sırasında BM Genel Sekreterinin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunabilmesi konusundaki çabalarına verdiği destek, artık, Türkiye tarafından çözümü kolaylaştırmak için atılacak somut adımlarla tamamlanmalıdır.”

Aşağıdaki bölüm, ülkedeki yürütme ve yargı sisteminin genel işleyişi dahil, Kopenhag siyasi kriterleri perspektifinden bakarak, Türkiye'deki gelişmelerin bir değerlendirmesini sunmaktadır. Bu kapsamdaki gelişmeler, Türkiye'nin, pek çok açıdan, özellikle adalet ve içişleri alanında olmak üzere, müktesebatı uygulama yeteneğindeki gelişmeler ile bağlantılıdır. Türkiye'nin adalet ve içişleri alanındaki müktesebatı uygulama yeteneğine özgü bilgi, raporun B.3.1. bölümünde (*Başlık 24-Adalet ve içişleri alanında işbirliği*) yer almaktadır.

Son Gelişmeler

Ekim 2001'de, insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki teminatların güçlendirilmesini ve ölüm cezasının sınırlandırılmasını amaçlayan önemli bir anayasal reform gerçekleştirilmiştir. Kasım 2001'de yeni bir Medeni Kanun kabul edilmiştir. 2002 yılının Şubat, Mart ve Ağustos aylarında üç reform paketi kabul edilmiştir.

Söz konusu reformların gerçekleştirilmesi, Avrupa Birliğinin değer ve standartları ile daha ileri bir uyumlaştırma yönünde, Türkiye'deki siyasi liderlerin büyük bir çoğunluğunun kararlılığını göstermektedir. Bu reformlar, siyasi ve ekonomik açıdan zor şartlar altında kabul edilmiş olup, Türkler açısından esaslı bir değişimi temsil etmektedir. Geçtiğimiz yıl içinde, Türkiye'de, siyasi partiler, sivil toplum, iş dünyası ve akademik çevrelerin iştiraki ile AB'ye katılımın yoğun bir şekilde tartışılması, bu yasal değişikliklere ilişkin siyasi uzlaşının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Tartışmalar, Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesi, özellikle ölüm cezasının kaldırılması, radyo/TV yayıncılığı ve Türkçe dışındaki dillerde eğitim konularında yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin AB içindeki geleceği, Cumhurbaşkanı Sezer başkanlığında 7 Haziran 2002 tarihinde gerçekleştirilen ve TBMM'de temsil edilen çoğu siyasi parti liderinin katıldığı bir toplantıya konu olmuştur. Toplantı sonunda, toplantıya iştirak eden siyasi partiler açısından AB üyeliğinin ortak bir hedef olduğunu doğrulayan bir bildiri yayımlanmıştır.

TBMM'nin Ağustos 2002'de kabul ettiği reform paketinin kapsamı özellikle önemlidir. Barış zamanında ölüm cezasının kaldırılması, Kürtçe radyo ve TV yayıncılığı yapma imkanı sağlanması, ifade özgürlüğünün genişletilmesi ve Müslüman olmayan dini azınlıklara daha fazla özgürlük verilmesi, kabul edilen değişiklikler arasında yer almaktadır.

Milli Güvenlik Kurulu, 30 Mayıs 2002 tarihinde, Güneydoğudaki iki ilde olağanüstü halin kaldırılmasını tavsiye etmiştir. TBMM bu tavsiyeye uymuş ve 30 Temmuz 2002 tarihinde, söz konusu iki ilde olağanüstü hal uygulaması sona erdirilmiştir. Milli Güvenlik Kurulu, geri kalan iki ildeki olağanüstü halin yıl sonu itibarıyla kaldırılmasını da tavsiye etmiştir.

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından desteklenen ekonomik reformların uygulanmasına devam edilmiştir. Bu husus, Türk ekonomisinin istikrarına katkı sağlamıştır. Bankacılık sektörü bir yeniden yapılandırma süreci geçirmiştir ve enerji, telekomünikasyon ve

tarım sektörlerinde reform çalışmaları devam etmiştir. Bununla birlikte, özelleştirme konusunda önemli bir ilerleme sağlanmamıştır.

Ağustos 2002'de TBMM, 3 Kasım 2002 tarihinde erken seçim yapılmasına karar vermiştir.

Türk hükümeti, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulmaya yönelik çabalarını desteklemeye devam ettiğini ilan etmiştir.

Aralık 2001'de, Kıbrıs'taki iki toplum lideri, kapsamlı bir çözüm bulma amacıyla doğrudan görüşmelere başlamıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmektedir. İki Dışişleri Bakanı, Mart 2002 tarihinde Ege konusunda araştırmacı mahiyette görüşmelere başlamış bulunmaktadır. Bir çok ikili anlaşma onaylanmıştır.

Gelişmelere rağmen, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının bir parçası olarak, AB önderliğindeki operasyonlarda NATO kaynaklarının kullanılmasına dair kararlara Türkiye'nin katılımı sorunu, çözümsüzlüğünü korumaktadır.

Anayasa Mahkemesi, terörist bir örgütle bağlantısı olduğu iddiasına dayanarak, HADEP hakkında adli kovuşturmayla devam etmiştir.

Ülke çapında bir çok öğrenci, üniversitelerde Kürtçenin seçimlik ders olarak okutulması talebiyle dilekçe vermiştir. Bazı üniversitelerde dilekçeler kabul edilirken, bazılarında dilekçelerin sunulmasına izin verilmemiştir. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), üniversite rektörlerine, dilekçe sahiplerine disiplin müeyyidesi uygulanmasına yönelik uyarılar göndermiştir. Pek çok ilde, bazı öğrenciler, Devlet Güvenlik Mahkemesi savcılarınca ceza kovuşturmasına tabi tutulmuştur. Bir çok dava beraat ile sonuçlanmıştır.

Türkiye, Ocak ayında, İstanbul'da, "Medeniyetler ve Uyum, Siyasi Boyut" konulu AB-İKT (İslam Konferansı Teşkilatı) Forumunu düzenlemiştir.

Türkiye, Haziran ayında, Afgan Barış Gücünün (ISAF) kumandasını devralmıştır.

1.1. Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü

Yasama

TBMM, yeni Medeni Kanun (1030 madde) ve 2001 yılında kabul edilen anayasa değişikliklerinin uygulanmasına yönelik üç "reform paketi" dahil olmak üzere, 45 civarında yeni kanun kabul etmiştir. TBMM, aynı zamanda, daha önce Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen iki kanunu (Şartlı Salıvermeye Dair Kanun ile yayıncılık hakkında Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Kanununu) aynen kabul etmiştir. Bahse konu son Kanun, Ağustos 2002'deki üçüncü reform paketinin bir parçası olarak yeniden değiştirilmiştir.

TBMM, İç Tüzüğünü değiştirerek, etkililiğini artırmaya yönelik çaba sarf etmiştir. Ocak 2002'de, bazı milletvekilleri, yeni İç Tüzük aleyhine Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Mahkeme, yeni İç Tüzüğün kısmen Anayasaya aykırı olduğuna karar vermiştir. Mahkeme kararında, "Sorular ve Cevaplar" bölümünün 10 dakika ile sınırlandırılmayacağı ve milletvekillerinin kanun tasarı ve tekliflerinin bireysel maddeleri hakkında soru sorabilmesine ve her bir madde için üçten fazla değişiklik teklifi sunabilmesine izin verilmesi gerektiği ifade olunmuştur.

TBMM, Anayasanın, milletvekillerinin ödenek ve yolluklarını düzenleyen 86'ncı maddesinde bir değişiklik kabul etmiştir.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiş ve geçen Ekim ayından itibaren sekiz toplantı yapmıştır. Komisyon, polis karakollarına, hapishanelere, yetiştirme yurtlarına ve Antalya, Eskişehir, Kocaeli, Trabzon, Van ve Siirt'teki sivil toplum örgütlerine özel ziyaretler tertip etmiş ve her bir ziyaretten sonra rapor düzenlemiştir. Yasa dışı telefon dinleme konusunu ve İstanbul'daki gösteriler sırasında yaşanan insan hakları ihlallerini araştırmak üzere iki alt komite daha teşkil edilmiştir.

Fazilet Partisinin laikliğe aykırı eylemleri sebebiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması kararının Resmi Gazetede yayımlanmasından sonra, bu partinin iki milletvekilinin milletvekilliği düşmüştür.

“Yeni Türkiye (YTP)” isimli yeni bir meclis grubu kurulmuştur.

TBMM'de “AB Entegrasyonuna ilişkin bir Meclis Komisyonu” kurulması tartışmaları devam etmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonunda, çoğu, yürütmenin yetki ve görevleri ile ilgili bir çok anayasal değişiklik görüşülmüştür.

Yürütme

Mevcut üç partili koalisyon, üç yılı aşkın bir süredir görevdedir. Koalisyon ortakları arasında, siyasi ve ekonomik reformlarla ilgili görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Temmuz ayında, hükümetin büyük ortağı olan partinin bazı milletvekillerinin partilerinden istifa etmelerinin ardından, koalisyon, TBMM'deki çoğunluğunu kaybetmiştir. Anılan tarihten bu yana, bir azınlık hükümeti görev yapmaktadır. Erken seçim kararının alınmasını takiben, bazı bakanlar istifa etmiş ve yenileri göreve atanmıştır. Cumhurbaşkanı, şartlı salıvermeye, Devlet Güvenlik Mahkemelerine, mali sektördeki borçların yeniden yapılandırılmasına ve emlak vergisine ilişkin kanunlar da dahil olmak üzere, bir çok kanunu veto etmiştir. Haziran 2002'de, Cumhurbaşkanı, daha önce veto ettiği, ancak, TBMM tarafından değiştirilmeden tekrar kabul edilen radyo ve televizyon yayınlarına ilişkin kanun (RTÜK) ile, şartlı salıvermeye dair kanun aleyhine Anayasa Mahkemesine başvurmuştur.

Cumhurbaşkanı, milletvekillerinin ödenek ve yolluklarında artış öngören Anayasanın 86'ncı maddesi değişikliğini, ciddi ekonomik güçlükler yaşanan bir dönemde böyle bir düzenlemenin uygun olmadığı gerekçesiyle veto etmiştir.

Kamu yönetimi alanında, yönetimin ve personel istihdamının kalitesinin artırılmasına yönelik çabalar sarf edilmiştir. Mayıs 2002'de kamu hizmetlerine atanacaklara dair genel bir yönetmelik çıkartılmıştır. Söz konusu yönetmelik, kamu görevlilerinin seçimine ilişkin genel ilke ve usulleri düzenlemektedir. Milli Eğitim Bakanlığında yeni bir yönetim sistemi uygulamaya konulmuştur.

Ocak 2002'de, Hükümet, Kamuda Saydamlığın Artırılması ve Etkin Yönetim konusunda bir Eylem Planı kabul etmiştir. Bu husus, merkezi ve yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarını etkileyecektir.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS), AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programın ve katılım öncesi stratejinin uygulanmasındaki koordinasyon rolünü daha da pekiştirmiştir. Bir tercüme koordinasyon birimi oluşturulmuştur. Diğer kurum ve kuruluşlarla daha yakın bir işbirliğini temin etmek üzere, kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. ABGS ile sosyal taraflar, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasındaki görüş alışverişi güçlendirilmiştir. Sivil toplum temsilcilerinin yer aldığı 13 çalışma grubu kurulmuştur.

ABGS, AT-Türkiye Ortaklık Komitesi nezdinde yer alan sekiz alt komite çalışmaları çerçevesinde, müktesebatın ayrıntılı incelemesi hazırlıklarında yer almıştır.

Yerel yönetimlerde sivil yetkililerin rolü güçlendirilmiştir. Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanunun 9'uncu maddesinde yapılan değişiklik çerçevesinde, subayların, mülki amirlerin yokluğunda göreve vekalet etme imkanı kaldırılmıştır. Bu değişiklik, yerel yönetimlerde askeri etkinin azaltılması yönünde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Yargı Sistemi

Türk yargı sistemi, bir Anayasa Mahkemesi, bir Danıştay, bir Yargıtay ve bir Uyuşmazlık Mahkemesi ile genel yetkili ilk derece mahkemelerinden oluşmaktadır. Ayrıca, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ile Askeri Mahkemeler mevcuttur. Türk mahkeme sistemi iki aşamalı olarak örgütlenmiş olup, Yargıtay, temyiz mahkemesi işlevini icra etmektedir.

Yargı sistemi ile ilgili olarak bir takım değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

Mayıs 2001'de ihdas edilen ve Türkiye çapında atamaları yapılmış 140 ceza hakiminin görev yaptığı infaz hakimliği sistemi işlemeye başlamıştır (*bkz. aşağıda, Medeni ve siyasi haklar bölümü altındaki hapisane sistemi reformu alt başlığı*).

Yeni Medeni Kanun, TBMM tarafından Kasım 2001'de kabul edilmiş olup, Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir. Kanun, kadın ve erkek eşitliği, dernek kurma özgürlüğü, çocukların korunması gibi konularda değişiklikler getirmektedir (*bkz. aşağıda, Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar*).

Devlet Güvenlik Mahkemeleri görev yapmaya devam etmektedir. Bu mahkemelerin görev alanı, özellikle Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanununun bazı maddelerinde yapılan değişikliklerle daraltılmıştır. Sonuç olarak, bankacılık sektöründeki örgütlü suçlar ve sahtecilik, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev alanı dışında kalmıştır.

Devlet Güvenlik Mahkemesinin görev alanındaki tutukluların savunma hakkı konusunda iyileştirme sağlanmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun 16'ncı maddesinin son fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Bu hüküm, tutukluların bir avukatla görüşmesini kısıtlamakta ve tutuklu ile avukatının görüşmeleri esnasında bir üçüncü şahsın, genelde bir kamu görevlisinin, hazır bulunmasını gerektirmekteydi. Bu değişikliklerden sonra, Devlet Güvenlik Mahkemesinin yetkisine giren ve toplu olarak işlenen suçlardan tutuklu bulunanlar, ancak 48 saat sonra hukuken bir avukatla görüşme hakkına sahip olmuştur (*bkz. aşağıda Medeni ve siyasi haklar*).

Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yargılama yetkisine getirilen bu sınırlamalara rağmen, bu mahkemelerin görev, yetki, sorumluluk ve işlevlerinin Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.

Ulusal Yargı Ağı Projesi çalışmaları sürdürülmektedir. Proje, ikinci aşamaya geçmiş olup, soruşturmaların hızlandırılması, yeknesaklık ve etkinlik sağlanması amacı çerçevesinde, hapisaneler dahil olmak üzere, Bakanlığın diğer tüm kurumları ile mahkemeler arasında bir bilgi sistemi kurulmasını hedeflemektedir.

Yargı sistemi, ağır bir dava yüküyle karşı karşıyadır. Halihazırda, 1.153.000 ceza davası ve 548.000 özel hukuk davası sonuçlandırılmayı beklemektedir. Ortalama dava süresi uzunluğunu muhafaza etmektedir; ceza mahkemelerinde 406 gün, hukuk mahkemelerinde 241

gün. Adalet Bakanlığı raporlarına göre, çocuk mahkemelerindeki ortalama dava süresi, diğerlerinden daha da uzundur (2000 yılı için, 755 gün). Ayrıca, belli bazı durumlarda, süre, ortalamadan bir hayli uzundur (*bkz. aşağıda, Medeni ve siyasi haklar başlığı altında işkence ve kötü muamele*).

İstinaf mahkemelerinin kurulması konusunda bir gelişme kaydedilmemiştir. Yargıtay, bu durumda, istinaf mahkemesi işlevini de yerine getirmektedir. Bir temyiz mahkemesi kurulması; adil yargılanma hakkının sağlanması, yargının hızlandırılması ve etkinliğinin artırılması yolunda önemli bir adım olacaktır.

Yargı sisteminin karşılaştığı güçlüklerden birisi de, özellikle ifade özgürlüğü ile ilgili davalarda, cumhuriyet savcılarının Ceza Kanununun değişik maddelerini tutarsız biçimde kullanmalarıdır.³

İfade özgürlüğü ile ilgili hükümlerdeki (TCK m. 159, 312 ve Terörle Mücadele Kanunu m.8) değişikliklere rağmen, Türk Ceza Kanununun uyum paketleri ile değiştirilmemiş diğer hükümlerinin, savcılar tarafından, ifade özgürlüğünü sınırlandıracak şekilde kullanılması yönünde belli bir eğilim mevcuttur. Bu husus, özellikle üniversitede seçimlik dil dersi için dilekçe veren öğrencilere uygulanan 169'uncu madde açısından (yasa dışı silahlı bir örgüte yardım ve yataklık) geçerlidir.

Günlük uygulamalar, kanunun yorumlanmasındaki farklılıkları göstermektedir. Sonuç olarak, açıklık, şeffaflık ve hukuki kesinlik açısından eksiklikler bulunmaktadır. Kanıtlar, bazı davalarda, aynı kanun hükmünü uygulayan hakim beraat kararı verirken, başka bir davada farklı yönde bir karar çıktığını göstermektedir.⁴ Bu durum, kanunun yorumunun öngörülemezliği sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Yargıtay, reform paketlerinde yer alan, özellikle de ifade özgürlüğü ve işkenceyle mücadele ile ilgili hükümleri uygulamaya başlamıştır. Yargıtay, bir çok davadaki mahkeme kararlarını, yeni kabul edilen hükümlere aykırı olduğu gerekçesiyle bozmuştur.

Diğer taraftan, Yargıtay, Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesinin, yeni kabul edilmiş hükümlere, özellikle Ceza Kanununun 312'nci maddesinin yeni şekline dayanan bir kararını bozmuştur. Bu davada, Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi, 312'nci maddenin eski halinden hüküm giymiş olan AKP lideri Tayyip Erdoğan'ın adli sicil kaydının silinmesine karar vermiştir. Devlet Güvenlik Mahkemesi, Tayyip Erdoğan'ın hüküm giydiği eylemin yeni 312'nci madde çerçevesinde artık suç olarak değerlendirilemeyeceğine karar vermiştir. Bu karar çerçevesinde, Tayyip Erdoğan'ın 3 Kasım seçimlerine katılabilmesi mümkün olmasına rağmen, Yargıtayın ve Yüksek Seçim Kurulunun kararları fiili olarak buna engel olmuştur.

Diyarbakır ve İstanbul'da yeni kurulan iki çocuk mahkemesiyle birlikte toplam çocuk mahkemesi sayısı sekize ulaşmıştır. Sekiz ilde daha çocuk mahkemesi kurulması çalışmaları

³ Türk Ceza Kanununun 159'uncu (devlet kurumlarına hakaret), 169'uncu (yasadışı bir silahlı örgüte yardım ve yataklık), 312'nci (sınıf, etnik köken, din ve ırka dayalı düşmanlığa tahrik) ve Terörle Mücadele Kanununun 8'inci (bölücülük propagandası) maddesi, ifade özgürlüğünün sınırlandırılması kapsamında oldukça sık kullanılan hükümler arasında yer almaktadır. Bu hükümler, Anayasanın 13 ve 14'üncü maddelerinde ifadesini bulan devletin bölünmezliği ve laik devlet yapısı ilkelerinin ihlal edildiği gerekçe gösterilerek, özellikle Kürt meselesiyle ve dinin rolüyle ilgili görüş ileri süren bireyler hakkında uygulanmaktadır.

⁴ Her ne kadar 312'nci maddeyle ilgili davalarda bazı beraat kararları (Kutlular, Koru ve Düşünce Hürriyeti) mevcutsa da, diğer davalar, aynı madde uygulanmasına rağmen mahkumiyetle (Yeni Asya'dan beş gazeteci İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesinin 10 Mart tarihli kararıyla hüküm giymiştir) sonuçlanmıştır. Ceza Kanununun 159'uncu maddesinin uygulanmasında da aynı eğilim gözlemlenmektedir. Zira, bir kaç beraat kararına (Başlangıç, Bayramoğlu, Özkoray) karşın, bir çok mahkumiyet ve tecil kararı (Bekdil, Çevik) mevcuttur.

devam etmektedir. Çocuk mahkemelerinin tüm bölgelere yaygınlaştırılması, planlanandan daha yavaş olmuştur. Çocuk mahkemelerinin yapısı ve yetki alanı konusunda ilerleme sağlanmamıştır. Mahkemenin görevi alanı, 11-14 yaş arası çocuklarla sınırlıdır. Bu nedenle, 15-18 yaş arası gençler, genel mahkemelerde yargılanmaktadır. Çocuk mahkemelerinin bulunmadığı yerlerde, çocuklar genel mahkemelerde yargılanmaktadır.

İlave adli tıp kurumları oluşturulması konusunda bir gelişme tespit edilememiştir.

Yargının her zaman bağımsız ve tutarlı hareket etmediği sürekli olarak bildirilmektedir.

Anayasa Mahkemesinin 20 Mart 2002 tarihli kararı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) uygulanmasına ilişkin olumlu bir gelişmedir. Bu kararda, AİHS'nin, Türk mahkemelerince verilecek kararlara kaynak teşkil edebileceği, Anayasa Mahkemesince ifade edilmiştir. Bu husus, AİHS'nin 6'ncı maddesi çerçevesinde adil yargılama garantisini temin edecektir. Bununla birlikte, AİHM kararlarının doğrudan etkisi sorunu çözüm beklemektedir.

Ağustos 2002'de kabul edilen üçüncü reform paketi çerçevesinde, hukuk ve ceza davalarında verilen ve AİHS'ye aykırılığı saptanan kesinleşmiş kararlar nedeniyle yeniden yargılama imkanını sağlayan hükümler, Türk hukuk sistemine dahil edilmiştir. Yeni kabul edilmiş bu tedbirler, şüpheli davaların yeniden açılmasına imkan sağlamıştır. Yeni hükümler, AİHM'ye Ağustos 2003 tarihinden sonra yapılacak başvurular üzerine verilecek kararlar hakkında uygulanacaktır.

AİHS kararlarına aykırı olarak medeni ve siyasi hakları sınırlandırılanlara, bu haklarının iadesini ve bunların adli sicil kayıtlarının silinmesini sağlayacak yasal tedbirler alınması da gerekmektedir (*bkz. aşağıda, İnsan hakları ve azınlıkların korunması*).

Bir diğer kaygı yaratan alan ise, askeri mahkemelerin siviller üzerindeki yargılama yetkisidir. 2001 yılında, çoğu, askerlik hizmetinden kaçmak için sahtecilik yapmak veya görev başındaki askere zorluk çıkarmak, tehdit etmek ve hakaret etmek suçlarından sanık, 358 sivilin yargılandığı 176 dava askeri mahkemelerde görülmüştür.

Adil yargılama, örgütlü suçlarla mücadele ve yeni Medeni Kanun gibi konularda eğitim programları devam etmiştir. Özellikle işkencenin önlenmesi ve ifade özgürlüğü konularında bölgesel seminerler tertip edilmiştir. İki bin hakim ve savcıya adli tıp konusunda eğitim verilmiştir. Adli yargı mensuplarına yönelik olarak, AİHM kararlarını konu alan ve Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi tarafından ortak düzenlenen bir eğitim programı, 2002 sonbaharında başlayacaktır. Adalet Bakanlığı, hakim ve savcılara yönelik olarak, Ankara'da başlayacak ve sonbaharda diğer illerde de devam edecek seminerler planlamıştır.

Yolsuzlukla Mücadele Tedbirleri

Araştırmalar, yolsuzluğun Türkiye'de önemli bir sorun olmaya devam ettiğini göstermektedir. Hükümet tarafından 2001 yılında kurulan üst düzey yönlendirme komitesi, yolsuzlukla mücadeleye ilişkin tedbirlerin alınmasını hızlandırmıştır.

Ocak 2002'de, Hükümet, Kamuda Saydamlığın Artırılması ve Etkin Yönetim konusunda bir Eylem Planı kabul etmiştir. Plan, her ne kadar kamu hizmetlerinin sunumunu iyileştirmek gibi geniş bir amaca sahip olsa da, saydamlığın artırılması suretiyle yolsuzluğun önlemesine de katkı sağlamaktadır. Söz konusu Plan, kamu görevlileri ve yöneticilerine yönelik etik davranış kuralları yasaının çıkarılması, denetim sisteminin güçlendirilmesi ve karaparanın aklanması ile mücadelenin etkili hale getirilmesi gibi bir dizi tedbiri öngörmektedir.

Plan, ayrıca, yolsuzluk davalarına bakmakla görevli özel ihtisas mahkemeleri kurulmasını öngörmektedir. Siyasi Partiler Kanununda değişiklik yapılarak, siyasi partilerin finansman kaynaklarının kamuya açıklanması zorunluluğunun getirilmesi ve bağışlar için üst sınırlar tespit edilmesi suretiyle, seçim kampanyalarının finansmanında hesap verebilirlik ve şeffaflık artırılacaktır. Kamu görevlilerinin mal beyannamelerinin kamuya açık olmasını sağlamak üzere, zorunlu mal bildirimini ile ilgili mevzuatın (Mal Bildirimi, Rüşvet ve Yolsuzlukla Mücadele Kanunu) değiştirilmesi planlanmaktadır. Ayrıca, Cumhuriyet Başsavcılığının gözetiminde, uzmanlaşmış bir adli polis gücü oluşturulması önerilmektedir.

Hükümet, Mayıs 2002'de bir genelge yayımlayarak, Eylem Planının uygulanmasını temin etmek üzere beş Bakanı görevlendirmiştir. Kamudaki pek çok makam, Eylem Planında öngörülen tedbirlerden sorumludur.

TBMM, Ocak 2002'de, saydamlığın artırılması ve yolsuzluğun engellenmesi amacıyla, bir Kamu İhale Kanunu kabul etmiştir. Söz konusu Kanun, Haziran 2002'de bazı temel konularda değişikliğe uğramıştır. Bir Kamu İhale Kurumu kurulmuş olup, başkanı dahil olmak üzere 10 kurul üyesinin atamaları, Nisan 2002'de yapılmıştır (*bkz. aşağıda, B.3 Başlık 1 Malların serbest dolaşımı*).

Başbakanlık Teftiş Kurulu, herhangi bir özel veya kamu kuruluşunda denetim yapmanın yanı sıra, genel denetim ilkelerinin tespitinden de sorumludur.

Türkiye, Avrupa Konseyinin Suçtan Kaynaklanan Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, Ele Geçirilmesi ve El Konulmasına Dair Sözleşmesini ve 27 Eylül 2001 tarihinde imzalamış olduğu Avrupa Konseyinin Yolsuzluğa Dair Ceza Hukuku ve Özel Hukuk Sözleşmelerini henüz onaylamamıştır. Türkiye, OECD'nin Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerine Rüşvet Verilmesiyle Mücadele Sözleşmesine taraftır ve OECD Uluslararası Ticari İşlemlerde Rüşvet Çalışma Grubu tarafından alınan yolsuzlukla mücadele tedbirlerinin izlenmesi faaliyetlerine iştirak etmektedir. Türkiye, Yolsuzluğa Karşı Avrupa Devletler Grubu Konseyine (GRECO) üye değildir.

Resmi veriler, kamu görevlilerinin görevlerini kötüye kullanmaları ile ilgili dava sayısında (Türk Ceza Kanunu m. 209) devamlı bir artış olduğunu göstermektedir. Son rakamlara göre, 190 dava açılmış ve geçen yıldan kalan 161 dava sonuçlandırılmıştır. Sanıklardan 84'ü hapis cezasına mahkum edilirken, 43'ü beraat etmiştir; 1 dava da düşmüştür.

Rüşvet suçundan 2000 yılında 855 dava açılmıştır (bir önceki yıla göre önemli bir artış). 615 dava karara bağlanmıştır. 313 dava, hapis cezası dahil olmak üzere mahkumiyetle, 249 dava beraatle sonuçlanmıştır. 8 dava da düşmüştür.

Resmi kaynaklara göre, Gümrük Muhafaza Kontrolörleri tarafından 32 soruşturma yapılmıştır.

Genel olarak, yolsuzluğun ve yolsuzluk eylemlerinin önlenmesi için bir çok adım atılmıştır. Şeffaflığı ve etkili yönetimi artırmak üzere bir stratejinin kabul edilmiş olması memnuniyet verici bir gelişme olup, bundan sonra söz konusu stratejinin uygulanmasına gereken özen gösterilmelidir.

Milli Güvenlik Kurulu

Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) yapısı ve rolüne yönelik anayasa değişiklikleri uygulamaya konulmuştur. Bu değişikliklerin uygulanmasına dair bir kanun tasarısı halen TBMM'de bulunmaktadır. Beş askeri üyesi bulunan Kurulda, sivil üyelerin sayısı 5'ten 9'a çıkarılmıştır.

MGK, resmi olarak bir danışma organıdır. Aslında, Kurulun görüşleri, tavsiyeyi aşan bir ağırlık taşımaktadır ve askeri üyeler özellikle daha etkilidir. MGK, ayda bir kez toplanmaktadır. Her toplantıdan sonra, toplantı sonuçları bir basın bildirisi ile kamuoyuna açıklanmaktadır. MGK, Güneydoğudaki olağanüstü hal, terörizmle mücadele, AB'ye katılım kriterleri ile ilgili Türkiye'nin gerçekleştireceği siyasi ve ekonomik reformlar ve Kıbrıs gibi bir çok devlet sorunu ve politikası hakkında görüş ve tavsiyelerde bulunmuştur.

MGK, 30 Mayıs 2002 tarihinde, Hakkari ve Tunceli illerinde 30 Temmuz itibarıyla olağanüstü halin kaldırılmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca, Kurul, aynı tarihte, Diyarbakır ve Şırnak illerinde olağanüstü halin uzatılmasını tavsiye etmekle birlikte, bu illerdeki olağanüstü halin, yıl sonu itibarıyla kaldırılması gerektiğine de işaret etmiştir. MGK'nın askeri üyeleri, yıl içinde çeşitli zamanlarda verdikleri beyanatlarda, yaptıkları konuşmalarda ve medyadaki demeçlerinde, siyasi, sosyal ve dış politika konularındaki görüşlerini açıklamıştır. Söz konusu üyeler, AB siyasi kriterlerine uyuma yönelik reformlara ilişkin tartışmalarda da yer almıştır. Bu üyeler, özellikle kültürel haklar ve Türkçe'den başka bir dilde eğitim ve yayın yapılması gibi konularda aktif olarak yer almıştır.

Cumhurbaşkanının vetosundan sonra TBMM tarafından aynen kabul edilen ve halen Anayasa Mahkemesinde görüşülen radyo ve televizyon yayınlarına ilişkin Kanunda yapılan değişiklik sonucunda, MGK'nın Radyo ve Televizyon Üst Kurulundaki rolü güçlendirilmiştir.

Silahlı Kuvvetler, savunma bütçesinin hazırlanmasında önemli ölçüde özerkliğe sahiptir. Savunma bütçesinin ayrıntıları basın aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Hükümetin bütçe dışı fonları kapatma ve bu tür harcamaları normal bütçe sürecine dahil etme çabalarına rağmen, halen askeri amaçlara yönelik iki bütçe dışı fon mevcuttur. MGK iç politikada önemli bir unsur olma özelliğini korumaktadır. Katılım Ortaklığı önceliklerine paralel olarak, üyelerin çoğunluğunun sivilleştirilmesi ve rolünün danışma organı düzeyine indirgenmesinin, fiiliyatta MGK'nın çalışma tarzını değiştirmedeği görülmektedir. Kararlar oy çokluğuyla alınsa da, askeri üyelerin görüşleri ağırlığını korumaya devam etmektedir.

1.2. İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması

Ekim 2001 tarihli anayasa değişiklikleri sonrasında, 2002 yılında uygulamaya ilişkin üç mevzuat paketi kabul edilmiştir.

Şubat, Mart ve Ağustos 2002 tarihlerinde 4744, 4748 ve 4771 sayılı Kanunlar ile kabul edilen üç reform paketi ile, bazı temel yasalara değişiklikler getirilmiş ve ölüm cezası, temel hak ve hürriyetler, duruşma öncesi gözaltı ve hukuki tazmin dahil olmak üzere insan hakları konusunda geniş bir alanda düzenlemeler yapılmıştır.

Hükümet, bu yeni hükümlerin süratle uygulanmasının sağlanması hususunda kararlı gözükmemektedir. Hükümet, ayrıca, Kasım 2002'ye kadar tüm gerekli düzenlemelerin ve idari tedbirlerin gerçekleştirilmesi amacıyla çaba sarf etmektedir.

Bu mevzuatın daha detaylı değerlendirmesi aşağıda verilmektedir.

Türkiye, insan haklarına ilişkin çeşitli uluslararası sözleşmelerle ilgili bazı ilerlemeler kaydetmiştir. TBMM, Nisan ayında, 1969 tarihli Irkçılığa Dayalı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin BM Sözleşmesini onaylamıştır. Türkiye, Sözleşmenin 22'nci maddesine, kendisinin dahil olduğu davaların, Uluslararası Adalet Divanına sadece kendi rızası ile götürülebilmesi sonucunu doğuran bir çekince koymuştur. Türkiye, Temmuz 2002'de, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki davalara iştirak edenler ile ilgili Avrupa Anlaşmasını imzalamıştır. Uluslararası Ceza Mahkemesi Yasası, Uluslararası Medeni ve

Siyasi Haklara İlişkin BM Anlaşması ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin BM Anlaşması gibi diğer temel uluslararası insan hakları belgelerine katılım konusunda herhangi bir gelişme olmamıştır.

Ocak 2002'de, Hükümet, olağanüstü hal kapsamında bulunan iller açısından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 5'inci maddesine (özgürlük ve güvenlik hakkı) 1992 yılında koymuş olduğu çekinceyi kaldırmaya karar vermiştir. Anayasal ve yasal değişiklikler çerçevesinde, halihazırda gözaltında bulunan kişinin hakim önüne çıkarılmasından önce, azami duruşma öncesi gözaltı süresi 4 gün olup, olağanüstü hal uygulanan bölgelerde 3 günlük bir uzatma mümkündür. Bu durum, daha önceki azami 10 günlük süreye kıyasla bir gelişmedir.

Anayasanın 38'inci maddesi ve Ceza Kanununda değişiklikler yapılmasına rağmen (*bkz. aşağıda Medeni ve siyasal haklar*), Türkiye, ölüm cezasının kaldırılmasına dair AİHS'nin 6 ve 13 No'lu Protokollerini imzalamamıştır. Türkiye, Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesini imzalamamıştır.

1 Ekim 2001 ve 30 Haziran 2002 tarihleri arasında, AİHM'ye Türkiye ile ilgili 1874 başvuru yapılmıştır. Başvuruların çoğunluğu (1125), AİHS'nin 6'ncı maddesi (adil yargılanma hakkı) ile ilgilidir. 304 başvuru 5'inci madde (özgürlük ve güvenlik hakkı) ve 246 başvuru 3'üncü madde (işkencenin önlenmesi) ile ilgilidir. Başvuruların 104'ü madde 11 (toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüğü), 95'i ise Madde 10 (ifade özgürlüğü) ile ilgilidir.

Türkiye'nin, AİHM kararlarını uygulamaması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Örneğin, Türkiye, 90 davada AİHM'nin tazminat ödenmesine ilişkin kararlarını tam olarak yerine getirmemiş ve ifade özgürlüğü ile ilgili 18 davada da yetkili makamlar ceza mahkumiyeti sonuçlarını kayıtlardan silmemiştir.

Temmuz ayında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, AİHS'nin Türk güvenlik güçleri tarafından ihlaline ilişkin olarak 1996-2002 tarihleri arasında AİHM'nin vermiş olduğu 40 hükme, Türkiye'nin uymamasına dair bir Ara İlke Kararı⁵ kabul etmiştir (*bkz. aşağı*).

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi eski milletvekilleri Sadak, Zana, Dicle ve Doğan'ın durumlarının düzeltilmesine ilişkin Komitenin yinelenen taleplerine Türk makamlarının cevap vermesine dair bir Ara İlke Kararı⁶ 30 Nisan'da kabul etmiştir. Komite, Türkiye'yi, yargılamanın yenilenmesi veya diğer ad hoc önlemlerin alınmasına davet etmiştir. Böylece, adil yargılanma hakkı ihlallerinden kaynaklanan tüm sonuçlar ortadan kaldırılacaktır.

Davacının mülkiyet haklarının ihlalinin sürdüğü ve Mahkeme tarafından hükmedilen tazminatın ödenmediği Loizidou davası hâlâ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinde görüşülmektedir. AİHM'nin bu dava ile ilgili 28 Temmuz 1998 tarihli kararının uygulanmaması nedeniyle Türkiye'nin kınandığı Haziran 2001 tarihli Üçüncü Ara İlke Kararına⁷ uyulmamıştır.

⁵ IntResDH(2002)98 Türkiye güvenlik güçleri eylemleri: kaydedilen ilerlemeler ve mevcut sorunlar.

⁶ IntResDH(2002)59AİHM'nin 17 Temmuz 2001 tarihinde Türkiye aleyhine Sadak, Zana, Dicle, Doğan tarafından açılan dava ile ilgili vermiş olduğu hüküm.

⁷ DH(2001)80-Türkiye aleyhine Loizidou tarafından açılan ve davacının Kuzey Kıbrıs'taki mülkiyet hakkının ihlaline ilişkin davada verilen tazminat hükmüne dair (28 temmuz 1998 tarihli hüküm, 1 No'lu Protokolün 1'inci Maddesinin ihlali)Strasburg, 26 Haziran 2001.

Eylül ayında, Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi, AİHM'nin vermiş olduğu kararların Türkiye tarafından uygulanma durumuna ilişkin kapsamlı bir İlke Kararı⁸ kabul etmiştir. Asamble, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesini, Mahkeme kararlarının gecikmeksizin uygulanmasını temin etmek üzere, gerekli tüm tedbirleri almaya çağırmıştır. Ayrıca, Asamble, Komiteye, gerekli hallerde Türkiye'ye karşı mali yaptırım uygulamasını da tavsiye etmiştir.

Üçüncü "reform paketi" çerçevesinde, Türkiye, AİHM kararlarına uyum sağlamak üzere ceza ve özel hukuk davalarında yeniden yargılama imkanı getirmiştir. Ancak, bu durum yukarıda bahsedilen davalar gibi davalara uygulanmamaktadır, zira yeni hükümler yalnızca, AİHM'ye Ağustos 2003'ten sonra yapılacak başvurular üzerine alınan kararlara uygulanacaktır. Yapılan bu değişiklikler, AİHS hükümlerine aykırı olarak mahkum edilenlerin medeni ve siyasi haklarının iadesi gibi, hukuki tazmine ilişkin diğer meseleleri de kapsamamaktadır.

İnsan haklarının uygulanması alanında, Türk hükümeti, sivil toplum ile diyalogun yanı sıra, izleme ve raporlama mekanizmasının güçlendirilmesine yönelik çaba sarf etmiştir. Meclis İnsan Hakları Araştırma Komisyonu tutukevlerinde denetimler gerçekleştirmiş ve Aralık 2001'de İçişleri, Adalet ve İnsan Hakları Bakanlıkları temsilcilerinden oluşan Bakanlıklar Arası İnsan Hakları Üst Kurulu kurulmuştur. Komisyonun ayda bir kez toplanarak, mevzuatın uygulanmasını ve insan haklarına ilişkin durumu yerinde izlemesi kararlaştırılmıştır.

Hali hazırda, 81 il ve 831 ilçede İnsan Hakları Kurulu mevcuttur. Kurullar çalışmaya başlamakla birlikte, henüz tam olarak işlevsel değildir. İnsan hakları alanındaki hukuki düzenlemelerin uygulamasını incelemekle görevli olan Ankara'daki İnsan Hakları Daire Başkanlığı yerel basın vasıtasıyla bilinçlendirme kampanyaları düzenlemekte ve özel şikayet telefon numaraları ve kutuları tahsis etmektedir. İl ve ilçelerdeki bütün İnsan Hakları Kurullarında, başvuruların değerlendirilmesi ve takibi amacıyla bir başvuru masası bulunmaktadır.

Bütün Kurullar ayda bir kez toplanmakta ve İnsan Hakları Başkanlığına üç ayda bir rapor sunmaktadır. Ekim 2001 ve Haziran 2002 tarihleri arasında 1192 başvuru yapılmıştır. Başvuruların 924'ü insan hakları ihlali ile doğrudan ilgilidir. Bunlardan 420 tanesi araştırılmış ve 146'sı adli makamlara intikal ettirilmiştir.

Bazı sivil toplum örgütlerinin, İnsan Hakları Kurullarına katılım konusunda isteksiz olduğu görülmektedir. Bu husus, sivil toplum örgütlerinin bazı durumlarda güvenlik güçleri mensublarının da yer aldığı Kurulların yapısına olan çekincelerinden kaynaklanmaktadır.

İnsan Hakları eğitimine ilişkin olarak, Ocak 2002'de, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi ortaklığında, "Türkiye'de polis, meslek ahlakı ve Türkiye'de kamu" konulu bir girişim yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak, bu girişim bazı teknik sorunlar sebebiyle işlevsellik kazanmamıştır. Kolluk kuvvetleri ve adli personelin insan hakları konularında bilinçlendirilmesi amacıyla, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyinin ortaklığında 2002 sonbaharında yeni bir girişim başlatılacaktır.

Ayrımcılıkla mücadele konusunda, Türkiye, Nisan 2002'de, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine dair 1969 tarihli BM Sözleşmesini onaylamıştır. Ağustos 2002'de, Türkiye, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine ilişkin BM Sözleşmesinin ihtiyari Protokolünü onaylamıştır. Ayrımcılığın önlenmesine ilişkin AİHS'nin 12 No'lu Ek Protokolü hâlâ onaylanmamıştır. Türkiye'de ayrımcılığa karşı, kapsamlı özel hukuk veya idare hukuku düzenlemeleri bulunmamaktadır. AT Antlaşmasınının 13'üncü maddesine dayanan, Topluluğun

⁸ İlke Kararı 1297(2002) ve Tavsiye 1576(2002) , 23 Eylül 2002'de kabul edilmiştir.

ayrımcılık yapılmamasına ilişkin müktesebatının iç hukuka aktarımı ve uygulanması açısından çok şey yapılması gerekmektedir (*bkz. Başlık 13-Sosyal politika ve istihdam*).

Medeni ve Siyasi Haklar

Ağustos 2002 reformlarını takiben, barış zamanında ölüm cezası kaldırılmıştır. Koalisyon hükümetinde ölüm cezasının kaldırılması kapsamlı olarak tartışılmış olup, bu tartışmanın merkezini, halen AIHM'de görülmekte olan, Öcalan Davası teşkil etmiştir. Barış zamanında verilen ölüm cezaları, ömür boyu hapse çevrilmiştir. Terör suçu mahkumları, cezalarını tam olarak çekecektir.

Mevcut ölüm cezalarının ömür boyu hapse çevrilmesi süreci, Eylül 2002'de başlamıştır. Terörle Mücadele Kanunu kapsamında mahkemelerce Ağustos 2002 tarihine kadar ölüm cezası verilmeye devam edilmekle birlikte, bu cezalarının yerine getirilmemesine ilişkin 1984 yılından beri uygulanan fiili moratoryum devam etmiştir.

İşkence ve kötü muamelenin önlenmesine ilişkin olarak, polis gözetimindeki duruşma öncesi gözaltı süreleri, azami 4 güne indirilmiş olup, bu sürenin olağanüstü hal kapsamındaki illerde 3 gün daha uzatılmasına imkan tanınmıştır. Bu illerde gözaltına alınan kişilerin, 10 güne kadar nezarethanede kalmalarını mümkün kılan 430 sayılı KHK hâlâ uygulanmaktadır. Bu durumlarda, gözaltında bulunan kişi, avukat bulundurma ve yakınları ile irtibat kurma hakkından mahrumdur. Eylül ayında, Adalet Bakanı tarafından, 430 sayılı KHK hükümlerinin, adli makamlarca yanlış uygulanmasının engellenmesi amacıyla bir genelge yayımlanmıştır.

Şubat 2002'de, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 107 ve 128'inci maddelerine getirilen değişiklikler ile, gözaltına alınan kişilerin yakınlarının, tutuklama veya gözaltı süresinin uzatılmasından, savcı kararı ile gecikmeksizin haberdar edilmesi hususu getirilmiştir.

Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kurulması ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanunun 16'ncı maddesinin değiştirilmesinden sonra, bu mahkemelerin görev alanına giren konularda gözaltında bulunan kişiler, ancak 48 saatlik gözaltı süresinden sonra avukatla görüşebilme hakkına sahiptir. Söz konusu süre, tutuklunun kimseyle görüşürülmediği süre olup, aynı zamanda işkence olasılığının en yüksek olduğu dönemdir. Gözaltında bulunanların, avukatla görüşme hakkından feragat etmeleri mümkün olup, bu husus, bazı durumlarda tutukluya uygulanan baskıdan da kaynaklanabilmektedir.

Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesinin (İÖK) tavsiyeleri çerçevesinde, tüm tutuklulara, hürriyetlerinin kaybettirildiği andan itibaren hukuki danışmanlık sağlanmalıdır. İÖK, Türkiye'ye yaptığı son görev ziyareti sırasında, bir çok polis karakolunda, ifadelerin geç alınması sebebiyle avukatla görüşmede yaşanan gecikmelerin fiiliyatta devam ettiğini tespit etmiştir. Polis ve savcılar tarafından yapılan soruşturmanın çoğu hâlâ, genellikle avukat bulunmaksızın, şüphelinin itiraf etmesini sağlamaya yöneliktir. Ayrıca, itiraflar, ek deliller bulunmaksızın mahkemelerce kabul edilmektedir.

Türk makamları, İÖK'nin Türkiye'ye yaptığı ziyaretlere ilişkin raporların yayımlanmasını kabul etmeye devam etmektedir. Nisan 2002 tarihli İÖK raporunda getirilen eleştirilerin bazıları ile ilgili olarak, Emniyet Genel Müdürlüğü, 28 Haziran 2002 tarihli bir genelge yayımlayarak bütün memurları, kötü muamele konusunda dikkatli olmaya çağırmıştır. Genelge ile, sorgulama odalarının artık siyaha boyanmayacağı belirtilmekte ve sorgulama esnasında sanığın yüzüne ışık tutulması yasaklanmaktadır.

İÖK, İstanbul bölgesindeki gözaltı şartlarında tedrici bir ilerleme sağlandığını bildirmekle birlikte, polis nezarethanelerindeki işkence ve kötü muamele iddialarının hâlâ çok sık olduğunu doğrulamaktadır. İşkence ve yargısız infaz iddiaları, özellikle Güneydoğuda yaygındır. 2002 yılında herhangi bir kaybolma olayı bildirilmemesine rağmen, Ocak 2001'de kaybolan HADEP yetkilileri Serdar Tanış ve Ebubekir Deniz, hâlâ bulunamamıştır.

İşkence ve kötü muameleden suçlu bulunanlar hakkında verilen cezalar genellikle hafif olmakta ve sıklıkla para cezasına çevrilmekte veya tecil edilmektedir. Kamu görevlileri hakkında cezai takibat yapabilmek için idari makamlardan izin alınması gerekmektedir. Örneğin, adli tıp raporlarında işkence yapıldığına dair delil bulunmasına rağmen, Diyarbakır'daki polisler hakkında, Hasan Irmak'a işkence yaptıkları iddiasıyla soruşturma açılmadığına ilişkin pek çok rapor bulunmaktadır.

Davalar genellikle uzun sürmektedir ve çoğu zaman aşımı nedeniyle sonuçlanamamaktadır. Bu durum, hükmün belirli bir süre zarfında infaz edilememesinden veya aşırı uzun dava sürelerinden de kaynaklanabilmektedir. Konu ile ilgili olarak, 10 polis memurunun Manisa'da (Batı Anadolu) 16 gence işkenceden sanık olduğu dava örnek olarak gösterilebilir. 1996 yılından beri devam etmekte olan bu davada, davalıların duruşmaya iştirak etmemesi ve bazı sanık avukatlarının davadan çekilmeleri sebebi ile bugüne kadar bir gelişme sağlanamamıştır. Bu davadaki zamanaşımı süresi, Haziran 2003'de dolacaktır.

Gülderen Baran'a işkence yapıldığı iddiası ile 1996 yılında açılan ve 5 polis memurunun işkenceden sanık olduğu dava, mahkumiyet kararı verilmeden sona ermiştir.

Yukarıda değinildiği üzere, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Temmuz ayında, AİHM'nin 1996-2002 yılları arasında vermiş olduğu yaklaşık 40 karara Türkiye'nin uyumuna ilişkin bir Ara İlke Kararı kabul etmiştir. Bu kararlar, Türk güvenlik güçlerinin AİHS'yi ihlal etmesi ile ilgilidir. Komite, terörizmle mücadelenin insan haklarına tam saygı çerçevesinde sürdürülmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Komite, bir taraftan Türkiye'de reformların kabulü yönünde son dönemde gösterilen çabaları memnuniyetle karşılarken, diğer taraftan devam eden işkence ve kötü muamele iddiaları ile ilgili kaygılarını ifade etmekte ve görevin kötüye kullanılmasının engellenmesine yönelik ilave tedbirlere ihtiyaç bulunduğunu vurgulamaktadır. Komite, Türkiye'yi, polis ve jandarma eğitimini iyileştirmeye ve görevin kötüye kullanılmasının engellenmesi amacıyla daha caydırıcı yaptırımlar uygulamaya davet etmektedir.

İkinci reform paketi çerçevesinde, Devlet Memurları Kanununun 13'üncü maddesine getirilen değişiklik ile, işkence ve kötü muameleden mahkum olan devlet memurlarına, AİHM tarafından hükmedilen tazminatı bizzat ödeme yükümlülüğü getirilmiştir. Bu önlemin caydırıcı etkisi zamanla görülecektir.

Güvenlik güçleri arasında insan hakları konusunda bilinçlendirme çalışmalarının bir parçası olarak, AİHM kararları Türkçeye çevrilerek Polis Akademisi dergisinde yayımlanmaktadır. Polis Meslek Yüksek Okullarındaki eğitim süresi dokuz aydan iki seneye çıkarılmış ve insan hakları alanındaki dersler müfredata konmuştur.

Ağustos 2002'de kabul edilen üçüncü reform paketi, Polis Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanuna değişiklikler getirmiştir. Bu Kanunda, polisin takdir yetkisi kısıtlanarak, muhtemel kötüye kullanımlara karşı bazı önlemler öngörülmüştür. Bu durum, 1998 tarihli Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliğinde, Eylül ayında gerçekleştirilen değişiklik ile pekiştirilmiştir. Ancak, gözaltına alınan kişinin yakınlarının bu durumdan haberdar edilmeleri için hâlâ bir savcı kararı gerekmektedir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev alanına giren konularda, gözaltında bulunan kişiler, ücretsiz adli yardımdan faydalanma ve ifade alma

esnasında avukat bulundurma haklarından hâlâ mahrumdur. Gözaltında bulunan kişilere yapılan tıbbi muayenelerde polis de bulunması olasılığı devam etmektedir.

Polis Vazife ve Selahiyetleri Hakkındaki Kanununda yapılan değişiklik ile, polise, internet kafeleri ve internete ulaşım sağlanan diğer yerleri kapatma yetkisi verilmiştir.

Hapishane sistemi reformu devam etmekte olup, Hükümet geçtiğimiz yıl kabul edilen değişiklikleri uygulamaya başlamıştır. Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Eğitim Merkezleri Kanunu, Temmuz 2002'de kabul edilmiştir. Bu Kanun, Ankara'daki Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Eğitim Merkezi Okuluna hukuki dayanak oluşturmuştur. Bu Kanun, adı geçen merkezlere ilişkin ilke ve usulleri belirlemekte ve 61 personelin istihdam edileceği dört merkezin daha kurulmasını öngörmektedir. Temmuz 2001'den itibaren 1123 hapishane görevlisi işe alınmıştır.

İÖK ve sivil toplum temsilcileri, F tipi cezaevlerinin yalıtım şartlarıyla ilgili kaygılarını dile getirmeye devam etmişlerdir. Ocak ayında, Adalet Bakanı, "Üç Kapı, Üç Kilit" uzlaşma formülünü, Terörle Mücadele Kanununun 16'ncı maddesini ihlal ettiği gerekçesi ile reddetmiştir. Dört baro tarafından hazırlanan öneri ile, her üç hücrenin kapısının bir koridora açılması suretiyle, mahkumlara dokuzlu (her hücreden üç kişi) gruplar halinde görüşebilme imkanının tanınması ve bu suretle, yeni F Tipi cezaevlerindeki yalıtım koşullarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır.

Adalet Bakanlığı tarafından 10 Ocak'ta yayımlanan genelge çerçevesinde, cezaevlerinde 10 mahkuma kadar grupların haftada 5 saat görüşmelerine imkan tanınmıştır. Eğitim, spor veya diğer sosyo-kültürel faaliyetler gibi toplu faaliyetlere katılıma ilişkin bazı hususlar da, söz konusu genelge yer almıştır. İÖK, toplu faaliyetlere ilişkin şartların kaldırılmasını tavsiye etmektedir. Adalet Bakanı, F tipi cezaevlerinin protesto edilmesine ilişkin olarak sürdürülen açlık grevlerinin sona erdirilmesinin ardından, bu konuların ele alındığı bir sempozyum düzenleme niyetinde olduğunu belirtmiştir.

Adalet Bakanlığına göre, Mayıs 2002 itibarıyla, F tipi cezaevlerinde bulunan 1233 mahkumdan 232'si rehabilitasyon programlarına ve sosyal faaliyetlere kendi istekleriyle katılmaktadır. Bununla birlikte, terör suçundan mahkum olanlar, bu tür faaliyetlere bilinçli olarak katılmamaktadır.

Ağustos 2002'de, Adalet Bakanlığı, mahkumlara kötü muamele edilmemesi ve mahkumların güvenliğinin sağlanması ve bu talimatlara aykırı hareket eden hapishane personeline yaptırım uygulanması yönünde, savcılara talimat veren bir genelge yayımlamıştır.

Telefon hakkı (haftada on dakikalık görüşme) ve açık görüşme hakkı, tedrici olarak gelişmektedir. Ancak, avukatların, hapishanede müvekkillerini ziyaret etmeleri konusunda hâlâ bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bununla birlikte mahkumların kaydedilmesi süreci tamamlanmıştır.

F tipi cezaevleri aleyhindeki açlık grevi protestoları devam etmiş olup, rapor döneminde 10'dan fazla mahkum ölmüş ve toplam ölü sayısı 57'ye ulaşmıştır. Bu dönemde, sağlık sebebiyle pek çok mahkum şartlı salıverilmiştir. Dayanışma grevi, Mayıs ayında sona erdirilmiş ve grevdeki mahkum yakınları protestolarına siyasi yollarla devam edeceklerini bildirmişlerdir. Resmi olmayan kaynaklar, sayının daha fazla olduğunu belirtmekle birlikte, resmi kaynaklara göre 20 kişi ölüm orucunda ve 13 kişi tıbbi kontrol altında bulunmaktadır.

Kasım 2001'de polis, İstanbul'un Küçük Armutlu ilçesinde açlık grevi yapanların evlerine baskın düzenlemiştir. Polis, göz yaşartıcı gaz kullanmış, operasyonda 4 kişi ölmüş ve 20 kişi

tutuklanmıştır. Yetkililerce ölümlerin intiharlardan kaynaklandığı iddia edilmiş olup, adli tıp raporları, kurbanlarda kurşun yarasına rastlanmadığını göstermiştir. Türk yetkililer, konuya ilişkin bir soruşturma yapılmış olduğunu belirterek, güvenlik operasyonu ile ilgili bilgi notunun bulunduğunu ve ilave bir soruşturmaya gerek olmadığını ifade etmiştir.

19 Aralık 2000 tarihinde Bayrampaşa Cezaevinde yapılan açlık grevlerine müdahalede yer alan 1600 jandarma hakkında, kötü muamele ve adli hatadan dolayı soruşturma yapılmaktadır.

Aralık 2001'de, açlık grevi yapanları intihara teşvik etmek suçlamasıyla yargılanan Türk Tabipler Birliğinin 9 üyesi beraat etmiştir. Yine Aralık 2001'de, Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi, F tipi cezaevleri hakkında görüş beyan eden 29 sanık hakkında "silahlı çeteye yardım ve yataklık etmek" suçundan açılan davada beraat kararı vermiştir. 161 güvenlik görevlisinin Eylül 1999'da, Ulucanlar Kapalı Cezaevinde 10 mahkumun öldürülmesi olayı ile ilgili olarak yargılanmaları devam etmektedir.

Mahkemelerin dış denetimi ile ilgili olarak, oluşturulan İzleme Kurullarının sayısı 129'a ulaşmıştır. Diğer görevlerinin yanı sıra bu kurullar, denetim yapmak ve Adalet Bakanlığı ve ilgili diğer kurumlara, ceza kurumlarındaki yaşam, sağlık, nakil ve disiplin tedbirleri ile ilgili olarak üç aylık dönemler itibarıyla raporlar hazırlamakla görevlidir. Bu kurullar, hukukçular, doktorlar, eczacılar, psikologlar ve diğer meslek mensuplarından oluşmaktadır. İzleme Kurullarının, Ocak-Temmuz 2002 döneminde Adalet Bakanlığına sunulmak üzere hazırlanmış olduğu 460 raporda, iyileştirmeye yönelik 3963 öneri yer almıştır. Bu öneriler, genel olarak Cumhuriyet Başsavcılığının görevleri, fiziki altyapı ve bina eksikliği, bütçe ve ödemeler, eğitim ve rehabilitasyon ve personel eksikliği ile ilgilidir.

İzleme Kurulları, ayrıca, Cumhuriyet Başsavcılığına cezaevi sisteminin iyileştirilmesine yönelik bir dizi resmi başvuruda bulunmuştur. Bu başvurular, cezaevlerindeki yaşam ve ziyaret koşullarının iyileştirilmesi ile ilgilidir. Resmi raporlara göre, Kurul ziyaretleri esnasında herhangi bir işkence iddiası ile karşılaşılmamıştır. 527 cezaevinin tamamı ziyaret edilmiş ve toplam 998 ziyaret gerçekleştirilmiştir.

Toplam olarak 140 infaz hakimi atanmış ve bu hakimlere Temmuz 2002 itibari ile çoğu, cezaların infazı, disiplin cezaları ve hapisane koşulları ile ilgili olmak üzere çeşitli konularda 4527 başvuru yapılmıştır. İnfaz hakimlerince, bu başvuruların 1308'i kabul edilmiş, 140'ı kısmen kabul edilmiş ve 3079'u reddedilmiştir.

Sivil toplum temsilcilerinin İzleme Kurullarının yapısı ile ilgili çekinceleri bulunmakta olup, bu sebeple söz konusu temsilciler bu kurullarda yer alma konusunda isteksiz davranmaktadır. İzleme Kurullarının ve infaz hakimliği kurumunun, hapisanedeki tutukluluk koşulları üzerindeki fiili etkisinin izlenmesi gerekmektedir.

Mahkumların rehabilitasyonları ile ilgili olarak, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı İŞKUR (Türkiye İş Kurumu), eski mahkumların işgücü piyasasına katılımının kolaylaştırılmasına yönelik bir program başlatmıştır. Adalet Bakanlığı ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği halinde yürütülen bu program, mahkumların eğitimi ve tahliye sonrası iş garantisini kapsamaktadır.

Hapishanelerdeki aşırı kalabalığın azaltılması çerçevesinde, "Af Yasası" olarak da adlandırılan 4758 sayılı Şartlı Tahliye ve Cezanın Ertelenmesi Kanunundan da bahsetmek gerekmektedir. Geçen seneki İlerleme Raporunda da belirtildiği üzere, Aralık 2000'de kabul edilen bir önceki Af Yasası, Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiş ve Temmuz 2001'de Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir. Bu Kanun değiştirilmeden TBMM'ye tekrar sunulmuş ve Mayıs 2002'de yürürlüğe girmiştir. Eylül 2002 itibarıyla, 43.576 mahkum bu

Yasadan yararlanmıştı. Bununla birlikte, ifade özgürlüğü ve kamu vicdanı ile ilgili suçlardan dolayı cezaevinde bulunan aydınlar ve gazeteciler, Af Yasasından faydalanamamıştır. Ağustos 2002'de Cumhurbaşkanı Sezer, açlık grevinde bulunan iki mahkumu sağlık koşullarının bozulmasından dolayı affetmiştir.

Cumhurbaşkanı Sezer, Af Yasasını tekrar Anayasa Mahkemesine götürmüş, Yasanın ayrımcı olduğu gerekçesi ile iptalini istemiştir. Anayasa Mahkemesi, Yasanın, bazı suçlar için hapis süresini 10 yıla kadar kısaltan 1'inci maddesinin iptaline karar vermiştir. Bununla birlikte, 1'inci maddenin iptalinin, Yasanın mevcut uygulamasını nasıl etkileyeceği açık değildir. Mahkeme, Cumhurbaşkanının yürütmeyi durdurma talebini reddetmiştir.

Resmi kaynaklara göre, Mayıs 2002'de hapishanelerde 60.327 kişi bulunmaktadır; bunların 29.514'ü mahkum ve 30.813'ü tutukludur.

Şiddet içermeyen görüşlerini açıklamaktan dolayı cezaevinde bulunan kişiler sorunu çözümlenmemiştir.

İfade özgürlüğüne ilişkin yasal değişiklikler çerçevesinde, Şubat 2002'de kabul edilen birinci "reform paketi", Türk Ceza Kanununun 159 ve 312'nci maddeleri ile Terörle Mücadele Kanununun 7 ve 8'inci maddelerinde değişiklikler getirmiştir. Ağustos 2002 tarihli üçüncü "reform paketi", Ceza Kanununun 159'uncu maddesine ilave bir değişiklik getirmiştir.

159'uncu maddedeki ilk değişiklik ile ("Devleti ve kamu kurumlarını tahkir ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğünü tehdit"), hapis cezaları indirilerek (örneğin, cezanın üst sınırı altı yıldan üç yıla indirilmiştir), Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına sövmeye verilen para cezaları kaldırılmıştır. Bununla birlikte, suçun mevcut tanımı varlığını muhafaza etmiştir. Ağustos 2002'de 159'uncu maddeye getirilen ikinci değişiklik ile hükmün kapsamı şu şekilde değiştirilmiştir: Kurumları "tahkir" ve "tezyif" kastı bulunmaksızın, sadece eleştirmek maksadıyla yapılan düşünce açıklamaları cezayı gerektirmez. Buradaki "kasıt" ibaresi yoruma açık olup, söz konusu değişikliğin etkisi ancak uygulamada görülebilecektir.

Suçun 312'nci maddedeki tanımı ("sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek") değiştirilmiştir. "...kamu düzeni için tehlikeli olabilecek bir şekilde tahrik" ibaresi, suçun bir unsuru olarak maddeye ilave edilmiştir. Yetkililere göre, bu değişiklik 312'nci maddenin kapsamını daraltmaktadır. Maddeye eklenen yeni bir fıkra ile, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası öngören yeni bir suç türü (halkın bir kısmını aşağılayıcı ve insan onurunu zedeleyecek bir şekilde tahkir) getirilmiştir.

Terörle Mücadele Kanununun 7 ve 8'inci maddelerindeki değişiklikler ile "terör yöntemlerine başvurmayı özendirecek şekilde (terörist) örgüt ile ilgili propaganda yapma" kavramı getirilmiştir. Bu tür suçların cezaları artırılmıştır. Diğer suçlara ilişkin hapis cezaları aynen kalmış ya da indirilmiş; televizyon ve radyo yayınlarıyla ilgili yasaklar azaltılmış, ancak para cezaları artırılmış ve "görüntülü" propaganda kavramı getirilmiştir. Sonuç olarak, bu maddelere getirilen değişikliklerin toplam etkisi zamanla görülebilecektir.

İlk yasal değişikliklerin Şubat ayında yürürlüğe girmesinden itibaren, mevzuattaki değişikliklere dayanarak birçok dava açılmıştır. Mahkeme kararları, yasal değişikliklerin uygulanmasında fazla tutarlı davranılmadığını göstermektedir. Bir dizi dava beraatle sonuçlanırken, benzer nitelikteki başka davalarda ağır cezalara hükmedilmiştir. Bu durum, hukuki kesinlik ilkesini zedelemektedir (*bkz. ayrıca yukarıda- yargı sistemi*).

159 ve 312'nci maddeler uyarınca açılan davalarda azalma olduğu görülse de, esasen, davaları başka temellere dayandırmaya yönelik bir değişim söz konusudur. Örneğin, son aylarda, Türk Ceza Kanununun 169'uncu maddesi ("yasa dışı örgütlere yardım ve yataklık"), ifade özgürlüğü ile ilgili davalarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Adli makamlara göre, Ceza Kanununda yapılan değişiklikler sonrasında, 159'uncu maddeye göre verilen 50 hüküm ve 312'nci maddeye göre verilen 24 hüküm, Yargıtay tarafından bozulmuştur. Bununla birlikte, hâlâ gazeteciler, yazarlar ve yayıncılar aleyhine ifade özgürlüğü ile ilgili davalar açılmakta olup, bazı kaynaklar, bu hususta halihazırda sürmekte olan 100 kadar dava olduğunu belirtmektedir.

Türkiye Yazarlar Birliğinin 25 Mayıs tarihinde yayımlanan bir raporuna göre, sadece Ocak ve Mayıs ayları arasında, 39 yazara ait 40 kitap yasaklanmış veya soruşturmaya tabi tutulmuştur. İç İşleri Bakanı, bir meclis sorusuna cevaben, 2001 yılında el konulan kitap ve süreli yayınların sayısının 1309 olduğunu beyan etmiştir.

Sinema, Video ve Müzik Eserleri Denetleme Kurulu, polisleri acımasız göstermesinden rahatsız olan polislerin şikayeti üzerine, Mart ayında "Büyük Adam, Küçük Aşk" filmi yasaklamıştır.

İfade özgürlüğünün gerçek anlamda sağlanabilmesi bakımından, yasaların yorumu büyük önem taşımaktadır. Yasaları yorumlarken hakimler tarafından, AIHS'deki sanık haklarının tutarlı bir şekilde dikkate alındığına dair henüz bir işaret bulunmamaktadır.

Basın özgürlüğüne ilişkin olarak, birinci "reform paketi", Terörle Mücadele Kanununun 8'inci maddesini değiştirmiştir. "Terörist propaganda"dan suçlu bulunan yayıncılara ilişkin para cezaları asgari 100 milyon TL'den asgari 3 milyar TL'ye çıkarılmıştır.

Basın Kanununda değişiklikler içeren ikinci "reform paketi", basın özgürlüğüne ilişkin kısıtlamaların pek azını gidermiştir. Paket, "ulusun bütünlüğü, kamu düzeni veya milli güvenlik" ilkelerine aykırı bulunan yayınlara ve yayın araçlarına el koyma imkanını getirmiştir. Bu suçlardan suçlu bulunan şirketlere uygulanacak azami yayın durdurma süresi ve yayımı durdurulan süreli yayınları yayınlamayı sürdürenlere uygulanacak hapis cezasının azami süresi kısaltılmıştır.

Üçüncü "reform paketi", basın suçlarına ilişkin hapis cezalarının ağır para cezalarına çevrilmesi suretiyle, Basın Kanununa değişiklikler getirmiştir. Getirilen para cezalarının yüksekliği (1 milyardan 100 milyara kadar), Cumhurbaşkanı Sezer'i, söz konusu değişikliklerin iptali istemiyle 14 Ağustos 2002 tarihinde Anayasa Mahkemesine başvurmayla sevk etmiştir. Para cezalarının miktarının, basın özgürlüğü ve düşünceyi yayma özgürlüğü gibi anayasal ilkelerle orantısızlık ve zıtlık içinde olduğu belirtilmiştir.

Cezayı gerektiren haller değiştirilmemiş ve Basın Kanunu, basın özgürlüğü alanındaki kısıtlamaları içermeye devam etmiştir. Basın kuruluşlarının üyeleri, baskıya ve sansüre maruz kalmakta ve bir çoğu cezai takibat geçirmektedir. Gazeteciler, Terörle Mücadele Kanununun 7 ve 8'inci maddeleri ile Türk Ceza Kanununun 159 ve 169'uncu maddeleri çerçevesinde yargılanmaktadır.

Olağanüstü halin uygulandığı illerdeki yetkililer, gazetelerin ve diğer yayınların basım ve dağıtımını yasaklama hakkını kullanmıştır.

Teşkilatlanmış bir basın birliğinin olmayışı, basın bağımsızlığını zayıflatmaktadır.

F tipi cezaevleri ve açlık grevleri ile ilgili yayın ve yayımlara Aralık 2000'de getirilen yasa, Temmuz 2002'de kaldırılmıştır.

Yayıncılık alanında, birinci “reform paketi” ile Terörle Mücadele Kanununun 8’inci maddesine değişiklik getirilmiştir. Devletin bütünlüğü aleyhine propaganda yapan radyo ve televizyon kanallarının azami kapatılma süresi onbeş günden yedi güne indirilmiştir.

Üçüncü “reform paketi” ile, RTÜK Kanunu, “Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin yayını”nı serbest bırakmak amacıyla değiştirilmiştir. Bu hususun uygulanması, Kasım 2002’de RTÜK tarafından kabul edilecek bir yönetmeliğe bağlıdır. Ancak, yapılan değişiklik, “Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliklerine ve devletin bölünmez bütünlüğüne aykırılık” teşkil eden yayınların kısıtlanmasına ilişkin hükümleri muhafaza etmektedir.

Mayıs 2002’de, “Karamsarlık” ve “umutsuzluğu” artırıcı yayınlara yapılan atıfların kaldırılması ile birlikte, yayın yasaklarının kapsamı daraltılmıştır.

Yabancı yayınların yeniden iletimi yasal hale gelmiştir. Ancak, bu hükmün uygulanması, ilgili yönetmeliğin Ağustos 2003’ten önce kabulüne bağlıdır. Uygulamada, BBC World Service ve Deutsche Welle programlarının yeniden iletimine Ağustos 2001’de getirilen yasak, Mayıs 2002’de kaldırılmıştır.

Bu değişiklikler, TBMM’nin RTÜK Kanununu değiştirmemiş hali ile Mayıs 2002’de tekrar kabul etmesini takiben gerçekleşmiştir. Bu Kanun, ifade özgürlüğüne daha katı kısıtlamalar getirmektedir. Bu Kanunda, “Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığını ve bağımsızlığını, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırılık teşkil eden” veya “toplumu şiddete, teröre veya etnik ayrımcılığa sevk eden” yayınlar yasaklanmış ve çok yüksek cezalar getirilmiştir.

RTÜK Kanunu, ayrıca, web sayfalarının, yayınlanmadan önce onay için yetkililere sunulmasını zorunlu kılarak, internet içeriğine katı bir sansür getirmiştir.

RTÜK Kanunu, özel radyo ve televizyon kanallarını, “saldırgan ifade, karalama, müstehcenlik, ayrımcılığa teşvik veya Kürtçe program yayını” nedeniyle cezalandırmaktadır. RTÜK tarafından, Mart 2002’de rekor sayıda radyo ve televizyon istasyonuna yasak getirilmiş ve 17 Nisan 2002’de CNN-Türk bir günlüğüne kapatılmıştır. Şubat ayında, Diyarbakır’da yayın yapan “Gün TV”nin sahibi Nevzat Bingöl hakkında, Kürtçe şarkı yayınlamaktan ve Terörle Mücadele Kanununun 8’inci maddesine aykırılıktan (“ayrımcılık propagandası yapmak”) bir iddianame düzenlenmiştir. RTÜK, 12 Şubat tarihinde, yargılamanın sonucunu beklemezsizin, TV istasyonuna bir yıl kapatma cezası vermiştir. Yasak Mart 2002’de kaldırılmış olup, mahkemenin nihai kararı beklenmektedir.

Cumhurbaşkanı Sezer’in kanunun iptal edilmesine ilişkin talebinin ardından, Anayasa Mahkemesi, Haziran 2002’de iki madde hakkında yürürlüğün durdurulmasına karar vermiştir. Bu maddeler, RTÜK’ün yapısı ve hisse sahipliği ile ilgilidir. Ancak, Anayasa Mahkemesi kararına kadar Kanunun temel hükümleri yürürlükte.

Dernek kurma ve barışçıl toplantı yapma özgürlüğü ile ilgili olarak, Ekim 2001’de Anayasanın 33’üncü maddesinde yapılan değişikliğin ardından (dernek kurma hakkıyla ilgili genel kurallar ve kısıtlamalar değiştirilmiştir), ikinci “reform paketi” ile, Dernekler Kanununa değişiklikler getirilmiştir. Uluslararası kuruluşlarla ilişkileri düzenleyen 7, 11 ve 12’nci maddeler, değiştirilen Kanundan çıkarılmış ve böylece yabancı derneklerle bağlantılara getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu Kanun, dernek kurma ve derneklere üye olma özgürlüğüne ilişkin ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Dernek kapatma sebepleri sınırlandırılmış ve “suç işleme ihtimali”nin mevcut olması gerekçesi kaldırılmıştır. “Kanunla

yasaklanan diller” ifadeleri tamamen çıkarılmıştır. Dernek kurma veya toplantı düzenleme yaşı, 21’den 18’e düşürülmüştür.

7, 11 ve 12’nci maddeler Dernekler Kanunundan çıkarılırken, benzer türdeki kısıtlamaların Ocak 2002’de Medeni Kanuna konulması suretiyle, yetkililer tarafından uluslararası kuruluşlarla ilişkilerde denetim uygulanması ihtimali muhafaza edilmiştir.

Dernek kurma özgürlüğünün kullanımı hâlâ kısıtlamalara tabidir. Kanunun değişen haline göre, üniversite öğrencileri tarafından oluşturulan dernekler sadece eğitimle ilgili konularda faaliyet gösterebilmektedir. Türk Ceza Kanununun 312’nci maddesinden hüküm giyenler, dernek kurmaktan beş yıl süre ile yasaklıdır (önceki kanunda süresiz yasak öngörülmekteydi). Dernekler Kanununun 5’inci maddesi çerçevesinde getirilen yasaklar (“herhangi bir bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep esasına dayanarak ya da bunlar adına faaliyette bulunmak amacıyla dernek kurmak yasaktır”) yeni mevzuatta da yer almaktadır. Ayrıca, dernekler, resmi yazışmalarında, Türkçe dışındaki dilleri kullanamamakta olup, konfederasyon kurmak için gerekli asgari federasyon sayısının üçten beşe çıkarılması suretiyle, konfederasyon kurmak güçleştirilmiştir.

Üçüncü “reform paketi” ile, Dernekler Kanununa ilave değişiklikler getirilmiştir. Derneklerin faaliyetlerinin kapsamına ilişkin bazı kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bunlar, temel olarak, memurların dernek kurma haklarına ve derneklerin sivil savunma amaçlı faaliyetlerine getirilen sınırlamalardır.

Dernekler Kanunundaki değişiklik ile, İç İşleri Bakanlığı bünyesinde, derneklerden sorumlu olmak üzere, şimdiki Emniyet Genel Müdürlüğüne karşılık gelecek yeni bir birimin kurulması sağlanmıştır. Bu değişiklikler ile, derneklerin faaliyetleri ve hesaplarına yeni denetim usulleri de getirilmiş olup, ilgili düzenlemeler, İç İşleri ve Maliye Bakanlıkları tarafından, en geç Ağustos 2003’te yapılacaktır. Yetkililere, derneklerin müstemilatı, defterleri, hesapları ve işlemlerinin incelenmesi ve denetimine ilişkin önemli takdiri yetkiler verilmeye devam edilmiştir.

Hantal ön izin sistemi dahil olmak üzere, Dernekler Kanununun genel kısıtlayıcı yapısı muhafaza edilmiştir. Yabancı derneklerin faaliyetleri, genel olarak, kısıtlı sayıda alanla sınırlandırılmış ve derneğe ait belgelerin mahremiyetinin ihlaline karşı korunma sağlanmamıştır. Dernek kapatmaya ilişkin çeşitli yasal sebepler, örneğin isimleri ve amaç tanımlarıyla ilişkili olanlar, değiştirilmemiştir.

Mart ayında, Uluslararası Af Örgütü’nün Türkiye’de şube açmasına izin verilmiştir. Raporun hazırlanma döneminde, sivil toplum örgütleri daha aktif hale gelmiştir. Örneğin, İzmir Barosu, işkenceyle mücadele konusunda önemli bir girişim başlatmış ve dört baro, F tipi cezaevlerindeki soruna çözüm bulmak üzere, “Üç Kapı, Üç Kilit önerisine destek vermek üzere güç birliği yapmıştır. Ayrıca, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye’deki siyasi reformlarla ilgili birçok çalışma yayımlamış ve Haziran ayında, 175 sivil toplum örgütünden oluşan Sivil Toplum Platformu, politikacıları, AB’ye üyelik yolunda sorumluluk alma ve “cesur adımlar atma” yönünde taahhütte bulunmaya çağırarak bir bildiri yayımlamıştır.

Bununla birlikte, sivil toplum örgütleri, yetkililerle diyalog kurma konusunda zorluklarla karşılaşmakta ve reform sürecine daha aktif katılım yolları aramaktadır. Avrupa Konseyinin insan haklarından sorumlu Komiseri Gil Robles’in girişimiyle ve sivil toplum örgütü temsilcilerinin ve Türk yetkililerinin de katılımıyla, Mayıs ayında Ankara’da, sivil toplum konulu bir seminer düzenlenmiştir. Katılımcılar, sivil toplum ile yetkililer arasında daha sıkı

bir işbirliğinin olması ve sivil toplum örgütlerinin, derneklere ilişkin yeni bir kanunun hazırlanmasında yer alması gerektiği sonucuna varmıştır.

Sivil toplum örgütlerinin F tipi cezaevi protestolarına destek vermeleri nedeniyle maruz kaldıkları baskı azalmış ve sivil toplum örgütleri, gazeteciler ve doktorlar aleyhindeki birçok dava beraatle sonuçlanmıştır. Mart ayında, Sağlık Bakanlığında izin almadan Diyarbakır'da işkence mağdurları için bir rehabilitasyon merkezi açmaktan dolayı hakkında kamu davası açılan İnsan Hakları Vakfı (İHV), beraat etmiştir. Bununla birlikte, İHV'nin yasa dışı yayımlar bulundurmaktan yargılandığı bir dava halen sürmektedir. Bazı insan hakları derneklerinin faaliyetleri kısıtlanmaya devam etmektedir. F tipi cezaevi karşıtı protestoyu desteklediği gerekçesiyle, İnsan Hakları Derneğinin (İHD) Ankara şubesi aleyhine, Türk Ceza Kanununun 169'uncu maddesi uyarınca dava açılmıştır.

İnsan hakları sorunlarıyla ilgilenen birçok sivil toplum örgütü, gizli denetime tabi tutulmakta; bazıları kovuşturma, müsadere, yayın araçları ve bildirimlerin sansürlenmesi gibi uygulamalarla karşı karşıya kalmaktadır.

Mezopotamya Kültür Merkezi, İHD Bingöl şubesi ve İHD merkezi, soruşturmalara maruz kalmıştır. İHD Diyarbakır şubesi başkanı ile İstanbul, İzmir ve Elazığ İHD şubeleri, birçok iddiadan dolayı soruşturma ve kovuşturmaya uğramıştır.

Alman vakıflarının Bergama'daki altın arama karşıtı protestoları desteklediğini iddia eden bir kitabın yayımlanmasının ardından, sivil toplum örgütleri üzerindeki baskı, Alman vakıflarına da uygulanmaya başlamıştır. Konrad Adenauer, Friedrich Ebert, Heinrich Böll ve Friedrich Naumann Vakıfları ile Orient Enstitüsü, "ulusal bütünlük ve ülkenin laik yapısı aleyhindeki eylemlere iştirak" iddialarıyla Devlet Güvenlik Mahkemesi savcısı tarafından kovuşturulmaktadır.

Şubat ayında, Alevi ve Bektaşî Oluşumları Birliği Kültür Derneği, Anayasanın 14 ve 24'üncü maddeleri ve Dernekler Kanununun 5'inci maddesi uyarınca, Müslüman dini topluluklarına atıf yapacak şekilde Alevi veya Bektaşî adı altında dernek kurulamayacağı gerekçesiyle feshedilmiştir. Derneğin başvurusu üzerine, kararın uygulanması, Yargıtay kararına kadar bekletilmektedir. İkinci "reform paketi", Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa değişiklikler getirmiş, özellikle 21'inci maddeyi kaldırmak suretiyle toplantı ve gösteri düzenleme hakkı kamu kuruluşlarına da teşmil edilmiştir. Üçüncü "reform paketi" daha fazla değişiklik getirmiştir. Yabancıların toplantılara aktif katılımını düzenleyen usuller, izin alma yükümlülüğünün, 48 saat önceden "bildirimde bulunma yükümlülüğüne" dönüştürülmesiyle bir ölçüde kolaylaştırılmıştır. Benzer şekilde, toplantı düzenlemeye ilişkin genel bildirim süresi, 72 saatten 48 saate indirilmiştir.

Bununla birlikte, "organizasyon komitesi üyelerinin ve başkanının kimlik, meslek, daimi adres ve varsa iş adresi" bilgilerinin de yer alacağı "bildirim" in, organizasyon komitesinin bütün üyeleri tarafından imzalanmasını zorunlu kılan Kanun, kısıtlayıcı niteliğini muhafaza etmektedir. Ayrıca, komite asgari yedi kişiden oluşmalıdır.

Değişikliklere rağmen, toplantı ve gösterilere izin verme konusunda yetkililer, hâlâ önemli derecede takdir yetkisine sahiptir. Uygulamada, gösteri ve yürüyüş düzenlemeye ilişkin önemli engeller varlığını sürdürmektedir.

Kamuya açık alanlarda film gösterilmesi, konser düzenlenmesi ve tiyatro oyunu sahnelenmesine ilişkin kısıtlamalar, Ağustos 2002'de azaltılmıştır. Gösterimler için ön izin alma gerekliliği, 48 saat önceden bildirim yükümlülüğüne dönüştürülmüştür. Ancak, devletin bölünmez bütünlüğü aleyhine olduğu düşünülen gösterimler, müeyyideye tabi tutulabilecektir.

Vakıflarla ilgili olarak, üçüncü “reform paketi”, gerek Türk vakıflarının gerekse yurt dışında kurulan vakıfların uluslararası işbirliği yapmalarını mümkün kılmıştır. Ancak, bu işbirliği, “yararlı” görülme, Bakanlar Kurulundan izin alma ve yabancı vakıflar söz konusu olduğunda “karşılıklı olma” gibi bir dizi koşula bağlanmıştır.

Siyasi Partiler Kanununa ilişkin olarak, ikinci “reform paketi” ile, Anayasanın 68’inci maddesinde yapılan değişikliğe paralel olarak, Siyasi Partiler Kanununun 101’inci maddesi değiştirilmiştir. Yeni Kanuna göre, Anayasa Mahkemesi, bir siyasi partiyi kapatmak yerine onu mali yardımdan mahrum bırakabilecektir. Siyasi partilere yaptırım uygulama sebepleri değişmezken, siyasi parti kapatma daha zor hale getirilmiştir.

Başvuru sahiplerinin, partilerinin (DEP) kapatılması ile milletvekilliklerini kaybettikleri gerekçesiyle şikayette buldukları Sadak ve diğerlerinin Türkiye aleyhine açtıkları davada⁹, AİHM, Haziran 2002 tarihinde, AİHS’nin 1 nolu Protokolünün 3’üncü maddesinin (“serbest seçim hakkı”) ihlal edildiği kararını vermiştir.

AİHM’nin Refah Partisinin kapatılmasının AİHS’yi ihlal etmediğine ilişkin 31 Temmuz 2001 tarihli kararını¹⁰ takiben, Refah Partisi, kararın AİHS’nin 43’üncü maddesi uyarınca, AİHM Genel Kuruluna gönderilmesini talep etmiştir. Duruşma 19 Haziran 2002’de gerçekleştirilmiş olup, henüz karar verilmemiştir.

Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) aleyhinde 1999’da başlatılan kapatma davası Anayasa Mahkemesinde görülmeye devam etmektedir. Şubat 2002’de kurulan Haklar ve Özgürlükler Partisi de (HAK-PAR), tüzüğü ve programının “devletin ve milletin bölünmez bütünlüğüne” aykırı unsurlar içermesi gerekçesiyle kapatma davasıyla karşı karşıyadır.

Din özgürlüğü teminat altında olup, Müslüman olmayan dini topluluklar yasal engellerle karşılaşmaktadır. Aşağıda belirtildiği gibi, bu engellerden bir kısmı Ağustos 2002 “reform paketi”nde ele alınmıştır.

Müslüman olmayan dini topluluklar, 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile tanınmış olsun (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler) veya olmasın, Türkiye’de, tüzel kişiliklerinin ve mülk edinme haklarının olmaması ve din adamı yetiştirme yasağına ilişkin sorunlarla karşılaşmıştır.

Taşınmazların tapu kayıtları, bireyler ya da vakıflar adınadır. Müslüman olmayan dini topluluklar söz konusu olduğunda, sadece 1936 tarih ve 2762 sayılı Kanun çerçevesinde beyan edilen taşınmazlar yasal olarak tanınmış ve 1936’daki listede yer almayan tüm taşınmazlar Türk Devleti tarafından devralınmış veya el konulma riski taşımıştır. Ermeni, Rum ve Katolik mülklerine ya el konulmuştur ya da el konulma riski söz konusudur. Geçtiğimiz aylarda, Ermenilere ait mülklere el konulmasıyla ilgili iki dava görülmüştür. Protestan cemaati, ibadet yerlerinin kiralanması ve yeni kiliselerin inşası konularında önemli idari sorunlarla karşılaşmaktadır. Ancak, yetkililer, Diyarbakır’da yeni bir Protestan Kilisesinin inşasına devam edilmesine Temmuz 2002’de izin vermiştir.

Kiliselerin ve okul binalarının restorasyonuna ilişkin kısıtlamalar azaltılmıştır.

Mülkiyet hakkına ilişkin problemleri çözmek üzere , üçüncü “reform paketi” ile Dernekler Kanununa değişiklik getirilmiştir. “Cemaat vakıfları”, Ağustos 2002’de, “vakfiyeleri olup

⁹ Selim Sadak ve diğerleri tarafından Türkiye aleyhine açılan dava, Dava No 25144/94, 26149/95-26154/95, 27100/95 ve 27101/95

¹⁰ Refah Partisi ve diğerleri - Türkiye Dava No 41340/98, 41342/98, 41343/98 ve 41344/98

olmadığına bakılmaksızın” mülk alım satımına yetkili kılınmıştır. Ayrıca, bu cemaatler, tasarrufları altında bulunduğunu ispatladıkları taşınmazları tescil ettirme hakkına sahiptir. Bu değişikliğin uygulanabilmesi bir dizi şarta bağlanmıştır. Yeni taşınmazın alım satımı için Bakanlar Kurulundan izin alınması gerekmektedir, ancak henüz bir başvuru usulü öngörülmemiştir. Kullanımda olan taşınmazların tescili amacıyla yapılacak başvuruların tamamlanması için altı aylık süre öngörülmüş olmasına rağmen, bu başvuruların hangi idari makamlara yapılacağı belirtilmemiştir. Altı aylık sürenin 9 Ağustos 2002 tarihinde başlaması ve başvuru usullerinin hâlâ açıklığa kavuşturulmamış olması nedeniyle, kısa süre ile sınırlama, uygulamada, reform paketinin bu alandaki amacını zedeleyici bir engel oluşturmaktadır.

Kapsamları henüz açık olmamakla birlikte, yeni hükümlerin, sadece Müslüman olmayan vakıflara uygulanabileceği görülmektedir. Bu durum, Türk olmayan Katolik ve Protestan cemaatler dahil olmak üzere, vakıf statüsünde olmayan tüm dini cemaatleri kapsam dışı bırakacaktır.

Vakıflar Kanunu, Ağustos 2002 reformunda yer almayan taşınmazların kiralanmasını yasaklamaya devam etmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğünün, dini vakıflar üzerindeki, mütevelliyi azil ihtimalini de kapsayan bu takdiri yetkisinde değişikliğe gidilmemiştir. Son değişiklik, el konulmuş taşınmazların iadesini sağlamamaktadır.

Dini azınlıkların din adamı yetiştirmelerine ilişkin yasak devam etmektedir. Türk olmayan din adamları, vize ve ikamet izni alma konusunda sıklıkla zorluklar yaşamaktadır.

Ermeni Patriği, İstanbul'da, Hristiyanlık eğitimi yapacak özel bir üniversite bölümü kurulmasını talep etmiştir. Yetkililer bu öneriyi kabul etmiş, fakat eğitimde müslümanların görevli olmasında ısrar etmiştir. Bu husus, Patrik tarafından reddedilmiştir. Rum Ortodoks Cemaati, 1971'den beri kapalı olan Fener Ortodoks Okulunun yeniden açılmasını defalarca talep etmiştir. Protestan ve Katolik cemaatler, Türkiye'de din adamı yetiştirme özgürlüğünden yararlanabileceklerini düşünmektedir.

Dini cemaatler kendi okullarına sahip olabilmektedir. Ancak, bu tür okulların, başkandan (ilgili dini cemaatin) daha yetkili ve Milli Eğitim Bakanlığının bir (Müslüman) temsilcisi olan bir başkan yardımcısı olmak zorundadır. Süryani cemaati kendi okullarına sahip değildir ve bu sebeple, kendi dini dillerini gençliğine öğretmekte zorlanmaktadır.

Zorunlu din dersleri farklı dinlere ait açıklamalar içermektedir, ancak bu açıklamaların çoğu dini azınlıklarca subjektif ve yanlıştır. Milli Eğitim Bakanlığı, yeni bir girişimle, Hristiyan cemaatlerine ders kitapları için yeni bölüm taslakları hazırlamalarını önermiştir. Bu girişimin devam ettirilmesi gerekmektedir.

Yetkililerin, din adamlarının işlerini zorlaştırdıklarına ilişkin raporlar bulunmaktadır. Caritas gibi yardım kuruluşları, yasal statüye sahip olmamaları nedeniyle zorluklarla karşılaşmaktadır.

Bu zorluklara rağmen, Müslüman olmayan toplulukların *fiilen* tanınmalarındaki artışa ilişkin belirtiler vardır. Türk Devleti, uluslararası seviyedeki dinler arası diyalogda daha fazla yer almakta ve dini eğitim konusunda daha kapsayıcı bir yaklaşım izlemektedir. İç İşleri Bakanlığı, Ekim 2001'de, farklı dini cemaat liderlerini sorunlarını ve taleplerini iletmeleri amacıyla davet etmiştir. Ancak, şu ana kadar bu girişimi devam ettiren yeterli gelişme olmamıştır; talepler cevapsız kalmış ya da reddedilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2002 yılının başında, Yahudi ve Hristiyan temsilcilerini Orta Doğuda barış konulu ortak deklarasyona katılmaya davet etmiştir.

Aleviler konusunda gelişme olmamıştır.

Mülteci ve insan ticareti sorunu, *Başlık 24-Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği* altında ele alınmıştır

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar

Yeni Medeni Kanun, 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir (*bkz. ayrıca Başlık 13- Sosyal politika ve istihdam*). Kadın erkek eşitliği alanında, Anayasanın 41'inci maddesinin Ekim 2001'de değiştirilmesine uygun olarak, 'aile reisliği' kavramı kaldırılmış ve aile hayatında kadınlar ve erkekler için fırsat eşitliği getirilmiştir. Özellikle, eşlerin eşit hak ve yükümlülüklerinin teminat altına alınmasına ilişkin değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Babanın çocuğu tanımayı reddetmesi durumunda, annenin hamilelik ve doğum masraflarına ilişkin hakları genişletilmiştir. Ancak, evlilik içinde edinilen malların, eşler arasında eşit olarak paylaşılmasını öngören madde, yeni Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki evliliklere uygulanacaktır.

Kadın memurların işyerinde pantolon giymesini yasaklayan 1982 tarihli yönetmelik, 3 Ocak 2002 tarihinde değiştirilmiştir. TBMM İç Tüzüğü, bu değişiklik ile uyumlu değildir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Mayıs 2002'de, kadınların camilerde erkeklerle birlikte ibadet edebilmelerine ilişkin bir dizi fetva yayınlamıştır. Hemşirelik okullarında, öğrencilerin bakirelik testlerine tabi tutulmasına izin verilmesine dair yönetmelik, Şubat ayında yürürlükten kaldırılmıştır.

Mevzuat gereği, kadınlar bazı işlerde çalışmamakta ve fiiliyatta kadın ve erkeğe eşit ücret verilmemektedir. Kadınların politikaya aktif katılımı düşüktür. Halen, TBMM'nin 550 milletvekilinden 23'ü kadındır.

Namus cinayetleri ceza indiriminden yararlanmakta ve uygulamada bu cezalar, sanığın reşit olmaması durumunda daha da indirilmektedir.

Yeni Medeni Kanun, çocukların hakları ve korunmasına ilişkin bazı değişiklikler getirmektedir. Yeni 182'nci madde, boşanma ya da ayrılık hallerinde 'çocuğun haklarını' düzenlemektedir. 282'nci maddeye getirilen değişiklikler, nesebi sahih ve gayri sahih çocukların yasal statülerindeki ayrımcılığı ortadan kaldırmaktadır. Türkiye, Avrupa Sosyal Şartının 7'nci (çocuğun korunma hakkı) ve 17'nci (annelerin ve çocukların sosyal ve ekonomik korunma hakkı) maddelerine hâlâ uyum sağlamamaktadır. Şartın 17'nci maddesi, çocuk suçluların korunmaya ilişkin haklarını düzenlemekte, ancak, Türkiye'de çocuk suçlular hâlâ hapsedilmektedir.

Türkiye, çocuk satışı, çocuk fahişeliği ve çocuk pornografisi ile ilgili Çocuk Hakları Konvansiyonunun İhtiyari Protokolünü Haziran'da onaylamıştır.

Türkiye'nin, çocuk işçiliğinin önlenmesine ilişkin çabaları, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından takdirle karşılanmıştır. Ancak, çalışan çocukların sayısında azalma olmasına rağmen, Türkiye'de hâlâ 893.000 çocuğun çalıştığı tahmin edilmektedir (*bkz. ayrıca Başlık 13 – Sosyal politika ve istihdam*). Çalışan Çocuklar Bölümü, çocuk işçiliği ile mücadele ulusal programı ve eylem planı hazırlamasına rağmen, bunu henüz gereği gibi uygulamaya koyamamıştır. Çocuk haklarının geliştirilmesine yönelik ILO/IPEC (Çocuk İşçiliğinin Önlenmesine Dair Uluslararası Program) Projesi üzerindeki çalışmalar sürdürülmektedir.

Engellilerin sosyal ve eğitime yönelik hakları alanında gelişme kaydedilmemiş ve mevzuat gereği gibi uygulanmamıştır.

Sendikalar, örgütlenme özgürlüğü ve grev hakkı konularında kısıtlamalara tâbidir. İşletme düzeyinde toplu görüşme yapabilmek için gerekli olan % 10 temsil koşulu, sendikaların faaliyetlerini yürütmelerini engellemektedir. Kamu görevlilerinin grev hakkı yoktur. Aralık 2000'de, grev ve toplu görüşme hakkı alabilmek için izinsiz olarak iş bırakma eylemi yapan kamu görevlileri hakkında kovuşturma açılmıştır. Ekonomik ve Sosyal Konsey, yeni yasal statüsüne rağmen henüz toplanmamıştır.

Türkiye, Avrupa Sosyal Şartını, 5'inci (örgütlenme hakkı) ve 6'ncı maddesine (toplular görüşme ve grev hakkı) çekince koymak suretiyle 1989 yılında onaylamıştır. Türkiye, revize edilmiş yeni Avrupa Sosyal Şartını henüz imzalamamıştır.

İşsizlerin sosyal korunması ile ilgili bazı adımlar atılmıştır. Nisan 2002'de işsizlik yardımı ödemelerine başlanmıştır. Özelleştirme nedeniyle işten çıkarılacaklara, Özelleştirme İdaresi tarafından, altı ilâ sekiz ay süresince işsizlik yardımı verilmesi planlanmaktadır.

Kültürel haklar alanında, Anayasanın 26'ncı maddesinin değiştirilmesi ve "düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılmaz" hükmünün kaldırılmasını takiben, üçüncü "reform paketi" ile Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapma olanağı getirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu hükmün uygulanması, çıkarılacak olan bir yönetmeliğe bağlıdır. Ağustos 2002 reformunun özü itibari ile uygulandığına dair işaretler mevcuttur. Zafer Bayramında (30 Ağustos 2002), Efes'te halka açık bir konser düzenlenmiş ve ünlü bir Türk şarkıcı, Kürtçe, Ermenice, Yunanca ve Türkçe olmak üzere farklı dillerde şarkı söylemiştir. Bu konser Kültür Bakanlığı tarafından desteklenmiş ve ardından benzer konserler, Aspendos (Antalya) ve İstanbul'da da düzenlenmiştir.

Üçüncü "reform paketi", Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanununa da değişiklik getirmiştir. Buna göre, "devletin bölünmez bütünlüğü"ne hâlel getirilmemesi şartıyla, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi ve bu amaçla özel kurslar açılması olanağı getirilmiştir. Bu hükmün uygulanmasına ilişkin Yönetmelik, 19 Eylül'de kabul edilmiştir.

Bu değişikliğin kabul edilmesini takiben, üniversitelerde seçimlik Kürtçe dersi verilmesi konusunda dilekçe veren öğrencilere karşı açılmış bir dizi dava düşmüştür.

Anayasanın 42'nci maddesinde yer alan "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez" hükmü değiştirilmediği için, Türkçe dışındaki dillerde resmi eğitim verilmesi, değiştirilen Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu kapsamına girmemektedir.

Üçüncü "reform paketi"nin kabul edilmesinden önce, Kürtçenin kullanımı geniş kapsamlı sınırlamalara tâbiydi.

Alevi-Bektaşî Kuruluşları Birliği Kültür Derneğinin kapatılması konusunda bir program yapılmasını takiben, Mayıs ayında, RTÜK, "Anadolunun Sesi"ne 180 günlük bir yayın durdurma cezası vermiştir. Yayın durdurma cezasının, RTÜK Kanununun 4(g) maddesinde yer alan "Toplumu şiddete, teröre, etnik ayrımcılığa sevk eden veya toplumda nefret duyguları oluşturan yayınlara imkân verilmemesi" ilkesi ihlal edildiği için verildiği belirtilmiştir.

Olağanüstü hal bölgesinde, Kürtçe şarkıların yer aldığı 17 müzik kaseti yasaklanmış ve çeşitli radyo ve televizyon kanalları, Kürtçe şarkılar yayınladıkları gerekçesiyle kapatılmış ya da yayınları durdurulmuştur. Laz ve Pontus kültürü ile ilgili kitaplar hakkında soruşturma ve

kovuşturma açılmıştır. Nisan ayında, Diyarbakır'lı minibüs şoförü Sülhattin Önen hakkında Kürtçe müzik kaseti dinlediği iddiasıyla kamu davası açılmıştır. Önen, Türk Ceza Kanununun 169'uncu maddesinden (terörist örgütlere yardım ve yataklık etmek) yargılanarak 45 aylık hapis cezasına çarptırılmış ve cezası tecil olmuştur. Ağustos ayında, Azad Yaşar'ın Kürtçe şiir kitabı toplatılmıştır. Yazar hakkında, ülkeyi bölmeye çalışmak şüphesiyle soruşturma açılmıştır. Çocuklarına Kürtçe isimler veren ebeveynler hakkında soruşturma açılmıştır.

Azınlık hakları ve azınlıkların korunması

Uygulamada, kültürel kimlik ve ortak gelenekleri bulunan etnik grupların üyelerinin kendi dil ve kültürel kimliklerini ifade edebilmelerine yönelik gelişmeler sınırlı olmuştur. Türkiye, Ulusal Azınlıkların Korunması için Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesini imzalamamıştır ve 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşmasında tanımlanan azınlıklar dışındaki azınlıkları tanımamaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, sözlüklerde yer alan tanımlarda Roman toplumu ile ilgili küçük düşürücü sözcüklerin ayıklanabilmesi amacıyla, Ekim 2001'de bir genelge yayımlanmış olup, tüm resmi sözlükler bu çerçevede düzeltilmektedir. Bu konuda başka bir hukuki adım atılmamıştır. 1934 tarihli İskan Kanunu, "göçebe çingenelere" hâlâ uygulanmaktadır ve bu durum, bu insanların Türkiye'de halen göçmen olarak kabul edilmediği anlamına gelmektedir. Türkiye'de Roman topluluklarına karşı büyük bir önyargı bulunmakta ve mevcut düzenlemeler kendilerine yeterli koruma sağlamamaktadır.

Milli Güvenlik Kurulunun tavsiye kararını takiben, TBMM, Haziran ayında Hakkari ve Tunceli illerindeki olağanüstü hali kaldırmaya karar vermiştir. Bu karar, 30 Temmuz 2002 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlanmıştır. Olağanüstü hal, Diyarbakır ve Şırnak'ta dört ay daha uzatılmıştır. Milli Güvenlik Kurulu, olağanüstü halin yıl sonuna kadar tamamen kaldırılacağını belirtmiştir.

Güneydoğuda, kültürel haklardan yararlanma anlamında olumlu bazı işaretler bulunmaktadır: Örneğin, Kasım ayının başlarında, Diyarbakır'da Süryani azınlıkla ilgili bir fotoğraf sergisi açılmış ve daha önce yasaklanmış olan bir Avrupa Film Festivali de gerçekleştirilmiştir.

Güneydoğudaki güvenlik şartları düzelmeye devam etmiştir. Hakkari ve Tunceli illerinde olağanüstü halin kaldırılmasının ardından günlük yaşamda rahatlamalar kaydedilmiştir. Tunceli Kültür ve Doğa Festivali, Kürtçe şarkı söyleyen gruplara yasak getirilmeksizin, 1 ila 4 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Daha önce yasaklı olan dergi ve gazeteler, gazetecilerde satılmaya başlanmıştır. Ancak, Tunceli Valisi, ordunun geri çekilmeyeceğini belirtmiştir. Hakkari'de olağanüstü halin kaldırılmasının ardından, bölgedeki güvenlik güçlerinin uygulamaları da değişmiştir. Bölgede ordunun etkisi hâlâ hissedilmektedir, ancak, gerginliğin çok daha az olduğu bildirilmektedir. Şehirden gelen haberlere göre, gıda maddeleri satışına uygulanan sınırlamalar kaldırılmıştır.

Belirli sınırlamaların varlığı dikkate alındığında, olağanüstü halin kaldırılması sonrası Güneydoğuda oluşan durumun izlenmesi gerekmektedir.

Yerleri değiştirilmiş kişilerin durumunu düzeltmeye yönelik çabalar sürdürülmektedir. BM Genel Sekreterinin Yerleri Değiştirilmiş Kişiler Özel Temsilcisi, Türkiye'yi Haziran 2002'de ziyaret etmiş ve yetkililerin davranışlarının eskiye oranla daha içten olduğunu belirtmiştir. Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi Güneydoğuya ziyaretler düzenlemiştir.

BM Genel Sekreterinin Yerleri Değiştirilmiş Kişiler Özel Temsilcisinin raporuna göre, yerleri değiştirilmiş kişilerin sayısı, 378.000 ilâ 1.000.000 arasındadır. “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi” uygulanmaya devam etmektedir. Yetkililere göre, halihazırda 37.000 kişi köylerine geri dönmüştür. Ancak, resmi bilgiler sınırlı olduğu için, bu projenin gerçek anlamda nasıl uygulandığını değerlendirmek zordur. Aynı husus, Milli Güvenlik Kurulu tarafından kabul edilen ve hâlâ kamuoyuna açıklanmayan “Güneydoğu Eylem Planı” için de geçerlidir.

Diyarbakır, Bingöl, Van ve diğer bölgelerde, önemli sayıda insan köylerine geri dönmüştür. Mardin bölgesinde, Süryani Ortodoks cemaati üyelerinin 20 köye geri dönebilmesine izin verilmiştir. Ancak, yerleri değiştirilmiş kişilerin genel anlamda durumu, bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

Yerleri değiştirilmiş kişilerin köylerine geri dönebilmesine izin verilmesi işlemleri yavaş ilerlemektedir. Köylerin yeniden inşası için gerekli olan altyapı ve ödeneğin sınırlı olması nedeniyle, geri dönenlerin sayısı görece azdır.

Halihazırda, 4000'den fazla yerleri değiştirilmiş kişi, yeni inşa edilen “merkez köylerde” yaşamaktadır. Yerleri değiştirilmiş kırsal nüfusun büyük bir çoğunluğu, çok zor ekonomik ve sosyal şartlar altında şehir merkezlerinde yaşamaya devam etmektedir. Yetersiz sağlık hizmetleri ve hijyen, kötü beslenme, temiz içme suyu eksikliği ve kanalizasyon ve atık izalesinin yetersizliği sık rastlanan sorunlardır. Bu durum, eğitim ve okuma/yazma seviyeleri yetersiz olan çocukları olumsuz yönde etkilemektedir.

“Köy koruculuğu” sistemi, yerleri değiştirilmiş kişilerin köylerine dönebilmesi önünde bir engeldir. Davranışları disiplinsiz ve taciz edici olduğu söylenen 60.000-70.000 köy korucusu halen bölgede görev yapmaktadır. Bölgede halen kara mayınları bulunmaktadır ve sıkça patlamalara rastlanmaktadır. Bölgede faaliyette bulunan sivil toplum örgütleri, yetkili makamlar tarafından baskı altında tutulmakta, haklarında dava açılmakta ve geçici olarak faaliyetleri durdurulmaktadır (*bkz. ayrıca Medeni ve siyasal haklar*). Aynı durum, Van gibi, olağanüstü hal uygulanan illere sınırı olan “komşu iller” için de geçerlidir. Kültürel haklar ve dernek kurma özgürlüğüne getirilen kısıtlamaların çoğu, devletin bölünmez bütünlüğünün korunması ihtiyacına bağlanmaktadır. Yetkili makamlar, sınırlamaları, terörizmle mücadele kampanyasının bir parçası olarak görmektedir.

Türkiye'nin, Ulusal Azınlıklardan Sorumlu AGİT Yüksek Komiseri ile bir diyalog başlatması, memnuniyet verici bir gelişmedir.

1.3. Kıbrıs

Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik olarak, Birleşmiş Milletler gözetiminde ortaya çıkan gelişmeler, Kıbrıs hakkındaki İlerleme Raporunda incelenmiştir. Türk hükümeti, Türkiye ile güçlendirilmiş siyasi diyalog çerçevesinde ve Nisan 2002'de gerçekleştirilen AT-Türkiye Ortaklık Konseyi toplantısında, iki toplum lideri arasında sürdürülen doğrudan görüşmelere ilişkin mevcut süreci desteklediğini belirtmiştir.

AB, katılım müzakereleri tamamlanmadan, Kıbrıs Türk liderinin, Kıbrıs sorununun halline yönelik çalışmalarının, Türkiye tarafından teşvik edilmesi gerektiğini defalarca vurgulamıştır.

1.4. Sınır Anlaşmazlıklarının Barışçıl Yollarla Halli

Özellikle iki ülke dışişleri bakanlarının yakın işbirliği sayesinde, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Yeniden yapılandırılan Hükümet, Temmuz ayında, bu doğrultuda ilerlemeye devam edeceğini açıklamıştır.

Geçtiğimiz yıl, çevre ve ekonomik kalkınma gibi alanlarda on adet ikili işbirliği anlaşması yürürlüğe girmiştir. Ayrıca, kültür ve acil yardım ve kurtarma konularında beş işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Yunanistan, müktesebat ile ilgili konularda Türkiye'ye teknik know-how sağlamaya devam etmektedir.

Hazar Denizi bölgesi doğal gazının, Türkiye üzerinden Yunanistan'a aktarılmasını öngören doğal gaz boru hattının inşa edilmesi ile ilgili anlaşma, Mart ayında iki hükümet arasında imzalanmıştır. İki ülke arasında fiziksel bir bağlantı sağlayacağından, 300 milyon Euro tutarındaki bu proje büyük bir sembolik öneme sahiptir.

Ekonomik işbirliği diğer sektörlerde devam etmiştir. Türk-Yunan Karma Ekonomik Komisyonu, ilk kez 13 Şubat'ta Atina'da toplanmış ve enerji, sanayi, tarım, ulaştırma, KOBİ'ler, bölgesel işbirliği ve gümrükler konularını kapsayan bir protokol imzalanmıştır.

Ayrıca, iki ülke arasında yasadışı göçmenlerin geri kabulüne ilişkin bir protokol onaylanmıştır. Bu protokol yürürlüğe girmesine rağmen, henüz bütünüyle uygulanmamaktadır. Ege Denizinde askeri tatbikat yapılmaması gibi güven artırıcı yeni önlemlerin alınması çabaları sürdürülmektedir. İki ülke istihbarat teşkilatları arasında temaslar başlatılmıştır. Türkiye ve Yunanistan, NATO'nun 50'nci yıldönümü onuruna Brüksel'de ortak bir tören düzenlemiş ve Nisan 2002'de, Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları, Orta Doğuya ortak bir ziyaret yapmıştır. Mart ayında, dışişleri bakanları, Ege ile ilgili araştırıcı mahiyette temaslara başlamıştır. Bu temaslara resmi olarak, medeniyetlerin uyumu ile ilgili AB-İKT (Avrupa Birliği – İslam Konferansı Teşkilatı) Forumu kapsamında İstanbul'da başlatılmıştır.

1.5. Genel Değerlendirme¹¹

1999 yılında, Helsinki'de Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi kararı, Türkiye'nin bir dizi temel reformları başlatmasını teşvik etmiştir. İnsan hakları ve temel özgürlükler alanındaki güvencelerin güçlendirilmesi ve ölüm cezasının sınırlandırılması amaçlarıyla, Ekim 2001'de önemli bir anayasa reformu gerçekleştirilmiştir. Kasım 2001'de yeni bir Medeni Kanun kabul edilmiştir. Şubat, Mart ve Ağustos 2002'de üç reform paketi kabul edilmiştir. Barış zamanında ölüm cezası kaldırılmıştır. Güneydoğuda iki ilde olağanüstü hal kaldırılmış ve halihazırda iki ilde uygulanmakta olan olağanüstü halin yıl sonuna kadar kaldırılması kararlaştırılmıştır.

Söz konusu reformların gerçekleştirilmesi, Avrupa Birliğinin değer ve standartları ile daha ileri bir uyumlaştırma yönünde, Türkiye'deki siyasi liderlerin büyük bir çoğunluğunun kararlılığını göstermektedir. Ağustos reformları siyasi ve ekonomik açıdan zor şartlar altında kabul edilmiştir ve hassas konulara değindiği için de oldukça önemlidir.

Hapishane sistemi reformu sürdürülmüş ve fiziki koşulların iyileştirilmesi doğrultusunda gelişme sağlanmıştır. İzleme Kurulları ve yeni infaz hakimliği sistemi halihazırda işlemektedir. Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesinin bir dizi tavsiye kararı uygulanmaktadır. Ancak, bazı gelişmelere rağmen, F Tipi cezaevlerindeki şartlarla ilgili bir takım sorunlar devam etmektedir.

Yargılama öncesi gözaltı süresinin azaltılması, işkence ile mücadele kapsamında olumlu bir gelişmedir. Ancak, avukatlarla derhal görüşme imkanı bulunmaması, Devlet Güvenlik

¹¹ Bkz. "Genişlemiş Birliğe Doğru: Her bir aday ülkenin katılım yönünde gelişimi hakkında Avrupa Komisyonu Raporu ve Strateji Belgesi", COM (2002) 700.

Mahkemelerince tutuklananların kimseyle görüştürülmemesi uygulamasına devam edildiği anlamına gelmektedir. Olağanüstü hal bölgelerinde, hâlâ daha uzun gözaltı süreleri uygulanmaktadır. İşkence ve kötü muamele yapıldığı iddiaları sürmekte olup bu tür kötüye kullanma eylemlerinden sanık kişilerin yargılanmaları açısından kayda değer bir ilerleme olmamıştır.

Ağustos reform paketi, mahkumiyet kararının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal ettiğinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından tespit edilmesi durumunda, bu kişilerin yeniden yargılanabilmesine imkan tanımaktadır.

Türk Ceza Kanununun 159'uncu maddesine getirilen değişiklik ile, kamu kurumlarına yönelik düşüncelerin "tahkir ve tezyif niyeti" olmaksızın belirtilmesi, cezai müeyyide kapsamından çıkarılmıştır. Türk Ceza Kanununun 312'nci maddesi, Terörle Mücadele Kanunu, Basın Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu ve Dernekler Kanununa getirilen değişikliklerle, ifade, dernek, basın ve yayın özgürlükleri alanındaki kısıtlamalar azaltılmıştır.

Cumhurbaşkanının vetosunu takiben, Mayıs ayında TBMM tarafından aynen kabul edilen Kanun ile, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda yer alan bazı kısıtlamalar Ağustos paketi ile kaldırılmıştır. Ancak, yazarların, gazetecilerin ve yayıncıların kovuşturulmasına devam edilmiştir.

Dernekler Kanununun değiştirilmesi ve bazı kısıtlamaların kaldırılması ile, dernek kurma özgürlüğü alanında ilerleme kaydedilmiştir. Ancak, çeşitli sebeplerle derneklerin yasaklanmasına devam edilmektedir.

Ön izin sistemi dahil olmak üzere, Dernekler Kanununun genel kısıtlayıcı niteliği devam etmektedir. Yabancı dernekler, Türkiye'de belirli sınırlamalara ve sıkı bir kontrole tâbidir.

Ağustos paketinin bir parçası olarak, Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve yayın yapılmasına artık izin verilmektedir. Vakıflar Kanunu değiştirilmesine rağmen, dini azınlıklar, tüzel kişilik, mülkiyet hakları, din adamlarının yetiştirilmesi ve eğitim alanlarında kısıtlamalara maruz kalmaktadır.

Yeni Medeni Kanun, kadın-erkek eşitliğinin artırılması ve çocukların hakları ve korunması ile ilgili güvencelerin güçlendirilmesine yönelik hükümleri içermektedir. Türkiye, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine ilişkin 1969 tarihli BM Sözleşmesini onaylamıştır. Ancak, sendikalar çeşitli kısıtlamalara tâbidir ve çocuk işçiliği devam etmektedir. Namus cinayetleri ile ilgili suçlara indirilmiş cezaların uygulanmasına izin veren mevzuat hâlâ yürürlüktedir.

Yargı sistemi reformuna devam edilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yetki ve görev alanı daraltılmış ve duruşma öncesi tutuklama süresi azaltılmıştır. Ancak, bu mahkemelerin görev ve işlevi, hâlâ uluslararası standartlar ile uyumlu değildir. Yargının her zaman bağımsız ve tutarlı bir şekilde hareket etmediği sürekli bildirilmektedir. Hakimler ve kolluk kuvvetlerine yönelik insan hakları kursları düzenlenmiştir.

Geçen yıl, Türkiye'de kamu hayatının daha şeffaf hale getirilmesini teşvik etmek için bir dizi girişimde bulunulmuştur. Bununla beraber, yolsuzluk önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Avrupa Konseyinin ilgili sözleşmesi henüz onaylanmamıştır.

Güneydoğuda iki ilde olağanüstü halin kaldırılması, bu bölgedeki günlük yaşam şartlarının iyileşmesine yol açmıştır. Bölgede insan haklarının korunmasının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Milli Güvenlik Kurulunun yapısı ve rolü ile ilgili değişiklikler getiren Anayasa değişikliği yürürlüğe girmiştir. Ancak bu değişikliğin, fiiliyatta Milli Güvenlik Kurulunun çalışma tarzını değiştirmedeği görülmektedir.

Türkiye, Kıbrıs sorununda kapsamlı bir anlaşmaya ulaşılabilmesi için, Kıbrıs'ta bulunan iki toplum lideri arasındaki doğrudan görüşmelere destek verdiğini belirtmeye devam etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin açıklamalarına uygun olarak, AB, Kıbrıs Türk liderinin Kıbrıs sorununun katılım müzakereleri tamamlanmadan önce halline yönelik çalışmalarının teşviki amacıyla, Türkiye tarafından daha ileri adımlar atılması gerektiğini vurgulamıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Güven artırıcı yeni önlemlerin alınmasına ilişkin çabalar sürmektedir. İki dışişleri bakanı arasında, Ege ile ilgili araştırmacı mahiyette görüşmelere Mart 2002'de başlanmıştır.

Genel olarak, Türkiye, özellikle geçtiğimiz yıl, 1998¹² yılında Komisyon tarafından yayımlanan rapordan bu yana, Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması yolunda önemli ilerleme kaydetmiştir. Özellikle Ağustos 2002'de kabul edilen reformlar çok geniş kapsamlıdır. Bir arada düşünüldüğünde, bu reformlar, Türkiye'de demokrasinin güçlendirilmesi ve insan haklarının korunması konusundaki temel çalışmaların önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Bu reformlar, Türk vatandaşlarının, Avrupa Birliğindekilerle aynı düzeydeki hak ve özgürlüklerden, kademeli olarak yararlanabilmesi için gerekli diğer değişikliklerin yolunu açmaktadır.

Tüm bunlara rağmen, Türkiye, siyasi kriterleri tam olarak karşılamamaktadır. İlk olarak; bu Raporda da belirtildiği üzere, reformlar, temel hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanabilmeye ilişkin bazı önemli kısıtlamalar içermektedir. Başta yazılı basın ve radyo ve televizyon yayınları dahil olmak üzere, ifade özgürlüğü, barışçıl toplantı özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve hukuki tazmin hakkı alanlarında önemli kısıtlamalar varlığını sürdürmektedir.

İkinci olarak; reformların bir çoğu, Avrupa standartları ile uyumlu olacak şekilde, hukuki düzenlemelerin ya da diğer idari tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu tedbirlerin bazıları halihazırda alınmış olup, diğerleri de hazırlanmaktadır. Reformların, etkili olabilmesi için, ülke çapında, farklı düzeylerdeki adli ve idari birimler tarafından fiili olarak uygulanması gerekmektedir.

Komisyon, önemli siyasi partilerden birinin liderinin, 3 Kasım Genel Seçimlerine katılımının yasaklanmasına ilişkin Yüksek Seçim Kurulu kararının, reformların ruhunu yansıtmadığı görüşündedir.

¹² Komisyon, 1998 tarihli İlerleme Raporunda şu kararlara varmıştır: "Siyasi açıdan, mevcut değerlendirme, kamu idaresinin işleyişindeki bazı bozukluklara, insan hakları ihlallerinin sürekliliğine ve azınlıklara yönelik uygulamalardaki temel eksikliklere dikkat çekmektedir. Ordu üzerinde sivil denetimin eksikliği endişeye neden olmaktadır. Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla ordunun siyasi yaşamda oynadığı önemli rol, bu hususu yansıtmaktadır. Ülkede gözlenen medeni ve siyasi hak ihlallerinin bir çoğunun, bu konuyla bağlantılı olması nedeniyle, Güneydoğudaki duruma, askeri olmayan, sivil bir çözüm bulunmalıdır. Komisyon, Türk hükümetinin ülkedeki insan hakları ihlalleriyle mücadele konusundaki kararlılığını takdir etmektedir; ancak, hükümetin bu tutumu, fiiliyatta şu ana kadar kaydadeğer bir etki yaratmamıştır. Türkiye'nin 1995 yılında başlattığı demokratik reform süreci devam etmelidir. Bu sorunların yanında, Türkiye, sınır komşularıyla tüm ihtilaflarının, uluslararası hukuka uygun, barışçıl yollarla halli için yapıcı katkı sağlamalıdır." Ordu üzerinde sivillerin kontrolü, insan hakları ihlallerinin sürekliliği, işkence ve kültürel hakların korunmasındaki eksiklikler gibi konular müteakip raporlarda ele alınmıştır.

Üçüncü olarak; siyasi kriterler çerçevesindeki bazı önemli sorunlar henüz gereğince ele alınmamıştır. Bu sorunlar, kötü muamele ve işkence ile mücadele, ordu üzerinde sivil denetim, şiddete dayanmayan görüş belirttikleri için hapsedilmiş kişilerin durumu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uyulmasını içermektedir.

Son yıllarda gerçekleştirilen kayda değer ilerleme ve üzerinde durulması gereken diğer alanlar dikkate alındığında, Türkiye'nin, demokrasinin güçlendirilmesi ve insan haklarının korunması ile ilgili reform sürecini yasal ve fiili açıdan sürdürmesi teşvik edilmektedir. Bu husus, Türkiye'nin siyasi kriterlere tam uyum çerçevesinde, kalan engelleri de aşmasını sağlayacaktır.

2. Ekonomik Kriterler

2.1. Giriş

Komisyona, Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusuna ilişkin 1989 tarihli Görüşünde şu sonuçlara varmıştır:

“Türkiye'nin ekonomik ve siyasi durumu, ...,Türkiye'nin Topluluğa girmesi durumunda karşılaşılabilecek uyum sorunlarını orta vadede aşabileceği konusunda Komisyonu ikna etmemektedir.”

2001 yılı İlerleme Raporunda Komisyon şunları belirtmiştir:

“İki mali krizle karşı karşıya kalan Türkiye, işleyen bir piyasa ekonomisinin sağlanması konusunda fazla ilerleme kaydedememiştir. Ancak, ekonominin önemli bir kısmı AT ile oluşturulmuş gümrük birliği çerçevesinde zaten AB piyasalarıyla rekabet etmektedir.”

İlk İlerleme Raporundan itibaren, Türkiye'deki ekonomik gelişmeler değerlendirilirken, Komisyonun yaklaşımı, Haziran 1993'de gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi sonuçları çerçevesinde şekillendirilmiştir. Zirve sonuçlarına göre, AB'ye üyelik;

- işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını ve
- Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesini gerektirmektedir.

Komisyon, aşağıdaki değerlendirmede, önceki İlerleme Raporlarında uygulanan yöntemi izlemiştir. Bu yılın İlerleme Raporunda yer alan değerlendirmeler, 1997 yılından itibaren gerçekleşen gelişmeleri ele almıştır.

2.2. 1997 Yılından İtibaren Gerçekleşen Ekonomik Gelişmelerin Özeti

Ekonomide aşırı ısınma dönemlerinin ve iki önemli daralmanın yaşandığı 1997-2001 döneminde, ekonomik büyüme oldukça değişken bir seyir izlemiştir. Üretimdeki büyük dalgalanmalara rağmen, turizm gelirleri, işçi gelirleri ve portföy yatırımları, ticaret açığını dengelemiş olup, cari işlemler açığı sınırlı kalmıştır. Ortalama olarak GSYİH'nin % 0,8'i civarında olan yıllık doğrudan yabancı yatırım girişi yetersiz kalmıştır. Bu dönemde, ortalama yıllık tüketici fiyat artışı % 69,9 seviyesinde gerçekleşmiş ve Ocak 1998'de bir önceki yıla göre % 101 ve Şubat 2001'de bir önceki yıla göre % 33 aralığında, büyük dalgalanmalar göstermiştir. AB standartlarına (ESA 95) göre, genel kamu açığı, GSYİH'nin % 6'sı ve % 28,7'si arasında dalgalanarak, GSYİH'nin ortalama % 15,7'si olmuştur. 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan mali krizler sonrasında, kısmen artan belirsizliği yansıtan yüksek faiz harcamaları sebebiyle, kamu maliyesinin durumu belirgin bir şekilde kötüleşmiştir. Bankacılık sektörünün kurtarılması ve Türk Lirasındaki (TL) değer kaybının maliyeti, 1997 yılında % 55,6 olan genel kamu borç stokunun GSYİH'ye oranının, 2001 yılında % 101,4'e yükselmesine neden olmuştur. Reel faiz oranları çok yüksek seviyelerde seyretmiştir. Reel efektif döviz kuru, rapor döneminin ilk yarısında nispeten istikrarlı bir seyir izlemiştir. 2000 yılında, ileriye yönelik olarak açıklanan kur uygulaması sonucunda, TL'de önemli ölçüde bir reel değer artışı meydana gelmiş, ancak bu artış, Şubat 2001'de kurun serbest dalgalanmaya bırakılmasının ardından yaşanan hızlı değer kaybı neticesinde, fazlasıyla dengelenmiştir.

Temel Ekonomik Eğilimler								
Türkiye		1997	1998	1999	2000	2001	Ortalama	2002 en son
Reel GSYİH büyüme oranı	Yüzde	7.5	3.1	-4.7	7.4	-7.4	1.2	2.3
Enflasyon oranı (TÜFE) ^c								
Yıllık ortalama	Yüzde	85.7	84.9	64.2	57.3	57.6	69.9	:
Aralık'tan Aralık'a	Yüzde	99.9	68.9	66.9	41.3	74.2	70.2	:
İşsizlik oranı LFS tanımı	Yüzde	6.7	6.8	7.7	6.6	8.5	7.3	9.6.
Genel kamu bütçe dengesi								
GSYİH'nin yüzdesi		-13.4	-11.9	-18.7	-6.0	-28.7	-15.7	
Cari işlemler dengesi								
GSYİH'nin yüzdesi		-1.4	1.0	-0.7	-5.3	2.3	-0.8	
milyon ECU/€		-2,326	1,770	-1,280	-11,510	3,792 ^b	-1,911	-997 Ocak-Mayıs ^b
Toplam dış borç								
Borç ihracat oranı								
Mal ve hizmet ihracatının yüzdesi		155.9	156.0	206.6	200.3	:	:	
milyon ECU/€		64,308	67,514 ^a	83,002	103,752	:	:	
Doğrudan yabancı sermaye girişi								
Ödemeler dengesi verileri								
GSYİH'nin yüzdesi		0.4	0.5	0.4	0.5	2.2	0.8	
Milyon ECU/€		710	838	735	1,151	3,647 ^b	1,416	173 Ocak-Mayıs ^b

Kaynaklar: Eurostat. Ulusal kaynaklar. OECD dış borç istatistikleri

^a Tanımda yapılan teknik değişiklikler sonucu seriler kırılmaktadır.

^b Kaynak: Merkez Bankası web sitesi. ^c Endeks henüz uyumlaştırılmamıştır.

Gelecekte makroekonomik istikrara katkı sağlayabilecek önemli yapısal reformlar kabul edilmiştir. Bankacılık ve tarım sektöründeki reformlar, tütün, şeker, elektrik, telekomünikasyon ve doğal gaz gibi temel piyasaların serbestleştirilmesi ve emeklilik sisteminde sürdürülebilirliğin sağlanması ve bir işsizlik sigortası uygulamasına geçilmesi hususlarını içeren sosyal güvenlik sistemi reformu ile, önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Merkez Bankasının bağımsızlığının artırılması, enflasyonist baskıların azaltılması açısından bir diğer önemli adım olmuştur. Sonuç olarak, özellikle 2001 yılında yaşanan mali krizden sonra, devletin ekonomideki rolü ve siyasi müdahaleler önemli ölçüde azalmıştır. Bunlara ek olarak, kamu yönetiminin etkililiğini ve kamu kesimi hesaplarının saydamlığını artırmak amacıyla, önemli adımlar atılmıştır. Özellikle, bankacılık sektörünün güçlendirilmesine yönelik olarak alınan son önlemler sayesinde, ekonominin şoklara karşı direnci artmıştır.

Ekonomik büyüme, tüm dönem boyunca nüfus artışının önemli ölçüde altında kalmış ve bu durum, kişi başına gelirden belirgin bir azalmaya neden olmuştur. Sosyal ve bölgesel farklılıklar, sürekli olarak yüksek düzeyde gerçekleşen enflasyon ve ekonomik istikrarsızlıklar

nedeniyle artmıştır. Satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH, 2001 yılında AB ortalamasının yalnızca % 22'si düzeyinde gerçekleşmiştir. İşgücü piyasasındaki dengesizlikler artmıştır. 1997 yılında % 54,9 olan çalışma çağındaki (15-64) nüfusun işgücüne katılma oranı, 2001 yılında % 51,3'e düşerken, aynı dönemde istihdam oranı daha hızlı azalarak, % 51,2'den % 46,8'e gerilemiştir. Bu durum, 1997 yılında % 6,7 olan işsizlik oranının, 2001 yılında % 8,5'e yükselmesine neden olmuştur. 2002 yılı ortası itibarıyla, kentsel alanlarda % 13,5 ve kırsal alanlarda % 4,5 olarak gerçekleşen işsizlik oranı, daha da artarak % 9,6'ya yükselmiştir. 15-24 yaş grubunda işsizlik oranı % 17 civarında gerçekleşmiştir. Kayıtdışı sektörlerde ve tarım sektöründe düşük ücretle çalışanların yaygın olması sebebiyle işgücü piyasasındaki gelişmelerin daha olumlu değerlendirildiği dikkate alındığında, işgücü arzı ve talebi arasındaki dengesizliklerin daha fazla olabileceği düşünülmektedir.

2001 yılında ekonomik yapının temel göstergeleri		
Nüfus (ortalama)	bin	68,608
Kişi başına GSYİH ^a	Satın alma gücü paritesi AB ortalamasının yüzdesi	5,200 22
Tarımın payı ^b :		
- toplam katma değer içinde	yüzde	12.1
- istihdam içinde	yüzde	35.4
Gayri safi sabit sermaye oluşumu/GSYİH ^c	yüzde	17.8
Toplam dış borç/GSYİH	yüzde	47.7
Mal ve hizmet ihracatı/GSYİH	yüzde	33.2
Doğrudan yabancı yatırım stoğu	milyon € kişi başına €	: :
Uzun dönem işsizlik oranı	İşgücünün yüzdesi	1.8

^a Rakamlar, ulusal hesaplardan alınan nüfus sonuçlarıyla hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, demografik istatistiklerde kullanılanlardan farklı olabilmektedir.

^b Tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık

^c Veriler 2000 yılına aittir.

2.3. Kopenhag Kriterleri Açısından Değerlendirme

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı, ticaretin olduğu kadar fiyatların da serbestleştirilmiş olmasını ve mülkiyet haklarını da içeren uygulanabilir bir hukuk sisteminin varlığını gerektirmektedir. Makroekonomik istikrar ve ekonomi politikası üzerindeki uzlaş, piyasa ekonomisinin performansını artırır. Gelişmiş bir mali sektörün varlığı ve piyasaya giriş ve çıkışlarda önemli engellerin olmaması, ekonomide etkililiği artırır.

Özellikle Şubat 2001 mali krizinden sonra, son beş yıllık dönemde, ekonomi politikasının temel unsurlarına ilişkin geniş görüş birliği daha da artmıştır. Kısa dönem perspektifli ve hızla değişen hükümetlerin ardından, 1999 yılında kurulan üç partili koalisyon hükümeti, reformların gerçekleştirilmesi ve Türk ekonomisinin istikrara kavuşturulması amacıyla çeşitli tedbirleri uygulamaya koymuştur. Politika öncelikleri ve reformların sosyal maliyetinin dağıtımını konularında görüş ayrılıkları olmasına rağmen, enflasyonist baskının azaltılması ve kamu maliyesinin iyileştirilmesi gerektiği konusunda, tüm siyasi partiler arasında geniş bir görüş birliği bulunmaktadır. Şubat 2001 mali krizinden sonra, Hükümet, siyasi müdahaleler ve kırılmalı bir mali sektörden dolayı ortaya çıkan yapısal bozuklukların giderilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Türk yetkililerinin mali sektörü güçlendirmeye ilişkin artan gayretleri,

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından mali ve teknik açıdan destek görmüştür. Bununla birlikte, koalisyon hükümeti içerisindeki anlaşmazlıklar, zaman zaman Programın uygulanmasına ilişkin güvenilirliği azaltmış ve ekonominin güçlendirilmesini geciktirmiştir. 2001 ve 2002 yıllarında hazırlanan Katılım Öncesi Ekonomik Programlar, tutarlı bir orta vadeli politika çerçevesi geliştirmenin önemine ilişkin bilincin arttığını göstermektedir.

Reel GSYİH büyümesi, düşük bir büyüme trendi etrafında çok değişken bir gelişim göstermiştir. Yıllık ortalama büyüme oranları, % 7,5 ve % -7,4 aralığında değişerek, 1997-2001 döneminde ortalama reel GSYİH büyümesi % 1 civarında gerçekleşmiştir. Bu aşırı dalgalanma, şoklara karşı yüksek duyarlılığı ve bu şoklardan hızlı bir şekilde çıkabilme yeteneğini göstermektedir. Söz konusu dönemde, yıllık ortalama % 9,7 oranında artan mal ve hizmet ihracatı, büyümenin temel kaynağını oluşturmuştur. Yıllık ihracat artış oranları % 19,2 ile % -7,4 aralığında dalgalanmıştır. Yıllık % 16,8 ve % -31,9 aralığında dalgalanma gösteren gayri safi sabit sermaye yatırımları büyüme oranı ise, aynı dönemde yıllık ortalama % 5,8 oranında azalmıştır. Bu dalgalanmalar, Türkiye'deki ekonomik aktörlerin kısa dönemli planlama anlayışını yansıtmakta olup, büyük ölçüde, büyümenin yüksek oranda değişkenlik göstermesine yol açmıştır. Özel tüketim, yıllık bazda % 8,4 ve % -9 oranları arasında dalgalanarak, yıllık ortalama % 0,5 oranında artmıştır. Bu dönemde yıllık ortalama % 3,2 oranında artan kamu kesimi tüketimi, 2000 yılına kadar % 4,1 ve % 7,9 oranları arasında nispi olarak istikrarlı bir seyir izlemesine rağmen, 2001 yılında % 8,6 oranında azalmıştır. Kamu maliyesinde iyileştirme yapılması gerekliliğini yansıtan bu azalma, büyük ölçüde, ücret dışı cari harcamalardaki hızlı düşüşün sonucudur. 2002 yılının ilk çeyreğinde, reel GSYİH bir önceki yılın aynı dönemine göre % 2,3 artmıştır. Gayri safi sabit sermaye yatırımlarında azalma olmasına rağmen, bu düzelme, esas olarak mal ve hizmet ihracatındaki artış ve stokların yerine konmasından kaynaklanmıştır.

Cari işlemler büyük ölçüde dengede kalmıştır. Üretimdeki yüksek dalgalanmalara rağmen cari işlemler açığı sınırlı kalmış olup, ekonominin yüksek oranda büyüdüğü 2000 yılında, GSYİH'nin % 5,3'ü oranında gerçekleşen bu açık, 2001 yılında yaşanan daralma döneminde % 2,3 oranında fazlaya dönüşmüştür. 2002 yılının ilk yarısında, cari işlemler hesabı dengeye yaklaşmıştır. 1997-2001 döneminde GSYİH'nin % 6'sı civarında gerçekleşen cari işlemler dengesi ile ticaret açığı arasındaki fark, genellikle turizm gelirleri ve işçi gelirlerinin hemen hemen eşit katkısı ile giderilmiştir. Sermaye hareketleri kaleminde ise, yabancı sermaye girişinin esas kaynağını yüksek faiz oranlarının çektiği portföy yatırımları oluşturmuştur. Kamu kesimine uluslararası piyasalardan sağlanan krediler de önemli bir rol oynamıştır. Bu krediler, finansman maliyetlerini azaltırken, kamu kesimi dış borcunun artmasına ve dolayısıyla kamu kesiminin kur riskine maruz kalmasına neden olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar, cari işlemler açığının finansmanında önemli bir paya sahip olmamıştır.

İşsizlik, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan daralma dönemlerinde artmıştır. Tarım ve kayıt dışı sektörlerdeki düşük ücretli istihdam, resmi işsizlik oranının % 7,25'i gibi nispeten düşük bir seviyede kalmasına neden olmuştur. Ancak, son ekonomik krizler, işsizlik seviyesinde önemli bir artışa neden olmuştur. 1999 yılında, depremin ardından, işsizlik oranı geçici olarak 1 puan artmıştır. 2001 yılında işsizlik oranı % 8,5'e yükselmiştir. 2002 yılının ilk yarısına ilişkin veriler, ilk çeyrekte işsizlik oranının % 11,8'e yükseldiğini, ikinci çeyrekte ise bu oranın % 9,6'ya düştüğünü göstermektedir. Kırsal alanlarda, yüksek oranlı mevsimlik dalgalanmalara rağmen, işsizlik oranı ortalama % 4-5 gibi nispeten düşük seviyelerde kalmıştır. Kentsel alanlarda, 1997 yılında % 9,5 olan işsizlik oranı, 2002 yılının ilk yarısında % 14'e yükselmiştir. 1997 yılında % 14,3 olan genç işsizlerin (25 yaş altı) oranı, 2001 yılında % 16,7'ye yükselmiştir. 2002 yılının ikinci çeyreğinde, bu oran, % 17,2 seviyesine çıkmıştır.

İşsizlik oranındaki bu artışın temel sebebi, ekonomik krizler ve bankacılık sektörünün ile KİT'lerin yeniden yapılandırılmasıdır.

Son dönemlerdeki iyileşmeye rağmen, enflasyonist baskılar yüksek ve değişken olmaya devam etmiştir. Kronik yüksek enflasyon Türk ekonomisinin en önemli zayıflıklarından biridir. 1997 ve 2001 yılları arasında ortalama enflasyon oranı % 70 civarında gerçekleşmiştir. 1997 yılı içerisinde tarımsal destekleme fiyatlarının ve kamu kesimi ücretlerinin artırılmasına ilişkin olarak alınan siyasi kararlar, enflasyonda hızlı bir yükselmeye neden olmuş ve 1997 yılı sonu ve 1998 yılı başında enflasyon oranı % 100 civarına çıkmıştır. Ekonomik program, enflasyonun 1998 yılı sonu itibarıyla % 70 seviyesine düşürülmesine yardımcı olmuştur. Toplu iş sözleşmelerinde geriye dönük endeksleme uygulaması, yüksek enflasyon beklentisine sebep olmuş ve 1999 yılında enflasyonun düşmesini engellemiştir. İleriye yönelik belirlenen kur rejiminin nominal çapa olarak kullanıldığı ve kamu kesimi ücretlerinin enflasyon hedefleri ile ilişkilendirildiği, enflasyonun düşürülmesine yönelik 2000 yılındaki girişim, Şubat 2001 itibarıyla enflasyonun % 33'e düşürülmesine katkı sağlamıştır. Uygulanmakta olan döviz kuru rejiminin terk edilmesi ve bunu takiben TL'de meydana gelen değer kaybı neticesinde enflasyon, Ocak 2002'de % 73'e yükselmiştir. Bu tarihten itibaren enflasyonist beklentilerin kırılması, hükümetin enflasyonun düşürülmesinde başarılı olabileceğini göstermiştir (örneğin toplu iş sözleşmelerinde geriye dönük endeksleme yapılması). 2002 yılının ilk yarısında, Ocak ayında % 5 olan aylık enflasyon oranı, Haziran ayında % 0,6'ya düşmüştür. Ocak 2002'de % 73,2 olan yıllık tüketici fiyat artışı, Haziran ayında % 42,6'ya gerilemiştir. Yılın ilk yarısında enflasyonda meydana gelen düşüş dikkate alındığında, hükümetin 2002 yıl sonu enflasyon hedefi olan % 35 oranı ulaşılabilir görülmektedir.

Para ve kur politikası, 1997 ve 1998 yıllarındaki uyumlu politika uygulamasından, Aralık 1999'da sıkı parasal hedefler ve ileriye yönelik önceden belirlenmiş kur rejimi uygulamasına dönüşmüştür. Şubat 2001'de dalgalı kur rejimine geçilmiştir. 1999 Ekonomik Program çerçevesinde, Merkez Bankası, reel döviz kurunun sabit tutulmasına odaklanmak yerine, enflasyonun düşürülmesi sürecinin ileri bir aşamasında genişleyecek bir bant dahilinde önceden açıklanacak döviz kuru uygulamasına başlamıştır. Söz konusu döviz kuru politikası, iç parasal büyüklüklere ilişkin katı limitler içeren para politikasıyla da desteklenmiştir. Uygulanmakta olan para politikasının bir sonucu olarak, para piyasalarındaki likidite miktarı, esas itibarıyla sermaye giriş ve çıkışına bağlı olmuştur. 2000 yılı sonunda, enflasyonla mücadele programına duyulan güvenin azalması, kısa vadeli sermaye çıkışının artmasına yol açmış ve bu durum, Türk mali sektöründe önemli likidite sorunları yaratmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, hükümet, Şubat 2001'de dalgalı döviz kuru rejimine geçmek zorunda kalmıştır. Bunu takip eden birkaç hafta içerisinde, Türk Lirası % 50'nin üzerinde değer kaybetmiş ve ancak, istikrar programına olan güvenin artması neticesinde, 2002 yılının bahar döneminde güçlenebilmiştir. Merkez Bankası, halihazırda, para tabanını para politikasının çapası olarak kullanmakta olup, aşırı döviz kuru ve parasal dalgalanmaları da gidermeye yoğunlaşmıştır.

1999 yılı depremleri ve 2001 yılındaki bankacılık krizleri gibi beklenmedik olaylar ve artan finansman maliyetleri, sürdürülebilir bir kamu finansmanına ulaşılmasına yönelik çabaları engellemiştir. Faiz dışı harcamaların kontrolü ve gelirlerin artırılmasına yönelik olarak alınan başarılı tedbirlere rağmen, kamu finansmanı, GSYİH'nin % 6'sı ile % 28,4'ü aralığında dalgalanan, yüksek ve oldukça değişken genel kamu açığı tarafından şekillendirilmiştir. Bunun temel yapısal nedeni, 1999 depremleri veya 2001 mali krizlerinin ardından bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasının maliyeti gibi bir defalık unsurların yanı sıra, GSYİH'nin % 13'ü ile % 26'sı aralığında dalgalanan faiz ödemeleridir. Dönemin büyük bir kısmında, Türkiye önemli oranda faiz dışı fazla vermiştir (GSYİH'nin % 1,4'ü ile % 7,7'si

aralığında). Özellikle daha önceki ekonomik istikrar çabalarıyla karşılaştırıldığında, bu husus, dikkate değer bir başarıdır. 2001 yılı bütçe açığındaki ani yükselme, mali krizlerin ve tarımsal desteklemenin artan maliyetinin giderilmesinin, bir defalık etkisini yansıtmaktadır. Yerel yönetimlerin ve sosyal güvenlik sisteminin açıkları, toplam bütçe açığının % 0,25 ile % 0,75'ini oluşturmaktadır. Artan finansman ihtiyacı nedeniyle, vergi oranları yükseltilmiş, vergi istisnaları kaldırılmış ve vergi kaçığının azaltılması ile vergi idaresinin etkililiğinin artırılmasına yönelik tedbirler alınmıştır. Bunun sonucu olarak, 1997 yılında % 20 olan toplam vergi gelirlerinin GSYİH'ye oranı, 2001 yılında % 27'ye yükselmiştir¹³. Vergi gelirlerindeki bu artışa en büyük katkı, dolaylı vergilerdeki artıştan gelmiştir. Faiz dışı harcamalar, GSYİH'nin % 20'si civarında sabit kalmaya devam etmiştir.

Referans döneminde, büyük ölçüde 2001 yılı mali krizlerinin etkisiyle, kamu borcu önemli oranda artmıştır. AB muhasebe standartlarına göre, 1997 yılında GSYİH'nin % 55,6'sı olan toplam kamu borcu, 2001 yılında % 102,4'e yükselmiştir. 2001 yılındaki 45 puanlık hızlı artış, esas itibarıyla, mali krizlerin yol açtığı maliyetlerin bir sonucudur. Yüksek oranlı bütçe açığının yanı sıra, döviz cinsinden borçların, toplam borçlar içindeki ağırlığını 17 puan artıran TL'deki değer kaybı, borç seviyesindeki artışta en büyük etkiyi yaratmıştır. Batık bankaların kurtarılmasının maliyeti ise, toplam kamu borcunda 7,5 puanlık bir artışa sebep olmuştur. Türkiye'nin dış borç vade yapısı iyileşmiştir. Mali krizler öncesinde % 25 olan kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlara oranı, 2002 yılı ortası itibarıyla % 12 civarına gerilemiştir. Mali sektörün güçlendirilmesi amacıyla oluşturulan fonların büyük bir bölümü, değişken oranlı veya döviz kuruna endeksli hazine kağıtları vasıtasıyla, iç kaynaklardan sağlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, kamunun faiz oranlarındaki değişikliklere ve döviz kurundaki dalgalanmalara karşı hassasiyeti büyük ölçüde artmıştır.

Artan mali saydamlık, kamu finansmanında daha az avantajlı, ancak daha gerçekçi bir yapı oluşturmuştur. Kamu ihaleleri, mali yönetim ve mali kontrole ilişkin olarak son dönemlerde kabul edilen kanunlar, Türk mevzuatının uluslararası standartlara getirilmesi yönünde büyük adımlardır. Bu reformlar neticesinde Kamu İhale Kurumu kurulmuş ve borç ve risk yönetimi birimi oluşturulmuştur. Bunlara ilaveten, daha önce bütçe dışında olan fonlar bütçeye yeniden dahil edilmiş ve daha önceleri kayıt dışında kalan mali işlemler kayıt altına alınmaya başlanmıştır. 2002 yılı itibarıyla, GSYİH'nin % 1,5'ine denk gelen 60'dan fazla bütçe dışı fon 5'e indirilmiştir.

1998 yılından bu yana, Türk yetkilileri ekonominin istikrara kavuşturulması yönünde pek çok girişimde bulunmuştur. Ancak, sürekli yüksek enflasyon ve mali sektördeki yapısal zayıflıklar gibi süregelen ekonomik dengesizlikler ve 1998 Rusya krizi ve 1999 depremleri gibi dış şoklar, ekonominin istikrara kavuşturulmasını engellemiştir. 2000 yılı başında faiz oranlarının düşürülmesinde gösterilen başarı sonrasında, istikrar programına verilen siyasi desteğin yetersizliği, enflasyonun düşürülmesi programına duyulan güveni azaltmış ve istikrar çabalarının sekteye uğramasına yol açmıştır. 2001 yılı Mayıs ayında sunulan son program, daha güçlü bir siyasi desteğe ve yapısal reformlara ilişkin olarak daha radikal bir yaklaşıma sahiptir. 2002 Ocak ayında Uluslararası Para Fonu ile yeni bir 3 yıllık stand-by düzenlemesine gidilmiştir. Bu yeni düzenleme, 1999 yılı Aralık ayında kabul edilen bir önceki program üzerine inşa edilmiş ve Türkiye'nin yoğun yapısal reform gündeminin tamamlanmasına yönelik bir yaklaşımı içermiştir. Bugüne kadar temel yapısal zayıflıkların giderilmesi yönünde çalışılmış olup, Programın, enflasyonist beklentilerin azaltılması açısından başarılı olduğu görülmektedir. Ayrıca, yetkililer, içinde bulunulan zor koşullar altında mali disiplinin

¹³ Uluslararası Para Fonu kamu finansmanları istatistiklerine göre.

sağlanması açısından başarılı olmuştur. Bu durum, istikrar sağlanması yönündeki çabalarının güvenilirliğine büyük katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, siyasi belirsizlikler hâlâ kamu kesimi borcunun çevrilmesine ilişkin finansman maliyetlerini yükseltmektedir.

Piyasa güçlerinin serbest etkileşimi gelişmiştir. Türkiye'deki, geleneksel devlet yönlendirmeli kalkınma yaklaşımı sebebiyle, özellikle bankacılık ve diğer temel sektörlerde, devlet müdahaleleri ve KİT'ler ekonomide önemli bir rol oynamıştır. Son beş yıllık dönem zarfında, kamu bankaları üzerindeki siyasi etkiler azaltılmış, daha çok ürünün fiyatı arz-talep çerçevesinde belirlenmeye başlamış ve önemli sektörlerde piyasanın serbestleştirilmesine başlanmıştır. Kısıtlı kaynakların tahsisinde piyasa güçlerinin rolünü artıran diğer bir önemli adım, piyasa düzenleyici ve rekabetin gözetimini sağlayacak bağımsız kurumların oluşturulması olmuştur. Ancak, bu süreç henüz tamamlanmış değildir. Bankacılık ve diğer temel sektörlerde KİT'lerin ağırlığı hâlâ devam etmektedir. Kamu iştirakli bankalar, bankacılık sektöründeki varlıkların 1/3'üne sahiptir. İmalat sanayiinde, tamamı kamuya ait işletmeler sektördeki katma değerın 1/4'üne ve istihdamın % 12'sine sahiptir. Bu işletmelerden bir çoğu verimsiz ve aşırı istihdamla çalışmaktadır. Fiyatlar maliyetlerin yalnızca bir kısmını karşılamaktadır. Bu işletmeler, genellikle imalat sanayine girdi ürettiklerinden dolayı, oluşan fiyat sapmaları ekonominin geneline yayılmaktadır. Bütçeden bu işletmelere yapılan transferler, fiyat sapmaları ve verimsiz faktör tahsisinin yanı sıra, bütçe üzerinde de önemli bir yük oluşmasına neden olmaktadır. Bankacılık sektöründe, tarım sektörüne ve KOBİ'lere sağlanan kredilerde kamu bankaları hâlâ büyük paya sahiptir.

Fiyat sapmaları azalmıştır. Fiyat yapısında önemli bozulmalara sebep olan tarımsal destekleme fiyatları sistemi, büyük ölçüde terk edilmiştir. Tütün ve şeker fiyatları, ürün alımı yapan kamu kuruluşları yerine, arz ve talep tarafından belirlenmektedir. Enerji fiyatları ve KİT'ler tarafından üretilen malların fiyatları, reel maliyetleri daha iyi yansıtabilecek şekilde artırılmıştır. Ancak, enerji fiyatları, ekonomik programın sosyal maliyetinin giderilmesi amacıyla, hâlâ sübvansede edilmektedir. Tüketici Fiyatları Endeksi Sepetindeki kalemlerin yaklaşık 1/4'ünün fiyatı, piyasa koşulları dışında belirlenmektedir.

Özelleştirmede ilerleme sağlanması amacıyla pek çok girişimde bulunulmasına rağmen, gerçek anlamda ilerleme sınırlı kalmıştır. Türkiye'de özelleştirme hareketi 1980'li yıllarda başlamıştır. Elverişsiz piyasa koşulları ve potansiyel yatırımcıların ilgisizliği nedeniyle, son zamanlardaki özelleştirme girişimleri sınırlı bir başarıya ulaşmıştır. 1985 yılından bugüne kadar elde edilen toplam özelleştirme gelirleri, GSYİH'nin sadece % 3'üne tekabül etmektedir. Kuruluşların özelleştirilmesine yönelik yapılan hazırlıkların yüksek maliyeti nedeniyle, özelleştirmeden elde edilen net gelir daha da az olmaktadır. Bazı küçük çaptaki özelleştirmelerin yanı sıra, devam etmekte olan en önemli özelleştirme projeleri, petrol dağıtım şirketi POAŞ'taki kamu payının satılması ve petrol rafinerisi TÜPRAŞ hisselerinin % 31,5'inin halka arzıdır. Bankacılık sektöründe, 2002 yılı sonuna kadar satılması planlanan kamu ağırlıklı bir bankanın yanı sıra, iki büyük kamu bankası yeniden yapılandırılmakta ve bu bankaların özelleştirilmelerine ilişkin hazırlık çalışmaları sürdürülmektedir. Özelleştirmeye ilişkin yasal düzenlemelerde ilerleme kaydedilmiştir. Anayasada yapılan değişiklikler ile, uluslararası tahkim ve enerji sektöründe özelleştirme imkanı getirilmiştir. Türk Telekom özel yatırımcılar için daha cazip hale getirilmiştir. Şeker, tütün, elektrik ve doğal gaz piyasalarının düzenlenmesine ilişkin olarak çıkarılan yeni yasalar, daha önce bu sektörlerde tekel durumunda olan kamuya ait şirketlerin özelleştirilmesine imkan tanımaktadır.

Piyasaya giriş ve çıkışların önündeki engeller daha da azaltılmıştır. Genelde Türk ekonomisi, piyasa giriş ve çıkışın yüksek olduğu bir ekonomi olarak nitelendirilmektedir. Piyasaya giriş

ve çıkışların sayısı mevcut işletmelerin % 10'una tekabül etmektedir. Bu durum, sadece Türk girişimcilerinin yüksek esneklik özelliğini değil, aynı zamanda piyasaya giriş rejiminin serbestliğini göstermektedir. Ancak, yeni işletmeler kurulmasının önünde, özellikle KOBİ'ler ve yabancı yatırımcılar açısından, halen engeller bulunmaktadır. Bürokratik işlemler hâlâ karmaşık ve zaman alıcıdır. Yüksek faiz oranları ve bankaların özel sektöre kredi verme konusundaki isteksizliği, yeni KOBİ'lerin kurulmasını güçleştirmektedir. Bununla birlikte, piyasadaki mevcut engellerin azaltılması yönünde ilerleme kaydedilmiştir. Daha önce kamunun ağırlıklı olduğu elektrik, doğal gaz, tütün, alkol ve şeker piyasaları, rekabete açılma aşamasındadır. Özellikle bankacılık sektöründe, piyasadaki çıkış, sıkı kurallara bağlanmış olup, halihazırda uluslararası ihtiyati standartlar daha sıkı uygulanmaktadır. Bu yeni yaklaşım, ekonomik açıdan yaşayabilirliği olmayan 19 mali kuruluşun tasfiye edilmesine yol açmıştır. Bu durum, bankacılık sektörünün tamamının sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasına katkıda bulunmuştur.

Mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemeleri de kapsayan hukuki sistem yürürlüktedir. Ancak, yasaların ve sözleşmelerin uygulanması konusunda hâlâ iyileştirmeye ihtiyaç vardır. Hukuki sistemin sağlam bir şekilde oluşturulmuş olmasına rağmen, bürokratik işlemler hukuki sürecin yavaşlamasına sebep olmaktadır. Çerçeve mevzuat ile uygulama mevzuatının kabulü arasındaki süre uzun olup, bu durum, hukuki çerçevenin öngörülebilirliğini ve etkililiğini engellemektedir. Yargı personelinin yetersiz sayıda olması ve bu personelin eğitimindeki eksikler, ticari davaların uzamasına neden olabilmekte ve bu durum, mevcut mevzuatın etkili uygulanmasını engellemektedir. Fikri mülkiyet haklarının uygulanması yetersizdir.

Mali sektör hâlâ güçlendirme süreci içerisinde olup, tasarrufların üretken yatırımlara aktarılmasını sağlamamaktadır. Kamu kesiminin yüksek seviyeli borçlanma gereği ve mali piyasalardaki düzenleme ve denetimlerin gevşekliği sebebiyle, bankacılık sektörü, 1990'larda hızlı bir şekilde büyümüştür. 1997 yılında, GSYİH'nin % 45'ine tekabül eden bankacılık sektöründeki mevduat miktarı, 2001 yılında % 62 civarına yükselmiştir. 1997 yılında GSYİH'nin % 80'i civarında olan bankacılık sektörü varlıkları ise, 2001 yılında GSYİH'nin % 100 civarına yükselmiştir. Bu dönemde, özel sektöre açılan yurt içi kredilerin miktarı, GSYİH'nin % 20'si gibi düşük bir seviyede kalmıştır. Toplam varlıkların yaklaşık % 30'unu elinde bulunduran 3 kamu bankası ile, toplam varlıkların yaklaşık 1/3'ünü elinde bulunduran az sayıdaki özel banka, Türk bankacılık sektöründe hakim durumdadır. Birçok önemli özel banka, holding olarak adlandırılan aile şirket gruplarının bir parçası durumundadır. Karmaşık mülkiyet yapıları sebebiyle, şeffaflık ve ihtiyati standartlara uyumun değerlendirilmesi güçtür. Holding içindeki şirketlere sağlanan krediler her zaman ihtiyati standartlar ve piyasa koşullarına uygun olmamaktadır. Borçlanma oranları ve kredi faizleri arasındaki farkın yüksekliği, sektördeki verimsizliği göstermektedir. Bunlara ek olarak, son yıllarda sektördeki kârlılık büyük ölçüde azalmıştır.

2000 ve 2001 yıllarında bankacılık sektöründe büyük krizler meydana gelmiştir. 2000 yılında mali piyasalardaki artan gerilim, önemli yapısal zayıflıkları ortaya çıkarmıştır. Faiz oranları ve kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesinde, Aralık 1999 programı çerçevesinde sağlanan başarı neticesinde, sektörde kârlılık azalmıştır. Ayrıca, gecelik işlemler piyasasındaki olumsuz koşullar, orta vadeli kredilerin gecelik piyasadaki yeniden finansmanını yapmakta uzmanlaşmış bankacılık kurumları açısından büyük güçlükler yaratmıştır. Bu güçlükler, özellikle, günlük bazda GSYİH'nin % 4'üne kadar borçlanmak zorunda kalan devlet bankaları maruz kalmıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan beklenmedik likidite dar boğazları, bu bankaları iflas noktasına getirmiştir. Yetkililer, bu duruma müdahale etmek ve daha az katı bir para politikasına geçerek, ileriye yönelik olarak belirlenen kur rejimini terk etmek durumunda kalmıştır. Dalgalı kur rejimine geçilmesinin ardından, TL'nin aşırı değer

kaybetmesi, güçlük içerisinde olan bu bankaların sermaye tabanını zayıflatmıştır. Bankacılık sektörünün zayıflıklarının giderilmesi için, zor durumdaki bankaların finansman yapısının yeniden düzenlenmesi ve sektörün sermaye tabanının güçlendirilmesi amacıyla önemli bir mali katkı gerekmiştir. Ayrıca, ihtiyati düzenlemelerde uluslararası standartlara uyumun hızlandırılmasına verilen öncelik artmıştır. Bankacılık sektöründe gözetim artırılmıştır. Kamu bankalarının, tarım ve KOBİ'ler gibi bazı sektörler için verdiği krediler konusundaki siyasi müdahaleler 2001'de azaltılmıştır. Sektörün toplam varlıklarının yaklaşık olarak % 15'ine sahip ve yaşayabilirliği olmayan 19 banka, Tassarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmek zorunda kalmış ve faaliyetteki banka sayısı 57'ye düşmüştür. Bankacılık sektöründeki bu maliyetin karşılanması, kamu kesimi borçluluk oranında hızlı bir artışa sebep olmuştur. Şeffaflığın artması ve ekonomik daralma sebebiyle, 1997 yılında % 2,3 olan sektörün verdiği toplam krediler içerisinde batık kredilerin payı, 2001 yılında % 12,9'a yükselmiştir. Batık krediler sorununun çözüme kavuşturulması amacıyla, Hükümet, "İstanbul Yaklaşımı" olarak adlandırılan gönüllü borç yeniden yapılandırılmasını desteklemektedir. Ayrıca, bankalar yeniden yapılandırılmakta ve özelleştirmeye hazırlanmaktadır. Bu süreçteki en önemli adım, bankaların yönetimlerine siyasi müdahalelerin kaldırılması ve şube sayılarının azaltılmasıdır. Vakıfbankın özelleştirilmesinin 2002 yılının sonuna kadar tamamlanması planlanmaktadır. Diğer iki kamu bankasının en kısa zamanda özelleştirilmesi hedeflenmektedir. Son dönemde, önemli bir özel bankanın Tassarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmesi, bankacılık sektörünün düzenlenmesi sürecinin devam ettiğini ve yetkililerin sektörün güçlendirilmesi konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Bankacılık dışı mali sektör çok sınırlı bir role sahip olup, GSYİH'nin % 4'ü civarında varlığa sahip olan 70 sigorta şirketinden oluşmaktadır. İMKB, GSYİH'nin % 35'i civarında piyasa sermayesine sahiptir. Ayrıca, GSYİH'nin % 1,5'i kadar toplam varlığa sahip olan 270 fon ve 30 yatırım şirketi bulunmaktadır. Mali sektörün gözetimi, uluslararası gözetim ve ihtiyati standartlara uyumun artması neticesinde iyileşmiştir.

Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesi

Bu kriterin yerine getirilmesi, piyasa ekonomisinin ve ekonomik ajanların öngörülebilir bir ortamda karar vermelerini sağlayan istikrarlı bir makroekonomik çerçevenin varlığına bağlıdır. Ayrıca bu kriter, yeterli bir beşeri ve altyapıyı da içeren bir fiziki sermayenin mevcudiyetini gerektirmektedir. Kamu teşebbüslerinin yeniden yapılandırılması ve verimliliklerinin artırılması amacıyla, tüm teşebbüslerin yatırım yapması gerekmektedir. Ayrıca, kuruluşlar ne kadar çok dış finansmana açık olursa ve yeniden yapılanma ve yenilik yapmada ne kadar başarılı olursa, uyum kapasiteleri de o kadar artacaktır. Genel olarak, katılım öncesinde AB ile daha yüksek bir ekonomik entegrasyon seviyesine ulaşmış bir ekonomi, üyelik yükümlülüklerini daha iyi yerine getirebilecektir. AB üyesi ülkelerle yapılan ticaretin hacmi ve ticarete konu olan ürünlerin çeşitliliği, bu entegrasyonun bir göstergesidir.

Piyasaların ve kurumların işleyişinin güçlendirilmesinde elde edilen başarıya rağmen, makroekonomik istikrar henüz sağlanamamıştır. 1997 yılından bu yana birçok yapısal reform gerçekleştirilmiştir. Ancak, siyasi istikrarsızlık ekonomik istikrarın sağlanmasını engellemiştir. Kamu kesiminin önemli miktardaki finansman ihtiyacı, özel yatırımların üretken alanlara yönelmesini engellemektedir. Enflasyonist baskılar ve ekonomik dalgalanmalar, ekonomik aktörlerin istikrarlı ve öngörülebilir bir ortamda karar almaları için hâlâ çok yüksektir.

Beşeri sermaye yatırımları yetersiz kalmıştır. Türkiye'de beşeri sermayenin gelişiminin en belirgin özelliği, hızlı nüfus artışı ve artan eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasında bütçeden yapılan sınırlı tahsisattir. Bunlara ek olarak, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim

konusunda, iller arasında oldukça dengesiz bir dağılım gözlenmektedir. 1997-2001 döneminde kamunun yıllık eğitim harcamaları, GSYİH'nin sadece % 4'ü dolayında gerçekleşmiş olup, bu durum Türkiye'nin demografik yapısı gözönüne alındığında, gerekenin çok altındadır. Yeterli fonun olmaması, faiz ödemelerinin bütçe harcamaları üzerinde yarattığı dışlama etkisini yansıtmaktadır. Kaynakların kısıtlı olması, özellikle kırsal kesimde olmak üzere, öncelikle temel eğitimi etkilemektedir. Üniversiteler, üniversiteye girecek öğrenci sayısına getirilen katı kısıtlamalarla, daha alt seviyelerde eğitim veren kurumların maruz kaldığı demografik baskılardan korundukları için nispeten daha iyi bir durumdadır. Eğitimin içeriği, özel sektörün ihtiyaçlarını yeterince karşılamamaktadır. Orta öğretim mezunları arasındaki yüksek işsizlik oranı bunun bir sonucudur. Yüksek öğrenim görmüş personelin beyin göçü önemli bir sorundur. Ancak, mali kısıtlara rağmen, son yıllarda özellikle kırsal kesimde, temel eğitimin geliştirilmesi için önemli çaba sarf edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, okula kayıt oranları artmıştır. Ayrıca, 1997 yılında zorunlu eğitim süresi 5 yıldan 8 yıla çıkarılmıştır. Çocuk işçiliğini azaltma konusunda da bazı ilerlemeler kaydedilmiş gibi görülmektedir. Resmi istatistiklere göre, son dönemde, 12-17 yaş grubundaki çalışan çocuk sayısı, işgücünün yaklaşık % 4'ünü oluşturan 890.000'e düşmüştür. Türkiye'de, kayıt dışı faaliyetlerin oranının yüksekliği dikkate alındığında, çalışan çocukların gerçek sayısının önemli miktarda yüksek çıkması muhtemeldir. Hızla artan talep gözönünde bulundurulduğunda, sağlık hizmetlerinin sunumu konusunda, benzer bir finansman yetersizliği ile karşı karşıya bulunmaktadır. Yaşanan önemli daralma, düşük gelir grubunun sağlık durumunda olumsuz bir etki yaratmıştır. Türk yetkililer, krizin düşük gelir grupları üzerindeki etkisini hafifletmeye çalışmıştır. GSYİH'nin % 6'sının biraz üzerinde olan emeklilik ve sosyal koruma harcamaları, GSYİH'nin % 8'ine yükselirken, sağlık için yapılan bütçe harcamaları, GSYİH'nin yaklaşık % 3'ünden % 4'ü civarına çıkmıştır. 2002 yılı bütçesi, sosyal harcamalarda küçük bir artış daha öngörmektedir. Rekabetin sürdürülmesi ve büyüme potansiyelinin artırılması bakımından beşeri sermayenin taşıdığı önem dikkate alındığında, Türkiye'deki mevcut durumun devam etmesi, hedeflere ulaşılması açısından önemli bir tehdit oluşturacaktır.

İşgücü piyasasına ilişkin politikalar az gelişmiştir. Türkiye'nin makroekonomik istikrara verdiği öncelik gözönüne alındığında, kentlerdeki yüksek işsizlik oranı ve orta öğretim mezunları arasındaki işsizlik gibi, işgücü piyasasına ilişkin sorunlara çok az önem verilmiştir. İşsizlik sigortası sisteminin başlatılması, özel istihdam büroları ve Ekonomik ve Sosyal Konseyin kurulması bu kapsamda atılan olumlu adımlardır. Ancak, 2001 yılının ortasında kurulmuş olmasına rağmen, bu Konsey sadece bir kez toplanmıştır.

Fiziki sermaye stokundaki büyüme yavaşlamıştır. Gayri safi sabit sermaye yatırımları son 5 yıl zarfında yılda ortalama % 5,8 oranında azalmıştır. Bunun sonucunda, 1997 yılında % 26,4 olan yatırımların GSYİH'ye oranı hızla düşerek, 2001 yılında % 17,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin, Türkiye'nin rekabet gücü ve ekonomik büyüme potansiyeli açısından olumsuz bir etkisi olabilecektir. Yatırımların nispeten büyük bir bölümü inşaat yatırımlarına ayrılmıştır. Ekipman yatırımlarının GSYİH'ye oranı % 17'den % 13'e düşmüştür. Kamu yatırımlarının GSYİH içindeki payı % 6 dolayında belirgin bir şekilde sabitlenmiştir. Türkiye'nin fiziki sermaye stoku, ihracata yönelik üretim yapan ve uluslararası rekabet gücüne sahip modern işletmeler, iç piyasaya yönelik ve geleneksel yönetim teknikleri ile üretim yapan sermayesi yetersiz çok sayıda küçük aile şirketi ve düşük sermaye yoğunluğu olan çok önemli bir kayıt dışı sektör arasında dağılmaktadır. Küçük firmaların banka kredilerinden faydalanma konusunda zorluklarla karşılaşması ve yatırımların finansmanında kendi öz kaynaklarından yararlanmaları sebebiyle, ekonomik istikrarsızlık bu dağılımı daha da bozmuştur. İhracata yönelik üretim yapan pek çok büyük işletme, sınırlı yurtiçi sermaye piyasasından uzaklaşarak, uluslararası sermaye piyasalarına yönelmektedir. Araştırma ve

geliştirme yatırımları, son yıllarda GSYİH'nin % 0,5'ine denk gelmekte olup, oldukça düşük bir seviyede gerçekleşmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye girişi yetersiz kalmıştır. Geçtiğimiz yıllarda, yıllık doğrudan yabancı yatırım girişinin GSYİH'ye oranı % 0,5'in altında kalmış olup, bu rakam, Türkiye'nin potansiyelinin çok altındadır. Doğrudan yabancı yatırım stoku, GSYİH'nin % 15'ine tekabül etmektedir. Yabancı yatırımların çekilememesi, Türkiye'deki sermaye stokunun modernize edilmesi ve piyasaya girişin artırılması açısından kaçırılmış bir fırsat olup, bu husus Türkiye'nin büyüme potansiyeli önündeki temel engellerden biridir. Özellikle, Türkiye'deki araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin azlığı dikkate alındığında, yabancı know-how'ın yetersizliği büyük bir dezavantaj yaratmaktadır. Yüksek ekonomik istikrarsızlık, siyasi belirsizlik ile karmaşık ve anlaşılmasız bürokratik işlemler, doğrudan yabancı yatırım girişinin düşük olmasının temel nedenleri arasındadır. Yabancı yatırımcılar açısından Türkiye'nin cazibesinin artırılabilmesi için, uluslararası tahkime izin verilmesi, özelleştirme için anayasal bir zemin oluşturulması ve hükümete kamu hizmetlerinden çekilme ya da bu hizmetleri özel teşebbüslere devretme yetkisi verilmesi konularında, 1999 yılında Anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, yatırım teşviki alınabilmesi için gerekli işlemler azaltılmış ve yabancılara çalışma izni verilmesine ilişkin mevzuat hazırlanmıştır.

Altyapı yatırımları ülke genelinde eşit bir şekilde dağılmamıştır. Özellikle ülkenin batısındaki sanayi bölgelerinde nispeten daha gelişmiş bir karayolu ağının mevcudiyeti, Türkiye'nin altyapısının temel özelliğidir. Diğer taraftan, demiryolu ağı eskimiş olup, acilen yenilenmesi gerekmektedir. Türkiye'deki demiryolu şirketi bir devlet tekeli olup, bu kurum bütçeye önemli bir yük getirmektedir. Son 5 yılda otoyolların uzunluğu % 20 artarken, demiryolu ağının uzunluğu hemen hemen aynı kalmıştır. Enerji dağıtım ağında önemli bir enerji tasarruf potansiyeli bulunmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda, doğal gaz ve petrol boru hatları gibi diğer altyapı hizmetleri yaygınlaştırılmıştır.

Yapısal reformlar ve bütçe kısıtlarından dolayı kamu işletmelerinin yeniden yapılandırılması süreci hızlanmıştır. Bankacılık, tarım ve enerji sektörlerindeki yapısal reformların bir sonucu olarak, bu sektörlerdeki işletmelerin yeniden yapılandırılması hız kazanmıştır. Bankaların daha iyi bir şekilde denetlenmesi ve bağlı kredilerin azaltılması, holding çatısı altındaki şirketlerin yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmıştır. Tarım ve enerji sektörlerinin serbestleştirilmesi, eski kamu kuruluşlarının bölünmesine ve bazı anonim şirketlerin oluşmasına neden olmuştur. Kamu iktisadi teşebbüslerindeki atıl işgücü azaltılmıştır. Azalan bütçe desteği, bu şirketleri, verimliliği artırmaya ve fiyat maliyet uyumlaştırması yapmaya zorlamaktadır.

Tarıma dayalı ekonomiden hizmete dayalı ekonomiye geçiş devam etmiştir. Türkiye'de uluslararası gelişmelere uygun olarak, hizmet sektörünün önemi artarken, tarım sektörünün öneminde bir azalma yaşanmaktadır. 1997-2001 döneminde tarım sektörünün toplam katma değer içerisindeki payı % 13,8'den % 12,1'e düşmüştür. Hizmet sektörünün payı % 56,3'ten % 59,3'e yükselirken, imalat ve inşaat sektörlerinin payı genel olarak değişmemiştir. İstihdamda tarımın payı hâlâ çok yüksek olmakla birlikte, benzer bir eğilim istihdam konusunda da gözlenmektedir. 1997-2001 döneminde, 1997 yılında % 35,1 olan hizmetler sektörünün istihdamdaki payı, 2001 yılında % 41'e yükselmiştir. Aynı dönemde, 1997 yılında % 40,8 olan tarım sektörünün istihdamdaki payı, 2001 yılında % 35,4'e düşmüştür.

Küçük ve çok küçük işletmeler, Türk ekonomisinde istikrarın sağlanması konusunda temel bir rol oynamaktadır. İhracata yönelik üretim yapan büyük şirketler ve kamu teşebbüslerinin önemine karşın, 250 kişiden daha az çalışanı olan küçük ve çok küçük ölçekli işletmeler, Türk ekonomisinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonomiden sağlanan ucuz girdiden

faýdalanan bu işletmeler, oldukça istikrarsız olan Türk ekonomisinin genelinde, çok önemli bir istikrar etkisi yaratmaktadır. KOBİ'ler, imalat sanayindeki katma değerın yalnızca % 30'unu yaratmalarına rağmen, sektörde istihdamın % 60'ını sağlamaktadır. İmalat sanayinde KOBİ'lerdeki istihdamın yaklaşık yarısı, 10 kişiden az işçi çalıştıran mikro ölçekli işletmeler tarafından yaratılmaktadır. Küçük ölçekli yapıları, çoğunlukla aile şirketi olan bu işletmelere değişen iş ortamına uyum sağlama konusunda esneklik verdiğinden dolayı, bu firmalar Türk ekonomisinde şokların etkisini azaltmak gibi önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Sığ sermaye piyasaları ve kamu sektörü finansman gereğinin, özel yatırımlara dışlama etkisi yaratmasından dolayı, özel işletmelerin kredi sağlama imkanları kısıtlıdır. Bu işletmelerin çoğunun, işgücü piyasası düzenlemeleri, sosyal standartlar ile sağlık ve çevreye ilişkin standartlar gibi AB standartlarına uyum sağlama konusunda zorluklarla karşılaşması muhtemeldir.

Devletin ekonomiye müdahalesi azalmaya başlamıştır. Tarım, enerji ve telekomünikasyon piyasalarının serbestleştirilmesi, devletin ekonomiye müdahalesinde önemli bir azalmaya sebep olmuştur. Kamunun düzenleme işlevini, oluşturulan bağımsız düzenleme ve izleme kurumları yerine getirmeye başlamıştır. Ayrıca, geçtiğimiz yıllarda bir takım serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Devletin verdiği teşvik ve yardımlar azalmıştır.

AB ile ticari bütünleşme yüksek düzeyde kalmaya devam etmiştir. Ticaretin, 1980'lerde ve 1990'ların başında hızla serbestleştirilmesinin ardından, Türkiye'nin mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı GSYİH'nin % 50'sinin biraz üzerinde seyretmiştir. Ancak, Türkiye'nin bu dönemde dünyanın geri kalanı ile ticari bütünleşmesi oldukça sınırlı kalmıştır. AT ve Türkiye arasında gümrük birliği kurulması hazırlıkları sırasında, ticarete ilişkin kısıtlamalar aşamalı olarak kaldırılmış ve bu durum ikili ticari ilişkilerde belirgin bir artış yaşanmasına sebep olmuştur. Daha sonraki dönemde, ticari bütünleşme yavaşlamıştır. Bununla beraber, 1997 yılında % 46,6 olan AB'ye mal ihracatının toplam mal ihracatı içerisindeki payı, 2001 yılında % 51,6'ya yükselmiştir. Ancak, bu dönemde AB'den yapılan mal ithalatının toplam ithalatı içerisindeki payı, % 51,2'den, 2001 yılında % 44,6'ya gerilemiştir. İthalattaki azalmanın nedeni büyük ölçüde, çoğu AB'ye üye 15 ülkeden gelen makina ve dayanıklı tüketim mallarının ithalatında azalmaya neden olan 1999 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizlerdir.

İhraç ürünlerinin çeşitliliği artmaya devam etmiştir. Sanayi ürünlerinin toplam ihracatı içerisindeki payı % 87,6'dan % 91'e çıkmıştır. Bu artışın temel nedeni, motorlu taşıt ihracatının % 4,3'ten % 10,2'ye yükselmesidir. Tekstil ürünlerinin toplam ihracatı içerisindeki payı ise, mutlak bazda genel olarak sabit kalmış olup, bu oran, nispi olarak toplam imalat sanayi ürünleri ihracatının % 38,4'ünden % 33,1'ine inmiştir. Tarım ürünlerinin payı % 11'den % 8'e düşmüştür. İthalatın ürün kompozisyonundaki değişim, iç talepteki yetersizliği ve petrol fiyatlarındaki artışı yansıtmaktadır. Toplam ithalatı içerisinde ham petrol ithalatının payı % 5,7'den % 10,5'e çıkarken, metal ürünler ve makine gibi yatırım mallarının ve sanayi hammaddelerinin payı % 20,2'den % 16,2'ye düşmüştür.

Türk ihraç ürünlerinin fiyat rekabet gücü son derece değişkendir. Rekabet gücü, önceden ilan edilmiş bağı kur rejimi ve kronik yüksek enflasyonun bir arada yaşanmasının reel döviz kurunun önemli düzeyde değer kazanmasına yol açtığı 2000 yılında, ciddi biçimde bozulmuştur. Sonuç olarak ithalatta çok büyük oranlı bir artış yaşanırken, Türkiye, önemli ihracat pazarlarında piyasa payını kaybetmiştir. 2001 yılı Şubat ayında dalgalı kur rejimine geçildikten sonra TL'de yaşanan hızlı değer kaybı, rekabet gücündeki azalmayı önemli oranda telafi etmiştir. Yetersiz sermaye birikimi ve düşük üretim artışının bir yansıması olarak, işgücü verimliliği düşmektedir.

2.4. Genel Değerlendirme¹⁴

Türkiye, piyasa ekonomisinin işleyişi alanında ilerlemeler kaydetmiş olup, bu husus, Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile baş edebilme kapasitesini artıracaktır. Ancak, Türkiye, hâlâ ekonomik istikrarı sarsan iki büyük mali krizin etkilerini yaşamaktadır.

Ekonomiyi istikrara kavuşturmak için yapılan bir takım girişimler sonrasında, mevcut reform programı olumlu sonuçlar vermiş olup, ekonomi yeniden büyümeye başlamıştır. Enflasyonist baskılar hafiflerken, mali disiplin iyileşmiş ve kamu hesaplarının şeffaflığı belirgin biçimde artmıştır. Türk ekonomisinin istikrarsızlığının temel kaynağı olan siyasetin ekonomiye müdahalesi azaltılmış ve kırılmalı ve iyi işlemeyen bankacılık sektörü gibi yapısal zayıflıkların giderilmesine ilişkin adımlar atılmıştır. Mali sektörün düzenlenmesi ve denetlenmesi güçlendirilmiştir. Tarım ve enerji gibi temel sektörlerin serbestleştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Piyasaların işleyişinin ve rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesi amacıyla, Türkiye, makroekonomik istikrar ve mali sürdürülebilirliğin sağlanması çerçevesinde, mevcut reform sürecini devam ettirmelidir. Kronik olarak yüksek düzeyde seyreden enflasyonun daha da aşağı çekilmesi ve mali disiplinin muhafaza edilmesi, bu hedefin önemli ön koşullarıdır. Bankacılık sektöründeki ihtiyati düzenlemeler ve muhasebe standartları, uluslararası düzeye getirilmelidir. Kamu banka ve işletmelerinin özelleştirilmesi hızlandırılmalı ve piyasaların serbestleştirilmesi süreci tamamlanmalıdır. Verimli alanlara yapılan yatırımların artırılması ve eğitime özel önem verilmesi, rekabet gücünün ve ekonominin büyüme potansiyelinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Doğrudan yabancı yatırım girişi, idari işlemlerin basitleştirilmesi ve diğer engellerin kaldırılması suretiyle teşvik edilmelidir.

¹⁴ Bakınız “Genişleyen Birliğe Doğru: Her bir aday ülkenin katılıma yönelik kaydettiği ilerlemeye ilişkin Avrupa Komisyonu Strateji Belgesi ve Raporu”, COM (2002) 700.

3. Üyelikten Kaynaklanan Yükümlülükleri Üstlenebilme Yeteneği

Giriş

Raporun bu bölümü, Türkiye'nin üyelikten kaynaklanan yükümlülükleri üstlenebilme yeteneği konusunu ele almaktadır. Bu yükümlülükler, müktesebat olarak bilinen ve Birliğin amaçlarının uygulanabilmesi için kullanılan hukuki ve kurumsal çerçeveyi ifade etmektedir. Bu bölümde, 2001 yılı İlerleme Raporundan sonra kaydedilen gelişmelerin değerlendirilmesinin yanı sıra, Türkiye'nin üyelikten kaynaklanan yükümlülükleri üstlenebilme yeteneğinin ve diğer yapılması gerekenlerin genel bir değerlendirmesinin verilmesi amaçlanmaktadır. Bu bölüm, ayrıca, Komisyonun 1998 yılı İlerleme Raporundan bu yana Türkiye'nin katettiği mesafe hakkında bir değerlendirme içermektedir.

Bu bölüm, 29 müzakere başlığına uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Türkiye'nin müktesebatı çeşitli yönleriyle uygulayabilmesine yönelik idari kapasitesinin değerlendirilmesini kapsamaktadır.

Aralık 1995'te gerçekleştirilen Madrid Zirvesinde, özellikle aday ülkelerin idari yapılarının düzenlenmesi yoluyla, aşamalı ve uyumlu bir entegrasyon için koşulların oluşturulması gereğine işaret edilmiştir. Bu çerçevede Komisyon, Gündem 2000 Raporunda, Topluluk mevzuatının ulusal mevzuata etkili bir şekilde aktarılmasının önemini vurgulamış ve aktarılan mevzuatın adli ve idari kurumlar vasıtasıyla gerektiği gibi uygulanmasının daha da önemli olduğunu belirtmiştir. Gelecekteki üyelik bakımından yukarıda belirtilen husus, karşılıklı güven oluşturma'nın vazgeçilmez ön koşuludur.

Haziran 2002'de Sevilla'da gerçekleştirilen Zirvede, aday ülkelerin, müktesebatın etkili bir şekilde uygulanması doğrultusunda ilerleme kaydetmeye devam etmesinin, adli ve idari kapasitelerinin istenen seviyeye çıkartılması için gerekli tüm tedbirleri almasının ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. İşbu Rapor, Türkiye'nin idari kapasitesi konusunda 2001 yılı İlerleme Raporunda yer alan değerlendirmeye dayanarak, müktesebatın çeşitli yönlerinin uygulanması için gerekli temel idari yapılar üzerinde yoğunlaşmak suretiyle derinlik ve detay getirmeyi amaçlamaktadır.

1998 yılı İlerleme Raporunda Komisyon şu sonuçlara varmıştır:

“Türkiye, Gümrük Birliği Kararında öngörülen mevzuatın büyük kısmını gerekli süreler içinde kabul etme ve uygulama yeteneğini göstermiştir. Şimdi de, yükümlülüklerin zamanında yerine getirilmemiş olduğu sektörlerde benzer bir kararlılık göstermelidir. Kamu ihaleleri dahil iç pazar, tarım ve çevre alanları başta olmak üzere, yerine getirilecek pek çok yükümlülük bulunmakla birlikte, Türkiye, Avrupa stratejisinde belirlenen alanların çoğunda Topluluk mevzuatına uyum sürecini başlatmış durumdadır. Gümrük birliği ve Avrupa Stratejisi kapsamına girmeyen sektörlerde müktesebatın kabul edilmesi bakımından Türkiye'nin önünde hâlâ uzun bir yol bulunmaktadır.

Türkiye, gümrük birliği kapsamında müktesebatın uygulanabilmesi bakımından hukukî ve idarî kapasiteye sahip olduğunu tartışmasız şekilde göstermiş olmakla beraber, müktesebat uyumunun henüz sağlanmadığı diğer alanlarla ilgili gelecekteki kapasitesi hakkında, bu aşamada bir görüş bildirmek mümkün değildir”.

2001 yılı İlerleme Raporunda Komisyon şu sonuçlara varmıştır:

“Türkiye'nin müktesebat uyumu, en çok gümrük birliğinin kapsadığı alanlarda gelişmiştir. Son İlerleme Raporundan bu yana, söz konusu alanlarda daha ileri düzeyde bir uyumlaştırma

gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Merkez Bankası dahil olmak üzere, bankacılık alanında ve telekomünikasyon, enerji ve tarım gibi sektörlerde önemli yasal düzenlemeler kabul edilmiştir. Bununla birlikte, bazı konularla ilgili olarak, yeni kabul edilen mevzuatta müktesebattan belirgin şekilde farklılıklar bulunmaktadır (kozmetikler, görsel-işitsel politika, sosyal politika). Müktesebat ile Türk mevzuatı arasında önemli farklılıklar varlığını sürdürmüştür. Müktesebatı uygulamaya yönelik idari kapasiteyi güçlendirme yolunda kaydedilen ilerleme sınırlı kalmıştır.

İç pazar alanında; standartlar dahil olmak üzere, malların serbest dolaşımıyla ilgili çeşitli hukuki düzenlemeler kabul edilmiştir. Teknik mevzuata ilişkin bir çerçevenin kabulü özellikle önem taşımaktadır. Bir dizi alanda yeni adımların atılması gerekmektedir. Mevcut kamu alımları rejimi müktesebatla uyumlu değildir. Kişilerin serbest dolaşımı alanında, bir ilerleme kaydedilmemiştir. Sermayenin serbest dolaşımı alanında, çeşitli sektörlerde yabancı yatırımlara ilişkin önemli kısıtlamalar varlığını sürdürmektedir. Mali hizmetler dışındaki hizmetler alanında, mevzuatı daha da uyumlu hale getirmek için önemli çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Karaparanın aklanması alanında, mevzuatın uygulanmasına daha fazla önem verilmelidir. Şirketler hukuku alanında, yeni bir ticaret kanunu hazırlanması konusunda bir gelişme kaydedilmemiştir. Fikri mülkiyet haklarına ilişkin mevzuatın müktesebatla uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır. Fikri mülkiyetin korunması konusunda ihtisas mahkemeleri kurulmuş olmakla birlikte, bu alandaki uygulamaya ilişkin kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Rekabet politikası alanında, rekabete ilişkin kuralların uygulanması tatmin edicidir. Türkiye'nin devlet yardımları politikası müktesebat ile uyumlu değildir. Yeni bir yasa çıkarılmasına rağmen, alkol ve tütün tekeli konusundaki durum kaygı verici olmaya devam etmektedir.

Türkiye tarım sektöründe önemli bir reform başlatmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin yeni doğrudan gelir politikasının bazı temel özellikleri, AB'nin mevcut yaklaşımından farklılıklar göstermektedir. Türkiye, ülke çapında arazi kaydı gibi bir dizi temel mekanizmayı oluşturmamıştır. Türkiye, hayvan ve bitki sağlığı sektörlerinde, Avrupa Topluluğu mevzuatının aktarılması ve etkili biçimde uygulanmasına odaklanmalıdır.

Balıkçılık alanında; Ortak Balıkçılık Politikasına uyum sağlanması konusunda ilerleme kaydedilememiştir. Modernize edilmiş bir filo kayıt sisteminin oluşturulması gerekmektedir.

Ulaştırma politikası alanında; müktesebatın üstlenilmesi bakımından Türkiye'nin, gerekli mevzuat çalışmalarını hızlandırması gerekmektedir. Tüm sektörlerde, ilgili mevzuatın uygulanabilmesi için gerekli idari kapasite güçlendirilmelidir.

Vergilendirme alanında; özellikle KDV oranlarının yaklaştırılması ile ilgili olarak önemli ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir.

Birçok alanda, Türkiye'nin istatistiki alt yapısı AB'ninkinden hâlâ çok farklıdır. Bu konuya ilişkin olarak somut bir gelişme kaydedilmemiştir. Sosyal politika ve istihdam alanında adımlar atılmış olmakla birlikte, bunların hepsi müktesebatla uyumlu değildir. Örneğin, Ekonomik ve Sosyal Konsey ile ilgili yeni yasa, gerçek bir sosyal diyalog için gerekli koşulları oluşturmada yetersiz kalmıştır. Türk mevzuatı, AT mevzuatından hâlâ çok farklıdır.

Enerji alanında; elektrik ve gaz sektörlerinde önemli ilerleme kaydedilmiştir. Bu yıl kabul edilen iki önemli yasa, iç enerji pazarına Türkiye'nin hazırlanması yolunda atılmış önemli adımlardır.

Telekomünikasyon sektöründe; yeni çerçeve düzenleme, evrensel hizmet ve kişisel verilerin korunması gibi konular müktesebatla uyumlu hale getirilmelidir.

Bölgesel politika konusunda; Türkiye ilerleme kaydetmemiştir ve yapısal politikaların uygulanmasını hazırlamak için özel çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Çevre alanında; TBMM gündeminde olan önemli bir çerçeve yasa dahil, yeni hukuki düzenlemelerin kabul edilmesi gerekmektedir.

Adalet ve içişleri alanında; Türkiye karaparanın aklanması ve yolsuzlukla mücadele konularında yakın tarihte üç önemli Avrupa Konseyi sözleşmesini imzalamıştır. Suçla mücadele konusunda, Yunanistan ile yapılan iki taraflı bir anlaşma yürürlüğe girmiştir. Türkiye, AB'nin vize politikasına uyum sağlamak ve göç konusunda geri kabul anlaşmaları yapmak üzere girişimlerde bulunmuştur. Sınır kontrolleri ve yasa dışı göçle mücadele alanlarında, idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Gümrükler alanında; hemen hemen tama yakın bir uyum söz konusudur.

Mali kontrol alanında; Türk idaresindeki bütçesel ve mali kontrol mekanizmalarının iyileştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Müktesebatın etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak için, çeşitli alanlardaki idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. İdarenin her düzeyinde önemli bir reform gereksinimi bulunmaktadır. Bu reform, devlet yardımı ve bölgesel kalkınma alanlarında olduğu gibi, bazı durumlarda yeni yapıların oluşturulmasını gerekli kılacaktır. Bazı alanlarda, yeni düzenleyici kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumların özerklikleri sağlanmalı ve bunlara yeterli personel ve mali kaynak aktarılmalıdır.

Türkiye'nin Katılım Ortaklığı Belgesi 2001 yılı Mart ayında kabul edilmiş ve Türkiye, bu belgenin uygulanması yönünde önemli çaba sarf etmiştir. Türkiye, müktesebata daha hakim hale gelmiş ve Hükümet, yeni mevzuatın hazırlanmasına yönelik yoğun bir süreç başlatmıştır. Gümrükler, malların serbest dolaşımı, fikri mülkiyetin korunması, enerji ve telekomünikasyon alanlarında, Katılım Ortaklığının kısa vadeli önceliklerini kısmen karşılayan tedbirler alınmıştır. Katılım Ortaklığının müktesebata ilişkin kısa vadeli önceliklerini yerine getirmek bakımından önemli çaba sarf edilmesi gerekmektedir”.

3.1. Müktesebat Başlıkları

Daha önce belirtildiği üzere, Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme yeteneğine ilişkin aşağıdaki değerlendirme, 29 müzakere başlığı listesine uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Buna göre bu bölüm, iç pazarın “dört özgürlük” olarak bilinen yapı taşlarına ilişkin ilerlemenin değerlendirilmesi ile başlamakta ve sektörel politikalar, ekonomik ve mali işler, bölgesel politika, çevre, adalet ve içişleri, dış politika ve mali konular dahil olmak üzere, müktesebatın tüm yönlerini kapsayacak şekilde, her bir başlıktaki ilerlemenin sistematik değerlendirmesi ile devam etmektedir.

Başlık 1: Malların Serbest Dolaşımı

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, özellikle uygunluk değerlendirmesi ve piyasa gözetimi alanında yatay mevzuatı kabul etmek suretiyle müktesebata uyum konusunda ilerleme kaydetmiştir. Geçen yıl, sektör-spesifik mevzuatın uyumlaştırılması önemli ölçüde hızlandırılmıştır. Bununla birlikte, uygunluk değerlendirmesi ve pazar gözetimi mekanizmalarının ve kurumlarının oluşturulması konusunda fazla ilerleme kaydedilmemiştir. Bu nedenle, malların serbest dolaşımı alanındaki gelişme sınırlı kalmıştır.

Yatay ve usule ilişkin tedbirlerle ilgili olarak, Ürünlere İlişkin Teknik Mevzuatın Hazırlanması ve Uygulanmasına Dair Çerçeve Kanun Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir. Bu Çerçeve Kanunun amacı, ürünlerin piyasaya arzı, uygunluk değerlendirmesi, pazar gözetimi ve denetimi ve ilgili bildirim usul ve esaslarını belirlemektir.

Çerçeve Kanun, ikincil mevzuat ile desteklenmiştir. Toplam dört adet mevzuat kabul edilmiş ve Ocak ve Nisan 2002'de yürürlüğe girmiştir: (i) Ürünlerin Piyasa Gözetimi ve Denetimine Dair Yönetmelik, (ii) "CE" Uygunluk İşaretinin Ürüne İliştirilmesine ve Kullanılmasına Dair Yönetmelik, (iii) Uygunluk Değerlendirme Kuruluşları ile Onaylanmış Kuruluşlara Dair Yönetmelik, (iv) Teknik Mevzuatın ve Standartların Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Bildirimine Dair Yönetmelik.

Standardizasyon alanında, Türk Standartları Enstitüsü (TSE), CEN ve CENELEC standartlarını kabul etmeye devam etmiş, ancak bu yıl ETSI standartları kabul edilmemiştir.

Akreditasyon ve belgelendirme konularında ilerleme kaydedilmemiştir.

Sektör-spesifik mevzuata ilişkin olarak, *Eski Yaklaşım* kapsamındaki alanlarda, özellikle yasal metroloji ve ön ambalajlama alanında 17 AT Direktifi iç hukuka aktarılmıştır.

Ağırlık ölçü aletleri ile ilgili Türk mevzuatı Nisan 2002'de değiştirilmiştir. Alkol metre ve alkol hidrometreler, motorlu taşıtlar için lastik basınç ölçüleri, alkol çizelgeleri ve elektrik sayaçları ile ilgili direktifleri iç hukuka aktaran dört adet mevzuat, yürürlüğe giriş tarihlerinin 2003 yılına ertelenmesi amacıyla değiştirilmiştir.

Basınçlı kaplar alanındaki AT direktifleri iç hukuka aktarılmıştır.

Motorlu taşıtlar ve bunların römorkları alanında, 22 adet direktif iç hukuka aktarılmış ve bir önceki İlerleme Raporunun yayımlanmasından önce üç direktifi iç hukuka aktaran mevzuatta değişikliğe gidilmiştir. Tarım ve orman traktörleri ile ilgili 8 adet direktif iç hukuka aktarılmıştır.

Türkiye ayrıca, tekstil ve kristal camlar ile ilgili iki direktifi iç hukuka aktarmıştır.

Yeni Yaklaşım çerçevesinde, belirli voltaj sınırları içinde kullanılmak üzere tasarlanmış elektrikli araçlar, elektromanyetik uygunluk, gaz yakan aletler, basınçlı kaplar, basit basınçlı kaplar, gezi tekneleri, tıbbi cihazlar ve aktif olarak yerleştirilebilir tıbbi cihazlar ve otomatik olmayan ölçü aletleri ile ilgili direktifler iç hukuka aktarılmıştır. Türkiye, ayrıca, oyuncak güvenilirliği ve makine ile ilgili direktifleri de iç hukuka aktarmıştır.

Gıda güvenliği ve gıda maddeleri mevzuatı (*bkz. ayrıca Başlık 7-Tarım*) ile ilgili olarak, Türkiye, Aralık 2001'den bu yana, ambalajlama materyalleri ve özel beslenme ihtiyaçları için kullanılan gıdalara ilişkin hukuki düzenlemeleri gerçekleştirmek suretiyle, müktesebatın bir bölümünü iç hukuka aktarmıştır. Müktesebatın önemli bir bölümünün hâlâ aktarılması gerekmektedir. Türk mevzuatının Topluluk mevzuatı ve Topluluk gıda güvencesi ilkelerine uygunluğuna ilişkin bilgilerin daha düzenli aralıklarla verilmesi gerekmektedir.

"Gıda denetimini güçlendirme" konusunda başlatılan proje, kontrol hizmetlerinde gerekli ilerlemeleri sağlayacaktır. Denetim, HACCP (Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları) ve laboratuvar analizlerine ilişkin bazı eğitim programları başlatılmıştır.

Gümrük giriş ve çıkış noktaları ile ilgili olarak, ithal ve ihraç edilecek gıda maddeleri için sınır denetim noktalarının tespit ve ilan edilmesine ilişkin önceki uygulama mevzuatı, daha

etkili kontrollerin yapılabilmesi amacıyla değiştirilmiştir (*gıda güvenirligi için bkz. ayrıca Başlık 7-Tarım*).

Mayıs 2002'de, tıbbi ürünler ile ilgili bir direktif iç hukuka aktarılmıştır, ancak eczacılık ürünlerine ilişkin ticari rejim sorunlu olmaya devam etmekte ve yerli ürünler lehine yapılan ayrımcılık devam etmektedir.

Tarımda kullanılan gübrelere ilişkin uygulama yönetmeliği yayımlanmıştır. Böylece, bu alandaki Türk mevzuatı müktesebat ile uyumlu hale gelmiştir.

Uyumlaştırılmamış alanda herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Malların serbest dolaşımı ilkesi ile bağdaşmayan ulusal tedbirlerin bildirimine ilişkin mevzuat henüz yürürlüğe girmemiştir.

Kozmetikler, deterjanlar, sivil kullanım amaçlı patlayıcılar, yapı malzemeleri ve kimyasallar alanında kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır.

Kamu ihaleleri alanında; Ocak 2002'de yeni bir Kamu İhale Kanunu kabul edilmiş ve bu Kanun Haziran 2002'de değiştirilmiştir. Söz konusu Kanunun Ocak 2003'te yürürlüğe girmesi beklenmektedir. Yeni Kanun ile, daha fazla şeffaflık, hesap verebilirlik ve rekabetin ve aynı zamanda kamu kaynaklarının daha verimli ve etkili bir şekilde kullanılmasının temini öngörülmektedir. Haziran 2002'de yapılan değişiklikler, eşik değerler ve ihale tekliflerine ilişkin ilan süreleri ile ilgilidir. Bu iki değişiklik, Türk mevzuatını müktesebat ile daha uyumlu hale getirmiştir.

Bir Kamu İhale Kurumu kurulmuş ve başkan da dahil olmak üzere Kurulun 10 üyesi Nisan 2002'de atanmıştır. Yeni Kanunun 2003 yılı itibarıyla işler hale gelmesinin sağlanabilmesi amacıyla, yeni Kurumun ve ihale yapan birimlerin idari kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik önemli miktarda yatırım yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Türkiye, AT-Türkiye Ortaklık Konseyinin gümrük birliğinin son safhasının uygulanmasına ilişkin kararı çerçevesinde, 2000 yılı sonuna kadar ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılmasına ilişkin Topluluk müktesebatını üstlenmeyi taahhüt etmişti.

Alkollü içeceklerin ithaline ilişkin şartlar ve TEKEL'in yeniden yapılandırılmasındaki gecikmeler bu sektörde önemli ticari engellerin mevcudiyetine yol açmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye, ikinci el otomobillere ilişkin ithalat rejimi hükümlerini, keyfi olarak diğer ürünlere de uygulamaktadır. Bu iki konu, AT ile Türkiye arasında çözüme kavuşturulamamış ticari uyuşmazlıklar arasında yer almaktadır.

Yetkili makamlar, sınıai ürünler ile ilgili müktesebatın Türkiye tarafından üstlenilmesi ve uygulanmasıyla birlikte, bu mevzuatın tam ve doğru olarak uygulanmasını temin edecek gerekli idari ve kurumsal düzenlemelerin de eş zamanlı olarak yapılmasını sağlamalıdır. Ürünlere İlişkin Teknik Mevzuatın Hazırlanması ve Uygulanmasına Dair Kanun ve ilgili uygulama mevzuatı 2002 yılında yürürlüğe girmesine rağmen, uygunluk değerlendirmesi henüz yapılamamaktadır. Aynı durum, ilgili sektörlerde pazar öncesi denetim usulleri ve zorunlu standart uygulama yolu ile çeşitli bakanlıklar tarafından gerçekleştirilen piyasa gözetimi için de geçerlidir. Kabul edilen mevzuatın uygulanmasını sağlamak için, bu sorunun mümkün olduğunca çabuk çözüme kavuşturulmasına ve piyasa gözetiminin yeni araçları üzerinde eğitim verilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Standardizasyona ilişkin olarak, gerekli piyasa gözetimi yapılarının olmaması nedeniyle Türk Standartları Enstitüsü (TSE) tarafından uygulanan zorunlu standart rejimi, ticari sorunlar yaratmaya devam etmektedir. Hâlâ, gereksiz ve zaman alıcı belge talepleri, aşırı test formaliteleri ve onaylamada gecikmeler bulunmaktadır. Bu sorunlar, farklı uygulamaların azaltılması suretiyle, mümkün olduğunca çabuk ele alınmalıdır.

Devlet bütçesinden finanse edilmeyen ve bağımsız bir kurum olan TSE, standartların hazırlanması ve yayımlanması, sınıai metroloji ve kalibrasyon, uygunluk değerlendirmesi ve belgelendirmeden sorumludur. TSE, CEN ve CENELEC'e ortak üyedir ve her iki kuruluşa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bununla birlikte, TSE'nin üyelik başvuruları henüz kabul edilmemiştir.

Ayrıca, TSE'nin standardizasyon ve uygunluk değerlendirmesine ilişkin ikili işlevi kaygı verici bir diğer husustur. Bu işlevler, birbirinden bağımsız olacak şekilde ayrılmalı ve yetkiler açıkça tanımlanmalıdır.

Akreditasyon alanında, 2000 yılında kurulan Türk Akreditasyon Kurumu, kurumsal ve idari yapısını büyük ölçüde tamamlamasına ve akreditasyon başvurularını kabul etmeye başlamış olmasına karşın, henüz tam olarak işlerlik kazanamamıştır. Nisan 2002 sonu itibarıyla, yapılan başvuruların hiçbiri karara bağlanmamıştır.

Belgelendirme alanında, ulusal makamlar (bakanlıklar gibi) tarafından resmi olarak atanmış hiç bir belgelendirme kuruluşu bulunmamaktadır.

Türkiye'nin geçen yıl içerisinde sınırlı ilerleme kaydettiği çeşitli alanlarda uyum çalışmalarını hızlandırması ve tamamlaması gerekmektedir.

Bazı sektörlerde müktesebat uyumu sağlanmıştır. Bununla birlikte Türkiye, gümrük birliği çerçevesinde, ürünler için teknik düzenlemelere ilişkin geniş bir mevzuatı uygulama konusunda 2000 yılı sonu itibarıyla tamamlaması gereken yükümlülüklerini henüz yerine getirmemiştir.

Eski Yaklaşım kapsamındaki sektörlerde, motorlu araçlar, tarım ve orman traktörleri alanında gelişmeler olumlu karşılanmaktadır. Türk yetkililerin, 2003 yılında (eczacılık ürünleri ve kozmetikler) ve 2005 yılında (tehlikeli maddeler ve müstahzarları) mevzuat uyumunun tamamlanması öngörülen eczacılık ürünleri, kozmetikler ve kimyasallar gibi diğer alanlarda daha çok çaba sarf etmesi gerekmektedir.

Kamu ihaleleri alanında, yeni kanunun kabulü ve bir Kamu İhale Kurumunun kurulması, Türk Kamu İhale Kanununun müktesebata uyumu bakımından olumlu bir adımdır. Tam uyumun sağlanması için, birincil mevzuatta ve uygulama mevzuatında önemli çabaların sarf edilmesi ve mevzuat değişikliklerinin yapılması gerekmektedir. Türk vatandaşı olmayan isteklilere karşı bir dizi ayırıcı hüküm bulunmaktadır.

Eşik değerlerin yüksek tutularak ihale pazarlarının yerli isteklilere açılması ve yerli istekliler lehine fiyat avantajı (% 15) sağlanması, ilgili müktesebat ile bağdaşmamaktadır. Pazarın, belli bir eşik değeri üzerindeki yerli mallara ayrılmış olması konusunda getirilmiş olan yeni kriter, AT mallarının pazara girişini daha da kısıtlamaktadır (Madde 63).

Gıda mevzuatı ile ilgili olarak, idari kapasitenin daha da artırılması gerekmektedir. Türkiye, laboratuvar gereçlerinin iyileştirilmesi, görevlilerin eğitilmesi, denetimlere özen gösterilmesi, planların hazırlanması ve idari kapasitenin yeniden yapılandırılması gibi henüz çözüme kavuşturulmamış konuları ele almalıdır.

Komasyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, gümrük birliğinin öngörülen süre içerisinde gereği gibi işlemesi için gerekli şartların oluşturulması amacıyla Türk idaresinin ciddi gayret göstermesi gerektiği sonucuna varmıştır. Gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden bu yana, sınai malların serbest dolaşımının taraflar arasında genel olarak sağlandığı düşünülmektedir. Diğer taraftan, Türk mevzuatının ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılmasına ilişkin müktesebata uyumu yetersiz kalmıştır. Topluluğun Yeni ve Global Yaklaşım temel ilkelerinin Türkiye tarafından benimsenebilmesi için gerekli olan çerçeve mevzuat hâlâ eksiktir. Bunun sonucunda, Yeni Yaklaşım Direktifleri kapsamına giren sektörlerde çok az bir ilerleme kaydedilmiştir. Komasyonun, Türk mevzuatının uyum durumunu değerlendirme imkanı bulamamış olmasına karşın, Eski Yaklaşım Direktifleri kapsamındaki sektörlerde bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu nedenle, Gümrük Birliği Kararından kaynaklanan ve 31 Aralık 2000 tarihine kadar tamamlanması gereken yükümlülüklerin yerine getirilmesi için çaba sarf edilmesi gereklidir.

Söz konusu dönemden bu yana, ticaret üzerindeki engeller süregelmektedir. Yatay tedbirlerle ilgili bir dizi mevzuatın kabul edilmesiyle ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye, müktesebatın üstlenilmesi ile ilgili çalışmaları hızlandırmakla birlikte, teknik mevzuat ve kamu ihaleleri alanlarında tam uyum sağlanamamıştır. Yeni Yaklaşım kapsamındaki uygulama mevzuatından bazıları uzun geçiş dönemlerinden sonra yürürlüğe girecektir. Ayrıca, yatay ve sektörel açıdan uyumlaştırılmış mevzuatın etkili uygulanmasına ilişkin idari kapasitede ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Bu durum, piyasa gözetiminin verimsiz olması ve ithalatta ürünlerin sistematik olarak kontrolü sonucunu doğuracaktır. Genel olarak, Türkiye'nin müktesebat uyumu oldukça ileri safhadadır ancak, tam uyumun sağlanabilmesi için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin, ticarete teknik engellerin kaldırılmasına yönelik düzenlemelerin kabulü için daha fazla çaba sarf etmesi gerekmektedir. Gümrük Birliği Kararından kaynaklanan ve 31 Aralık 2000 tarihine kadar tamamlanması gereken yükümlülüklerin yerine getirilmesi için daha çok çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Nitekim, ticarete tarife dışı engellerin varlığı, gümrük birliğinden tam olarak faydalanabilmeyi zorlaştırmaktadır. Türkiye, ayrıca, mevzuatın etkili uygulanmasını azami seviyede gerçekleştirmek ve piyasa gözetiminin iyi işleyebilmesini sağlamak amacıyla, ürünlerin piyasa öncesi kontrolü uygulamalarını kaldırmalıdır. Piyasa gözetimini yapmakla görevli kurumların kurulması veya mevcut olanların geliştirilmesi gerekmektedir. Yasal metroloji sisteminin tamamının güçlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Türkiye, AT'ninkinden farklı yeni teknik düzenlemeler getirmekten kaçınmalıdır.

Başlık 2: Kişilerin Serbest Dolaşımı

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Bu rapor döneminde, Topluluk mevzuatına uyum konusunda ilerleme kaydedilmemiştir.

Mesleki niteliklerin karşılıklı tanınması, vatandaş hakları, işçilerin serbest dolaşımı ve sosyal güvenlik sistemlerinin ileriye dönük koordinasyonu alanlarında gelişme olmamıştır.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, bir gelişme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Mesleki niteliklerin karşılıklı tanınması alanında, henüz bir ulusal mesleki standartlar kurumu oluşturulmamıştır. 250 mesleğe ilişkin asgari mesleki eğitim koşullarını düzenleyecek mevzuat henüz çıkarılmamıştır.

Mesleklerin icra edilmesine izin verme konusunda değişik kuruluşlar yetkilidir. Bunların bir bölümü özel sektör dernekleri ve meslek örgütleri, bir bölümü ise Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) gibi kamu kuruluşlarıdır. Henüz diplomaların ve mesleki niteliklerin karşılıklı tanınması konusunda yetkili bir ulusal koordinatör bulunmamaktadır. Mevzuatın, gerek akademik tanıma ile mesleki tanımanın birbirinden ayrılmasını, gerek hizmet sunumu için gerekli prosedürlerin basitleştirilmesini temin etmek bakımından gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin, yabancı işçilerin serbest dolaşımına ilişkin sınırlamaların kaldırılması bakımından, çeşitli kanunları ve mesleki örgütlerin bu çerçevedeki rolünü gözden geçirmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Özellikle, sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonuna ilişkin olarak, Türk sosyal güvenlik sisteminin düzgün şekilde işlemlerini temin etmek için, mevcut sosyal güvenlik mevzuatına değişiklikler getirilmesi hâlâ gereklidir. Emeklilik sisteminde ve sosyal güvenlik kuruluşlarındaki verimsizlik, açıklar ve düzensizlikler, kısmen, yetersiz idari kapasiteden kaynaklanmaktadır. Türkiye, Avrupa Topluluğunun yönlendirici ilkelerine uygun olarak, sosyal güvenlik kuruluşlarını daha verimli hale getirme ve koordine etme yönündeki çabalarını sürdürmelidir.

Komisyon, önceki İlerleme Raporlarında, bu alanda kayda değer bir gelişmeden söz etmemiştir. Türkiye'nin bu alandaki müktesebata uyumu çok sınırlı kalmıştır. Türkiye, mevzuatını bu alandaki müktesebatın tüm ilgili yönleriyle uyumlaştırma konusundaki çabalarını yoğunlaştırmalıdır. Ayrıca, gerekli idari yapıları geliştirecek çalışmalara ihtiyaç vardır.

Başlık 3: Hizmet Sunumu Serbestisi

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, mali hizmetlere ve idari kapasitenin güçlendirilmesine ilişkin bazı gelişmeler olmuştur.

Yerleşme hakkı ve hizmet sunumu serbestisi (mali hizmetler dışındaki hizmetler) alanında ilerleme kaydedilmemiştir (*daha fazla ayrıntı için bkz. B.2. Ekonomik kriterler*). Bağımsız çalışanlara ilişkin bir gelişme kaydedilmemiştir.

Mali hizmetler alanında; özellikle bankacılık sektöründe, Uluslararası Para Fonu destekli ekonomik reform programının bir parçası olan, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ilişkin program çerçevesinde önemli bir ilerleme sağlanmıştır.

Uygulama mevzuatının kabulü ile birlikte, bankalar, hisseleri banka özkaynaklarının % 15'ini geçmemesi şartıyla, mali olmayan nitelikte yan kuruluşlar edinebilir hale gelmişlerdir. Banka muhasebe planı ve standartlarıyla ilgili düzenlemede yapılan değişiklikle, Şubat 2002 tarihi itibarıyla repo işlemlerinin bilançolara dahil edilmesine imkan sağlanmıştır. Ayrıca, Uluslararası Muhasebe Standartlarıyla (UMS) uyumlu muhasebe uygulamalarına ilişkin düzenleme, banka bilançolarının UMS'ye uygunluğunu temin amacıyla, Temmuz 2002 tarihinden bu yana yürürlüktedir.

Bu rapor döneminde, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Türk bankaları tarafından kurulan kıyı bankalarını ve Bahreyn, Lüksemburg, Malta ve Hollanda'da kurulan ve çoğunluk hissedarlarını Türk bankalarının oluşturduğu kıyı bankalarını gözetim ve denetime tâbi tutmuştur.

Menkul kıymetler ile ilgili olarak, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), konsolide mali tabloları, sermaye piyasasındaki yatırımların muhasebesine ve yüksek enflasyon dönemlerinde mali tablolara ilişkin ilkeler konusunda Kasım 2001'de iki grup tebliğ çıkarmıştır. Ancak, bu tebliğler henüz yürürlüğe girmemiştir.

Kabul edilen diğer mevzuat arasında, İstanbul Borsası ve Borsanın kuruluş ve işleyişiyle ilgili mevzuatta yapılan değişiklikler bulunmaktadır. Yatırım fonları hakkındaki tebliğ ile, emeklilik fonlarına ilişkin düzenlemede de değişikliklere gidilmiştir. Danışmanlık faaliyetleri ve yatırım danışmanlığı kuruluşlarının ilkelerine ilişkin bir tebliğ de yayımlanmıştır.

Sigortacılık ve kişisel verilerin korunması alanlarında ilerleme kaydedilmemiştir. İdari kapasite için de aynı durum geçerlidir. Bilgi Toplumuna yönelik düzenlemelerde de herhangi bir gelişme olmamıştır.

Genel Değerlendirme

Mali-olmayan hizmetler alanında, yabancıların hizmet sunumu, özellikle yargı ve sağlık alanlarında olmak üzere bir dizi sektörde ciddi engellere maruz kalmaya devam etmektedir. Muhasebecilik hizmetleri, ancak karşılıklılık esası dahilinde sağlanabilmektedir. Mimarlar ve mühendisler gibi mesleki hizmet sağlayanların, kendi ülkelerinde halihazırda kayıtlı olsalar dahi, Türkiye'deki mesleki örgütlere kayıtlı üye olmaları gerekmektedir. Türk mevzuatının bu bakımdan müktesebata uygun hale getirilmesi için yapılması gereken pek çok husus bulunmaktadır.

Buna karşılık, mali hizmetler sektörü, yabancı kuruluşlara geniş ölçüde açık durumdadır. Yabancı bankalar, yeniden yapılanmanın ardından Türk bankalarını satın almaya başlamışlardır. Bankacılık sektörüne ilişkin yeni mevzuatın etkili bir şekilde uygulanmasına özen gösterilmelidir. Bu çerçevede, BDDK'nın bağımsızlığının muhafaza edilmesi büyük önem taşımaktadır. İdari kapasiteye ilişkin olarak, halihazırda BDDK personeli 55 yönetici ve 197 uzmandan oluşmaktadır.

Bankacılık sektöründe yapılagelen reformlar, Türk ekonomisinin bu hayati sektörünün istikrara kavuşması ve güçlendirilmesine büyük katkı sağlamaktadır (*bkz. ayrıca B.2. Ekonomik kriterler*)

Yatırım hizmetleri ve menkul kıymet piyasaları alanında, SPK tarafından çıkarılan sermaye piyasasındaki yatırımlar için konsolide mali tablolar ve muhasebe ile ilgili ilke ve kurallar hakkındaki mevzuatın kabulü memnuniyetle karşılanmıştır. Bununla birlikte, özellikle yatırımcının zararının telafisi, sermaye yeterliliği ve her türlü bilginin sağlanması gibi konularda, Türk mevzuatının ilgili Topluluk müktesebatına uyumu için yapılacak çok iş vardır.

Bir önceki İlerleme Raporunda, SPK'nın Haziran 2001'de Yatırımcı Koruma Fonu ile ilgili bir düzenleme kabul ettiği belirtilmişti. Bununla birlikte, Eylül 2001'de kurulan ve Yatırımcı Koruma Fonunun yönetiminden sorumlu bulunan Merkezi Kayıt Kuruluşu, lojistik eksiklikler nedeniyle henüz tam olarak faaliyete geçememiştir. Ayrıca, bu yatırımcı koruma mekanizması, özellikle AT'dekinden daha dar olması nedeniyle ilgili müktesebata uyumlu değildir.

Aracı kuruluşların sermaye yeterlilikleri konusunda ise, asgari sermaye, riskler için ayrılan karşılıkların hesabı ve bildirim yükümlülükleri gibi konularda aranan koşullar, ilgili müktesebatla uyumlu değildir.

SPK, mali bilgilerin yayımlandığı izahnameler için standartlar belirlemeye yetkilidir. Bunlar, ilgili AT direktiflerinde yer alan ilkelerle büyük ölçüde uyumludur. Borsa kotasına alınmamış ancak düzenlenmiş piyasalarda işlem yapmasına izin verilen şirketlerin şeffaflığının artırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca, izahnamelerdeki bilgilerin kapsamının, ileriye dönük veriler, ihtimaller, ihraç edenin konsolide hesapları ve garantörler hakkında bilgiler gibi diğer alanları da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

Diğer yandan, menkul kıymetleri Türkiye'deki borsalara kote edilen şirketlerin yayın ve bilgilendirme yükümlülükleri bakımından da AB'ye göre farklılıklar mevcuttur. Türkiye'de, bankalar, sigorta şirketleri, brokerler, emeklilik fonları ve çalışan fonları, menkul kıymet piyasalarında yatırım yapmak amacıyla yatırım ortaklığı şirketleri kurabilmektedirler. Bununla birlikte, konu, UCITS direktifi (Yatırım Ortaklığı Fonu Şirketleri) tarafından düzenlenmemiştir.

Mali aracılık alanında, Türk bankaları, sadece brokerlik yapan yan kuruluşları aracılığıyla Borsada hisse senedi alım satımı yapabilmektedir. Sigortacılık alanında, yabancıları piyasa dışında tutan özel kısıtlamalar devam etmektedir. Ayrıca, ilgili müktesebata uyumlu bir sigortacılık gözetim ve denetim mevzuatının kabulüne acilen ihtiyaç bulunmaktadır. Sigorta Murakabe Kuruluna, müktesebatla uyumlu olacak şekilde, bağımsızlık sağlanmalıdır. Reasürans tekelinin mevcudiyetini sürdürmesi, müktesebata açıkça aykırılık teşkil etmektedir. Ayrıca, AT'deki piyasa içi denetim sistemi ile uyum sağlamak üzere, *ex ante* tarife denetiminin kaldırılması gerekmektedir.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, SPK, menkul kıymetler ve yatırım piyasalarını düzenleme ve denetleme organı konumundadır. SPK, mali özerkliği bulunan bağımsız bir kuruluştur. Menkul kıymet ihraç eden tarafından ödenen ve SPK tarafından kayda alınan menkul kıymet tutarından yapılan % 0,2 oranındaki bir kesinti, SPK'nın bütçe kaynağını oluşturmaktadır. Buna ilaveten, Sermaye Piyasası Kanununa tabi olan işlemlerden elde edilen gelirin % 5'inin de SPK'ya aktarılması gerekmektedir. SPK'nın yedi kişiden oluşan bir kurulu ve 410 personeli (21 yönetici, 202 uzman, ve 186 yardımcı personel) bulunmaktadır.

1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin orta vadede hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin müktesebatı problemsiz uygulayacağı ve mali hizmetlerde uyumun ileri düzeyde olduğu ifade edilmiştir.

1998'den bu yana, mali hizmetler alanında, özellikle idari kapasitenin ve diğer gözetim organlarının güçlendirilmesi konularında ilerleme kaydedilmiştir. Mali hizmetler dışındaki hizmet alanlarında ise ilerleme sınırlı kalmıştır. Bankacılık sektöründe müktesebat uyumu, genel olarak iyi ilerlemektedir. Bankacılık sektörü reformu ile, Türk bankacılık sektörü mevzuatı uluslararası standartlar ve müktesebatla uyumlu hale getirilmektedir. Bununla beraber, yatırım hizmetleri ve sigortacılık alanlarında kayda değer çabanın sarf edilmesi gerekmektedir.

Türkiye, mali olmayan hizmetlerin serbest sunumuna ilişkin mevzuatın uyumlaştırılması yolunda daha fazla çaba göstermelidir. Bunun yanı sıra, sigorta ve reasürans ile ilgili mevzuat, müktesebata uyumlu hale getirilmeli ve yatırım hizmetlerinde daha fazla serbestleşme sağlanmalıdır.

Başlık 4: Sermayenin Serbest Dolaşımı

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Topluluk müktesebatına uyum konusunda, son İlerleme Raporundan bu yana sınırlı gelişme kaydedilmiştir.

Sermaye hareketleri ve ödemeler alanında, idari, düzenleyici ve yasal çerçevenin iyileştirilmesi ve modern hale getirilmesi amacıyla, kapsamlı bir reform programı, Aralık 2001'de uygulamaya konulmuştur. Ancak bu program çerçevesinde, uygulama mevzuatında henüz bir değişiklik gerçekleştirilmemiştir.

Ödemeler sistemi ve karaparanın aklanması konusunda ilerleme kaydedilememiştir.

Genel Değerlendirme

Sermaye hareketleri alanında, Topluluk müktesebatına belirli bir ölçüde uyum sağlanmıştır. Bununla birlikte, yabancıların taşınmaz mal edinmeleri ve yerli yatırımlara iştirakleri konusunda sınırlar getiren önemli kısıtlamalar mevcuttur.

Yabancı yatırım konusundaki kısıtlamalara ilişkin olarak, sivil havacılık, deniz taşımacılığı, liman işletmeciliği, radyo ve televizyon yayıncılığı, telekomünikasyon, madencilik ve enerji gibi bir çok sektörde kısıtlamalar halen mevcuttur.

Yabancı gerçek ve tüzel kişilerin taşınmaz mal edinmeleri ile ilgili mevzuat Türkiye'de mevcuttur. Türkiye ile diğer ülkeler arasında, yabancı gerçek kişilerin taşınmaz mal edinmelerine, karşılıklılık ilkesi çerçevesinde imkan tanınmaktadır. Ancak, yabancı gerçek kişilerin köylerde (Köy Kanunu), ve askeri ve güvenlik bölgelerinin yakınlarında (Askeri ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu) taşınmaz mal edinmeleri yasaktır. 30 hektarın üzerindeki taşınmazların edinilmesi Bakanlar Kurulunun iznine tabidir.

Tüzel kişiler bakımından, yabancı firmaların Türkiye'de taşınmaz mal edinmelerine, izin verilen faaliyetleriyle ilgili olmak kaydıyla, yabancı sermaye mevzuatı çerçevesinde izin verilmektedir. Yabancı kontrolündeki işletmelerin taşınmaz mal ticareti yapmalarına izin verilmemektedir. Turizm Kanunu ve Petrol Kanununda, Köy Kanunu ile getirilen kısıtlamalara ilişkin istisnalar yer almaktadır. Türkiye, bu mevzuatı müktesebat ile uyumlu hale getirmelidir.

Yabancı yatırım için izin sistemi hâlâ yürürlüktedir. Türkiye'de şirket kurulması veya şube açılması için 50.000 dolar sermaye getirilmesi zorunlu bulunmaktadır. Yeni yabancı sermaye kanununun mevcut izin sistemini kayıt sistemine dönüştürmesi ve Türkiye'ye yapılacak yatırımlarda asgari miktar zorunluluğunu kaldırması beklenmektedir. Türev ürünler alanında, menkul kıymetlerin ve diğer sermaye piyasası araçlarının yurt içinde ve dışında fiziki dolaşımı serbesttir. Kişisel sermayenin dolaşımına ilişkin özel bir kısıtlama yoktur. Yabancılar, yurt içine ve yurt dışına sınırsız miktarda fon transferi yapabilmektedir. Yatırımların veya kârların, yatırımcının ülkesine aktarılmasına ilişkin bir sınırlama yoktur. Türk vatandaşı olsun veya olmasın, yerleşik kişilerin 5 milyon dolar ve üzerindeki miktarda doğrudan yatırım amaçlı aynı veya nakdi sermaye transferleri, Hazine Müsteşarlığının iznine tâbidir. Bankalar, Türk Lirası cinsinden 50.000 doları aşan transferlerde Hazine Müsteşarlığını bilgilendirmek zorundadır. Bu hüküm, ithalat ve görünmeyen işlemlere ilişkin ödemeler ile sermaye ihracatına uygulanmamaktadır.

Ödeme sistemlerine ilişkin olarak, ilgili Topluluk müktesebatı (sınır ötesi kredi transferleri ve takas işlemlerinin sonuçlandırılması hakkındaki direktifler, elektronik ödeme araçları hakkındaki tavsiye kararları) henüz iç hukuka aktarılmamıştır. Türkiye'nin, bankalar ve müşterileri arasındaki sorunların halli amacıyla, mahkeme dışı bir çözüm mekanizması oluşturmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Sınır ötesi kredi transferlerine (ödemeler) herhangi bir kısıtlama uygulanmamaktadır.

Kurumsal yatırımcılarla ilgili olarak, yabancı varlıklara yatırım açısından Sigortacılık Kanununda ve uygulama mevzuatında hukuki bir kısıtlama öngörülmemiştir. Bununla birlikte, söz konusu yabancı varlıklar zorunlu rezervler oluşturmada kullanılamazlar. Türkiye, mevzuatını ilgili Topluluk müktesebatına tam olarak uyumlu hale getirmelidir. Özellikle avukatlar, denetçiler ve muhasebeciler şüpheli mali işlemleri Mali Suçları Araştırma Kuruluna bildirmelidir.

İdari kapasiteyle ilgili olarak, Türkiye'de, 1000'in üzerinde personele sahip, işleyen bir mali istihbarat birimi olan Mali Suçları Araştırma Kurulu mevcuttur. Türkiye, 1991 yılından bu yana, OECD Kararının Aklanması Mali Eylem Görev Grubunun üyesi olan tek aday ülkedir. 2001 yılı başından bu yana 35 soruşturma yürütülmüş ve bunun sonucunda, yaklaşık 250 milyon Euro tutarındaki işlemlere ilişkin davalar açılmıştır. Genel olarak, Mali Suçları Araştırma Kurulu bilgi sisteminin ve tahkikat usullerinin iyileştirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Mali istihbarat veri bankası uygulamasına geçilmesi şiddetle tavsiye edilmektedir.

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin sermayenin serbest dolaşımı alanında göreceli olarak serbest düzenlemeler getirmiş olmasına rağmen, belli mali işlemlere ilişkin kısıtlamaların halen mevcut olduğu sonucuna varmıştır. Bu kısıtlamalar, özellikle Türkiye'de yerleşik olmayanlar tarafından gerçekleştirilen bazı doğrudan yabancı yatırımlar ve gayrimenkul yatırımları ile belirli menkul kıymetlerin sermaye piyasasına kabulüne uygulanmıştır. Aynı kısıtlamalara dikkat çeken 1999 yılı İlerleme Raporu, reel zamanlı gayri safi takas sisteminin kurulması gereğine de işaret etmiştir. Türkiye'de yatırım yapmak isteyen yabancılara verilmesi gereken izin de, giderilmesi gereken bir eksiklik olarak vurgulanmıştır.

Türkiye, 1998 yılından bu yana, sermaye hareketleri rejimini müktesebat ile daha uyumlu hale getirmiştir. Ancak, uyumun tamamlanması için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Türkiye, yabancı sermaye mevzuatının müktesebata uyumu ve yabancı yatırımcılara uygulanan kısıtlamaların kaldırılması konularında daha fazla çaba göstermelidir. Özellikle, gayrimenkul edinilmesiyle ilgili kısıtlamalar ve yabancının bir dizi sektörde faaliyet göstermesine ilişkin engeller kaldırılmalıdır. Yabancı yatırımcılar için gerekli olan izin sistemi daha serbest bir rejimle değiştirilmelidir.

Başlık 5: Şirketler Hukuku

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana Türkiye, şirketler hukuku alanında, özellikle fikri mülkiyet hakları konusunda ilerleme kaydetmiştir.

Şirketler hukukunda benzer bir ilerleme mevcut değildir.

Muhasebe alanında, SPK, konsolide mali tabloların muhasebe standartlarının belirlenmesi ve yüksek enflasyon dönemlerinde sınırlı sorumlu şirketlere ilişkin iki tebliğ yayımlamıştır. Bu adımlar, müktesebata uyum bakımından bir ilerleme teşkil etmekte ve daha fazla şeffaflık getirmektedir. Bu düzenlemeler, 2003 yılı itibarıyla yürürlüğe girecektir. Ayrıca, ulusal muhasebe standartlarını saptamak ve yayımlamak amacıyla Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu kurulmuştur.

Fikri ve sınai mülkiyet hakları mevzuatına ilişkin olarak, 2001 yılında ve 2002 yılı başında bazı gelişmeler kaydedilmiş olmakla birlikte, bu gelişmeler hâlâ tam olarak hayata geçirilememiştir. Özellikle, WIPO Telif Hakları Antlaşması ve WIPO İcralar ve Fonogramlar Antlaşmasına taraf olunması ile ilgili işlemler henüz tamamlanmamıştır. Aynı durum, sınai

mülkiyet haklarına ilişkin olarak, Endüstriyel Tasarımların Uluslararası Tesciline Dair Lahey Antlaşmasının Cenevre Metnine ve WIPO Marka Hukuku Antlaşmasına katılım bakımından da geçerlidir.

Mart 2002'de, ilgili makamlar tarafından Türkiye'nin 70 ilinde, korsanlıkla mücadeleye yönelik olarak İl Komiteleri kurulmuştur. Bakanlıklar, yerel yönetimler, emniyet mensupları ve meslek örgütlerinin temsilcilerinden oluşan Komiteler, bölgelerindeki korsanlık vakaları ile ilgilenmektedirler. Ayrıca, sahtecilik ve korsanlıkla mücadeleye ilişkin bilinçlenmenin artırılması amacıyla bir bilgilendirme kampanyası başlatılmıştır.

Genel Değerlendirme

Şirketler hukuku ve muhasebe alanındaki uyumlaştırma sınırlı kalmıştır.

Fikri mülkiyet haklarına ilişkin olarak, yeni Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda, bilgi toplumunda telif hakları, *sui generis* yapıdaki verilerin korunması ve kiralama, ödünç verme ve çoğaltma hakları konularında ilave değişiklikler yapılması ihtiyacı bulunmaktadır. Uygulama mevzuatına ilişkin çalışmaların hızlandırılması gerekmektedir.

Korsanlık ve sahtecilik, Türkiye'de ciddi bir sorun oluşturmaya devam etmektedir. Özel sektör tarafından verilen bilgilere göre korsanlık, örneğin 2001 yılında, bilgisayar yazılımları alanında % 58, müzik alanında % 30 olarak gerçekleştirmiştir. Ayrıca, bu alandaki mevzuatın ve ilgili müktesebatın sınırlarda etkili biçimde uygulanması hâlâ yetersizdir. Bu çerçevede, Türkiye'nin, telif hakları ve bağlantılı hakların ihlali durumunda uygun önlemlerin ve yaptırımların uygulanmasını sağlaması önem arz etmektedir.

Türkiye, sınai mülkiyet hakları alanında bir enstitünün yanı sıra, fikri mülkiyet konuları ile ilgili olarak İstanbul'da ihtisas mahkemeleri kurmuştur. Fikri mülkiyet hakları alanında, sekiz hakimin eğitilmesi, teçhizat sağlanması ve veri tabanı oluşturulmasını amaçlayan bir proje uygulanma aşamasındadır. Kültür Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve İç İşleri Bakanlığı için düzenlenen özel eğitim programları da sürdürülmektedir. Türkiye, kamu bilincinin artırılması kampanyalarına ilişkin çabalarını da yoğunlaştırmıştır. Bu tedbirler memnuniyetle karşılanmaktadır. Ancak mevzuatın uygulanması ve sınırlardaki uygulamalar daha da güçlendirilmelidir.

Eczacılık ürünleri alanında, verilerin korunması yeterli değildir. Türkiye, bu alanda kabul edilmiş bir Ortaklık Konseyi Kararında öngörülen yükümlülükleri yerine getirmemiştir.

Sekiz ihtisas mahkemesi daha kurulması amacıyla, hakim ve savcılarının eğitimi başlatılmıştır.

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, fikri ve sınai mülkiyet hakları ile ilgili uyum çalışmalarının önemli ölçüde tamamlanmış olduğunu belirtmiştir. Komisyon, şirketler hukukuna ilişkin olarak, uyumun belli seviyede gerçekleştirildiğini ve bunun tamamlanmasının zorluk teşkil etmeyeceğini belirtmiştir. Komisyon, mevzuatın uygulanmasına özel önem verilmesi gerektiğini ilave etmiştir. Uyum konusunda ilerleme kaydedilmiş olmakla birlikte, idari kapasite ve mevzuatın etkili uygulanması yetersiz kalmaya devam etmiştir. Korsanlıkla mücadele yeteri kadar etkili olmamış ve kaygı konusu olmaya devam etmiştir. Polis, gümrük idareleri ve mahkemelere ilişkin daha fazla kapasite geliştirme, eğitim ve kurumlar arası işbirliği ihtiyacı bulunmaktadır.

Türkiye, 1998 yılından bu yana, fikri mülkiyet hakları mevzuatına ilişkin önemli ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte, şirketler hukuku ve muhasebe alanındaki müktesebat uyumu sınırlı kalmıştır. Ayrıca, fikri mülkiyet hakları alanındaki yetkili makamların, gümrük idarelerinin, polis ve yargı teşkilatının etkili uygulama ve denetleme kapasiteleri daha fazla

güçlendirilmelidir. Sınır kontrolleri ve korsanlık ve sahtecilik ile mücadele esaslı şekilde geliştirilmelidir.

Türkiye, şirketler hukuku ve muhasebe alanındaki uyuma ilişkin çalışmalarını hızlandırma konusunda daha fazla çaba sarf etmelidir. Fikri mülkiyet haklarına ilişkin olarak Türkiye, Türk Patent Enstitüsünün yapısına benzer yapıda bir fikri mülkiyet hakları enstitüsü kurulması konusunda desteklenmektedir. Bu Enstitü, fikri mülkiyet hakları alanında gerekli mevzuatı hazırlayacak, bir tescil sistemi kuracak, telif hakları bilgilendirme merkezinin kurulması da dahil olmak üzere ilgili çevrelerin bilgilendirilmesini sağlayacak, korsanlık ve diğer ihlallerle mücadele için tedbirler alacak ve ülkeyi uluslararası platformlarda temsil edecektir. Özellikle endüstriyel tasarımlar alanında olmak üzere, sınai mülkiyet haklarında uyum sağlanması için daha fazla çaba gösterilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Tıbbi ürünler ve bitki koruma ürünleri için ek koruma belgeleri konusunda, müktesebat ile uyum bulunmamaktadır.

Başlık 6: Rekabet

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye, son İlerleme Raporundan bu yana, özellikle rekabet kurallarının etkili uygulanması konusunda ilerleme kaydetmiştir. Devlet yardımları ile ilgili bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Rekabetle ilgili olarak, yeni mevzuat çıkarılmamıştır. Rekabet Kurumu, 2001 yılında, 121 başvuruyu sonuçlandırmış ve 178 yeni başvuruyu incelemeye başlamıştır. Sınırlayıcı anlaşmalar ile ilgili toplam 60 başvurunun 5'i, para cezası içeren yasaklama ile sonuçlanmıştır. Hakim durumun kötüye kullanılması ile ilgili 18 başvurunun dördünde para cezası uygulanmış ve ilgili teşebbüsün faaliyetlerine yasak getirilmiştir. Rekabet Kurumu, 2001 yılında, dört birleşme ve devralmaya koşullu olarak izin vermiştir.

Devlet yardımları mevzuatının kabulü ve devlet yardımları izleme kurumunun kurulmasına ilişkin bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu durum, rekabet kurallarının uygulanmasına ilişkin Ortaklık Konseyi Kararının kabul edilmesini geciktirmektedir.

NUTS 2 sınıflandırmasına uygun şekilde, bölgesel kalkınma amaçlarına ilişkin geçici haritanın belirlenmesi çalışmalarının tamamlanmış olması memnuniyet vericidir. Bu harita, azami yardım yoğunluklarının ayırt edilebilmesini mümkün kılacak ve bölgesel gelişme farklılıklarının azaltılmasında hedefe yönelik bir yaklaşım geliştirilmesine hizmet edecektir.

TEKEL'in yapısına ilişkin olarak, önceki İlerleme Raporunda belirtilen güçlükler varlığını sürdürmektedir. 2001 yılında kabul edilen mevzuat bir ilerleme olarak değerlendirilmemektedir. Bu mevzuatın yürürlüğe girişi, uygulama düzenlemelerindeki eksiklikler nedeniyle gecikmiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye, rekabet hukuku alanındaki mevzuatının önemli bir bölümünü, müktesebat ve gümrük birliğini kuran Ortaklık Konseyi Kararından kaynaklanan yükümlülükleri ile uyumlu hale getirmiştir. Grup muafiyetleri ile ilgili daha fazla uyuma ihtiyaç vardır.

Türk Rekabet Kurumu, başta grup muafiyetleri düzenlemeleri olmak üzere, önemli sayıda uygulama mevzuatı çıkarmıştır. Bununla birlikte, dikey anlaşmalara ilişkin Türk grup muafiyeti sistemi, 1999 yılında değiştirilmiş olan eski AT sistemini izlemektedir. AT'nin münhasır dağıtım, münhasır satım, motorlu araç dağıtım ve franchise sözleşmeleri gibi, dikey

anlaşmalara ilişkin grup muafiyeti sistemi konusunda ayrı bir uygulama mevzuatı bulunmaktadır.

Türkiye’de, rekabeti kayda değer ölçüde sınırlamayan anlaşmalara ilişkin kurallar getiren uygulama mevzuatı bulunmamaktadır. İlave olarak, başta teknoloji transferi ve araştırma ve geliştirme anlaşmaları olmak üzere, yatay anlaşmalarla ilgili uygulama mevzuatı da bulunmamaktadır. Bu alanda Türk rekabet hukukunun AT müktesebatı ile uyumlaştırılması konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Bağımsız Rekabet Kurumu, 11 üyeli bir Kuruldan ve toplam 319 personelden oluşmaktadır (7 yönetici, 90 uzman ve 222 yardımcı personel). Rekabet Kurumunun gelirleri, Sanayi ve Ticaret Bakanlığının toplam bütçesinden yapılan tahsisler ile Rekabet Kurumu tarafından verilen para cezalarının % 25’inden meydana gelmektedir.

Rekabet Kurumu, hukuki uyumlaştırmanın tamamlanmamış olması sebebiyle, kamu teşebbüsleri, devlet tekelleri ve inhisari haklara sahip teşebbüslere rekabet hukukunun etkili bir şekilde uygulanması için gerekli yetkilere sahip bulunmamaktadır. Rekabet Kurumunun, kamu teşebbüsleri, devlet tekelleri ve inhisari haklara sahip teşebbüsler tarafından yapılan rekabet ihlallerine etkin bir şekilde müdahale edebilmesi için yetkilendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Ayrıca, başta hizmetler alanına ilişkin olmak üzere, geniş sayıdaki sektörel özel düzenleme, Türk Rekabet Kanununa aykırılık teşkil etmekte ve fiili olarak Rekabet Kurumunun Rekabet Kanununu uygulamasını engellemektedir. Rekabet Kurumu, “teşebbüs” tanımını, kamu kurumlarını da içine alacak şekilde daha geniş yorumlamalı ve takdir yetkisini, rekabet hükümlerini kamu tarafından kontrol edilen sektörlerde uygulayabilmek için, daha fazla kullanmalıdır. Rekabet kurallarının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, Rekabet Kanunu ile çelişen sektörel düzenlemelerde (özellikle özel ve münhasır haklar tanıyan mevzuatta) değişik yapılması gerekmektedir.

Ayrıca, Rekabet Kurumu, özelleştirme sürecinde ve düzenlenmiş alt yapı sektörlerinde, rekabeti teşvik etmek amacıyla daha aktif hareket etmelidir. Bu çerçevede, Rekabet Kurumu ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu ve Telekomünikasyon Kurumu gibi özel düzenleyici kurumlar arasında sıkı koordinasyon sağlanmalıdır.

Rekabet Kurumu, rekabet kurallarının ihlal edildiği durumlarda ciddi para cezaları uygulamıştır. Ancak, Rekabet Kurumunun kararlarına karşı Danıştay’a yapılan başvuruların yavaş sonuçlandırılması, rekabet kurallarının etkili bir şekilde uygulanmasını geciktirmektedir. Yüksek enflasyon sebebiyle, rekabet kurallarına ve prosedürlerine uyulmasını sağlamak için verilen idari para cezaları caydırıcı olmamaktadır. Bugüne kadar, Danıştay’a yapılan başvuruların hiçbiri sonuçlandırılmamıştır. Rekabet Kanunu, Danıştay’a başvurulması halinde, Danıştay’ın nihai kararından önce, para cezalarının tahsil edilmesine imkan tanımamaktadır.

Devlet yardımları alanında, Türkiye’nin, gümrük birliği kapsamındaki yükümlülükleri uyarınca, bu alandaki mevzuatını uyumlaştırması ve devlet yardımlarının izlenmesi için gerekli idari yapıyı kurması gerekmesine rağmen, henüz AT ilke ve kriterlerine uygun bir devlet yardımı mevzuatı kabul edilmemiştir. Türkiye, mevzuatını, gümrük birliği yükümlülüklerine ve müktesebata uyumlaştırmalı ve bir devlet yardımlarını izleme kurumu oluşturmalıdır.

1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye’nin Topluluk rekabet mevzuatına uyum sağlamak yönünde önemli çabalar sarf ettiği belirtilmiştir. Bu çalışmanın tamamlanması büyük önem

arz etmektedir. Bu ise, başta ticari tekellerin Topluluk mevzuatı ile uyumlaştırılması olmak üzere, esaslı yeniden yapılandırma çalışmalarını gerekli kılacaktır. 1999 yılı İlerleme Raporu, sadece teşebbüsler alanındaki ilave gelişmeleri vurgulamış ve büyük oranda 1998 yılı Raporu ile benzer sonuçlara varmıştır. 2000 yılı İlerleme Raporunda, devlet yardımlarını izleme kurumunun kurulması gereği gündeme getirilmiştir. 2001 yılı İlerleme Raporunda da aynı sonuçlara ulaşılmıştır.

Türkiye, 1998 yılından bu yana, rekabet politikası alanında önemli gelişmeler kaydetmeye devam etmiş, ancak devlet yardımlarının izlenmesi ve devlet tekellerinin uyumlaştırılmasında çok sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. TEKEL'in, tütün, alkol ve tuz ürünlerinde tekel olma konumunda bir değişiklik olmamıştır. TEKEL, bir kamu iktisadi teşebbüsü haline getirilmekle birlikte, münhasır haklarını korumaya devam etmiştir. Bunun yanında, TEKEL, Rekabet Kurumunun yetki alanı dışında kalmaktadır. Genel olarak Türkiye, mevzuat uyumu, idari kapasite ve uygulama bakımından, AT mevzuatına kısmen uyum sağlamakla birlikte, devlet yardımları ve kamu tekellerine ilişkin uyumlaştırma sınırlı kalmıştır.

Türkiye, öncelikli olarak, rekabet kurallarının uygulanmasına ilişkin taslak Ortaklık Konseyi Kararını imzalamalıdır. Türkiye, devlet yardımlarını izlemekle görevli bağımsız bir kurumun kurulması yönündeki çalışmalarını yoğunlaştırmalıdır.

Başlık 7: Tarım

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişmeler

Mevzuat uyumunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye'de tarım, 2001¹⁵ yılında gayri safi katma değerinin % 12,1'ini, 2000 yılında ise % 13,6'sını oluşturmuştur. 2001 yılında, Türk işgücünün üçte birinden biraz fazlası (% 35,4), tarım sektöründe istihdam edilmiştir.¹⁶ Bu rakam bir önceki yılın istihdam rakamına yakındır.

2001 yılında, Türkiye ile AT arasındaki toplam tarım ürünleri ticareti¹⁷, farklı eğilimler göstermiştir. AT'nin Türkiye menşeli tarım ürünleri ithalatı, % 14 oranında artarak 2188 milyon Euro'ya ulaşmıştır. Türkiye'ye gerçekleştirilen AT ihracatı, % 24 oranında azalarak 771 milyon Euro'ya düşmüştür. AT'nin yaptığı ithalatta meyveler ve fındık öne çıkmaktadır. Kürk ve deri, pamuk, başlıca bitkisel ve hayvansal yağlar, içecekler, içkiler ve sirke, AT'nin temel ihraç ürünleridir.

Türk Hükümeti, 2000 yılında başlayan tarım reformunu uygulamaya devam etmiştir. Bu reform, çeşitli tarımsal fiyat destek sistemlerinin doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirilmesini, tütün, çay ve fındık üretimini ikame etmek üzere geliştirilen "Alternatif Ürün Projesi"ni, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin yeniden yapılandırılmasını, girdi ve kredi sübvansiyonlarının terk edilmesini ve gıda sanayileri gibi kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesini kapsamaktadır.

¹⁵ Aksi belirtilmedikçe, tüm tarım istatistikleri için kaynak olarak EUROSTAT verileri kullanılmıştır.

¹⁶ AT sistemi ile henüz uyumlaştırılmamış olan Hanehalkı İşgücü Anketleri (HİA) verileri. HİA kapsamında, tarımsal istihdam, gelirinin önemli bir kısmını tarımdan elde eden ekonomik olarak aktif kişiler olarak tanımlanmaktadır.

¹⁷ Ticaret rakamlarının kaynağı : DTÖ'nün tarım ürünleri tanımı, EUROSTAT COMEXT rakamları (bkz. U.E. 12.15: Commerce des produits agricoles 1998-2000, 1 Partie D.G. AGRI/G.2 Analyses quantitatives, prévisions, statistiques, études, 2001, pp. 10-57 et 86-89)

2002 yılında, devletin tarımsal politikalar için ayırdığı bütçe, yaklaşık 1.690 milyon Euro'dur. 2002 yılı toplam tarım bütçesinin 875 milyon Euro¹⁸ tutarındaki kısmı, çiftçilere verilen doğrudan destek programlarının finansmanına ve 815 milyon Euro tutarındaki kısmı da genel destek tedbirlerine ayrılmıştır. Kırsal kalkınma dahil, tarıma sağlanan devlet desteği, bütçenin % 2,76'sına denk gelmektedir. 2001 yılı itibarıyla girdi destekleri kaldırılmıştır.

Hükümet, ülke çapında bir çiftçi ve arazi kayıt sistemi uygulamaktadır. Yaklaşık 2,2 milyon çiftçi (toplamın yaklaşık % 60'ı) ve 11,8 milyon hektar arazi (% 50) kaydedilmiştir. Tapu kayıtları, çiftçi kimlik numaraları ve parsel numaralarının kullanılması suretiyle, karşılaştırmalı elektronik kontroller yapılmaktadır.

Kırsal alanlarda sürdürülen kadastro çalışmalarında ilerleme kaydedilmektedir. Kadastro çalışmaları, halihazırda, kırsal alanların % 85'ini kapsamaktadır. Kadastro haritalarının % 10'u bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Ayrıca, Türkiye, tarımsal işletme arazilerinin bölünmesini azaltmak amacıyla, miras konusundaki kuralları değiştiren bir kanunu kabul etmiştir.

Yatay Konular

Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu (FEOGA) ve Entegre İdare ve Kontrol Sistemi (IACS) ile ilgili uygulama tedbirleri hazırlıklarına ilişkin bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Kalite politikası (koruma altındaki menşe işaretler, koruma altındaki coğrafi işaretler ve özel karakter işaretleri) veya bir *Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (FADN)* kurulması konusunda bir gelişme sağlanmamıştır.

Türkiye'nin, ticari mekanizmaların uygulanmasına ilişkin uyum durumu, 1995 tarihli Gümrük Birliği Kararı kapsamında yer almaktadır (*bkz. Başlık 25- Gümrük birliği ve Başlık 26-Dış ilişkiler*).

Ortak Piyasa Düzenleri

Hükümet doğrudan gelir desteği ödemelerine devam etmiştir. Bu kapsamda, çiftçilere yaklaşık 1 milyar Euro aktarılmıştır.

Tarla ürünleri ve hayvansal ürünler ile ilgili ortak piyasa düzenleri kapsamında bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Özel ürünler kapsamında, Ocak 2002'de bir Tütün Kanunu kabul edilmiştir. Kanun, 2002 yılı itibarıyla, tütün alımlarında devlet sübvansiyonuna son verilerek açık artırma usulüne geçilmesini, üretici ve alıcılar arasında bireysel satın alma sözleşmelerinin getirilmesini ve söz konusu piyasanın serbestleşmesini amaçlamaktadır. Başka bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Şekerle ilgili olarak, 2002 yılında Şeker Kanununa ilişkin iki adet uygulama mevzuatı çıkarılmıştır. Birincisi, Şeker Kurulunun çalışma usul ve esasları ile şeker kotaları hakkındadır. İkincisi, şirketlere ait kotaların tespit, tahsis, iptal ve transferinin yanı sıra, yeni kota tahsislerine ilişkin usul ve esasları belirlemektedir.

¹⁸ 312,5 milyon Euro tutarında ilave kaynak 2001 bütçesinden 2002 bütçesinin ilgili kalemlerine aktarılmıştır. Yukarıdaki miktar bunu yansıtmamaktadır.

Kırsal Kalkınma ve Ormancılık

Bu alanda herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Gıda güvenirligi dahil bitki ve hayvan sağliğı konuları

Büyükbaş hayvanların kaydedilmesine devam edilmiştir. Yaklaşık 4,5 milyon hayvan küpelenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Bu kapsamda, 3 milyon sığır ve 400 bin hayvancılık işletmesi ile ilgili kayıtlar bir veri tabanına girilmiştir. Müktesebata uyumun sağlanması amacıyla mevcut yönetmelik gözden geçirilmektedir.

Veterinerlik alanında, hayvan hastalıkları ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir (şap hastalığı, mavi dil hastalığı, koyun-keçi vebası, koyun ve keçi çiçeği ve brusella).

Türkiye'de, 2002 yılından itibaren, yeni bir BSE gözetim sistemi yürürlüğe girmiştir. Bu sistem, sinirsel bozukluklar gösterdikten sonra ölen veya kesilen ve 30 aylık veya daha büyükken kesilen sığırlardan rastgele alınan numunelerin incelenmesi ve izlenmesinden oluşmaktadır. Toplam olarak, 3000 farklı BSE teşhis testi uygulanmıştır.

Mart 2001'de, Hayvan Islahı Kanununun kabulünden sonra yedi uygulama yönetmeliği çıkarılmıştır. Bu yönetmelikler, embriyo ve sperm üretim tesisleri, tek tırnaklıların soy kütüğüne kayıtları; hayvan gen kaynakları; hayvan türlerinin kayıtları; hayvanlarda soykütüğü ve önsoykütüğü faaliyetleri; ıslah amaçlı yetiştirici birlikleri ve hayvan ıslahı milli komitesinin ilkeleri ile ilgilidir.

Hayvan refahı ve hayvansal atıklara yapılacak işlemler ile ilgili bir gelişme kaydedilememiştir.

Yetkili kurum, hayvan hastalıkları ve hayvan sağliğı kontrollerini güçlendirmek için bazı çabalar sarf etmiştir. Sınır bölgelerinde izleme programları başlatılmıştır. Farklı bölgelerde kurulan 11 ulaşım kontrol merkezinde, hayvan ve hayvan ürünleri hareketlerinin kontrolleri sürdürülmektedir. Hayvan kontrol yönetmelikleri ihlallerine uygulanan cezaları artırmak amacıyla, Hayvan Sağliğı ve Zabıtası Hakkındaki Kanunda değişikliğe gidilmiştir. Hastalığa özgü bilgi içeren rehberler hazırlanmış ve dağıtılmıştır.

Halk sağliğının korunması alanında, serbest veteriner hekimlerin, mezbahalarda ve et işleme tesislerinde, kamu adına inceleme ve denetleme yapabilmelerine yetki veren bir yönetmelik kabul edilmiştir. Şubat 2002'de, veterinerlik homeopatik müstahzarları hakkında bir yönetmelik yürürlüğe girmiştir.

Hayvan besleme konusunda ilerleme, hayvan yemlerinde katkı maddesi olarak anti-koksidiyallerin kullanımı için verilen yetkiyi kaldıran bir tebliğ yayımlanması ile sınırlıdır.

Bitki sağliğı alanında, bitki hastalıkları ile ilgili durum değişmemiştir.

Türk mevzuatının, bitki sağliğı (zararlı organizmalar), pestisitler ve bitki hijyeni alanlarındaki müktesebata uyumu konusunda sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Karantinaya konu hastalıklar ve zararlı organizmalar listesinde değişiklik yapılmış ve numune alma yöntemleri ve kimyevi gübrelerin analizi ile ilgili bir yönetmelik çıkarılmıştır.

Tohumlar, çoğaltma materyalleri ve bitki çeşidi hakları ile ilgili olarak, Ocak 2002'de, bitki çeşitlerinin kaydına ilişkin yönetmelikte, yeni çeşitlerin dahil edilmesi ile sonuçlanan bir değişiklik yapılmıştır. Türkiye, bitki çeşitlerinin korunması için ulusal bir sistem kurulması amacıyla, mevzuat hazırlıkları yapmaktadır.

2002 yılından itibaren, tüm karantina müdürlükleri, bilgi ve istatistiklerin kaydedildiği bir veri tabanına bağlanmıştır.

Gıda güvenirliliği ile ilgili olarak (*bkz. Başlık 1-Malların serbest dolaşımı*), bir dizi gıda güvenirliliği uygulama mevzuatı kabul edilmiştir. Bunlar; bal, gıda maddelerindeki belirli bulaşanlar için numune alma ve analiz yöntemleri ve hayvansal kökenli gıda maddelerinde veteriner tıbbi ürünlerinin maksimum kalıntı limitleri ile ilgilidir. Gıda maddelerinin ihraç ve ithali için belirlenmiş olan giriş ve çıkış gümrük büroları ile ilgili liste değiştirilmiştir.

Hükümet, fındık, fıstık ve kuru incirde aflatoksinle mücadele için bir eylem planı hazırlamıştır. Resmi gıda müfettişleri eğitime tabi tutulmuş ve seminerler düzenlenmiştir.

Gıda güvenirliliği denetimi konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Müktesebat gerekleri ile ilgili mevcut durumun değerlendirmesini yapmak üzere, ülke çapında sektör teşhis araştırmaları (süt, et ve et ürünleri ve balık işleme tesislerini kapsayan) başlatılmıştır. Altı hizmet içi eğitim programı düzenlenmiş ve 213 gıda müfettişi, gıda denetim ve incelemesi konularında eğitilmiştir. Ayrıca, örnek alma alet ve teçhizatı satın alınmış ve ilgili eğitim programları yapılmıştır.

Genel Değerlendirme

Doğrudan gelir desteği sistemi uygulanmaktadır. Hektar başına yapılan ödemeler tüm ürünlere uygulanmakta olup, ödemelerde tek kriter arazinin tarıma açılmış olmasıdır. Çiftçiler, ödemededen yararlanabilmek için asgari 5 hektar araziye sahip olmak zorundadır. 5 hektardan küçük işletmeler, birleştikleri takdirde doğrudan gelir desteği sisteminden yararlanabilirler. Yardım, çiftçi başına azami 20 hektarla sınırlıdır.

Yatay konularla ilgili olarak, Hükümet, arazi/çiftçi kayıt sisteminin tamamlanması ve Entegre İdare ve Kontrol Sisteminin ana unsurlarının oluşturulması konuları üzerinde yoğunlaşmalıdır. Türkiye, AT organik tarım sistemine hazırlık çalışmasını sürdürmesi yönünde teşvik edilmelidir.

Ticari mekanizmaların uygulanması ile ilgili olarak, tarım ve gıda ürünlerinde piyasaya girişi geliştirecek çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır (*bkz. Başlık 1-Malların serbest dolaşımı ve Başlık 25- Gümrük birliği*).

Ortak piyasa düzenleri ile ilgili olarak, açık artırma sisteminin ve üreticiler ile alıcılar arasında imzalanacak bireysel satım sözleşmelerinin başlatılmasını öngören yeni Tütün Kanunu, olumlu bir adımdır. Tütün ürünlerinin piyasaya girişi ve ithalat üzerindeki tekelci kontrol ile ilgili hükümler, gümrük birliği kurallarına uygun değildir (*bkz. Başlık 1-Malların serbest dolaşımı*).

Şeker ile ilgili olarak, yeni kanunun, bu alandaki ortak piyasa düzeniyle bazı benzerlikleri bulunmaktadır.

Türkiye, ortak piyasa düzenlerinin oluşturulmasına ilişkin yasal zeminin ve uygulama mekanizmalarının kabulü için teşvik edilmektedir. Türkiye, tarım piyasalarının etkili bir şekilde izlenmesi dahil, uygun ve etkin idari yapıları oluşturmasını hızlandırması yönünde desteklenmektedir.

Kırsal kalkınma ile ilgili olarak, Türkiye, AT mevzuatı ile ilgili değerlendirmesini tamamlamak ve tarımsal ve kırsal sektörlerin yeniden yapılandırılmasını ve kalkınmasını destekleyecek uygun idari yapılarla birlikte kapsamlı bir kırsal kalkınma stratejisi geliştirecek planlara devam etmek konusunda teşvik edilmelidir.

Veterinerlik ile ilgili olarak, Türkiye, mevzuat uyumunun henüz başlangıç safhasındadır. Bu nedenle, Topluluk müktesebatına uyum ile ilgili hazırlık çalışmalarını başlatmak konusunda teşvik edilmektedir. Çerçeve kanunun hızla kabul edilmesi takdirle karşılanacaktır.

Türkiye'den, hayvan hastalıklarının denetimi ile ilgili uygulama çabalarını başlatması da beklenmektedir (hazırlık çalışmalarının tamamlanması dahil). Özellikle, veteriner laboratuvarlarının analiz kapasitelerinin artırılması ve akreditasyonlarının artırılabilmesi için teşhis ve test yöntemlerinde OIE standartlarının oluşturulması gerekmektedir. Aşı kalite kontrolleri ve üretiminde iyileştirmelerin yapılması gereklidir. OIE A listesinde yer alan hastalıklar ile ilgili acil eylem planları çalışmaları tamamlanmalı ve test edilmelidir. Teçhizatın yenilenmesi ve veteriner hekimlerin ve diğer elemanların eğitilmesi yoluyla, hastalık gözetim ve eradikasyon programları ile epidemiyolojik kapasite güçlendirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca, Türkiye, tarımsal gıda işletmelerinin ilgili müktesebata uygun olarak iyileştirilmesi için bir ulusal plan hazırlaması yönünde teşvik edilmektedir.

Tahaffuzhane ve Gümrük Veteriner Müdürlükleri ve sınırlardaki denetlemeler, teçhizat ve bina bakımından iyileştirilmeli ve bunların müktesebat yükümlülüklerine uyumlu bir şekilde işletilebilmesi için (laboratuvar ve bilgi teknolojileri dahil) yeterli sayıda veteriner hekim, teknisyen ve yardımcı elemanla güçlendirilmelidir.

Bitki sağlığı alanında, zararlı organizmalar, pestisitler ve bitki çeşitlerinin korunması ile ilgili mevzuatın çıkarılmasının hızlandırılması memnuniyet verici bir gelişme olacaktır.

Hastalıkların izlenmesi ve denetlenmesi için, mevcut ve yeni mevzuatı etkili şekilde uygulayacak idari kapasitenin geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye, tarım ürünleri için en önemli sınır kontrol noktalarında yer alan bitki sağlığı laboratuvarlarını yenilemesi ya da yenilerini kurması konusunda teşvik edilmektedir. Bitki koruma ürünlerinin kalıntı izleme ve kontrolü için laboratuvar kapasitesinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye, büyük ölçüde Türk Gıda Kodeksinin bir parçası olarak, gıda güvencesi mevzuatı uygulamalarının kabulünde bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye, müktesebata tam olarak uyum sağlanabilmesi için gerekli olan çabaları sürdürmeli, HACCP ve GMP denetimleri hakkındaki mevzuatın kabulünü hızlandırmalıdır.

Kurumsal reformla ilgili olarak, tarım, ormancılık ve kırsal kalkınma ile ilgili kurumların sayısı, bunların organizasyonundaki karmaşıklık ve farklı coğrafi kapsamlara sahip taşra teşkilatları gibi nedenler, bu alanda sorumlulukların dağıldığı ve çoğunlukla farklı birimler arasında paylaşıldığı hantal yapıların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum, ortak tarım ve kırsal kalkınma politikalarının tanımlanmasının yanı sıra, uygulanmasını da zorlaştırmaktadır. Söz konusu kurumların daha etkili hale getirilmesi için, aşamalı bir şekilde kurumlar arası yeniden yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de, gıda güvenirliliği denetimlerinin daha da güçlendirilmesi gerekmektedir. Mevcut denetim usulleri, gıdaların müktesebatta belirtilen gıda güvenirliliği standartlarına yeterli bir şekilde uyumlu olmasına imkan vermemektedir. Sorumlu kamu görevlilerinin daha fazla eğitilmesine ve numune alma ve test usullerinin uyumlaştırılmasına ve standartlaştırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Gıda güvenirliliği ve gıda maddelerinin denetiminde uygulamada ilerleme sağlanabilmesi için kilit konular; hızlı alarm sistemlerinin oluşturulması ve uygulanması, risk değerlendirmesi, başta GMP ve HACCP olmak üzere, gıda güvenirliliği sistemlerinin kurulması yoluyla gıda işleme tesislerinin teknik ve hijyenik koşulların geliştirilmesidir. Halk sağlığı laboratuvarları teçhizat ile donatılmalı ve akreditasyon için gerekli usuller başlatılmalıdır.

Komasyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin, tarım ürünlerinde serbest dolaşımı ve OTP'ye uyumu sağlamak üzere tarım politikasında reforma gitmesini desteklemiştir.

Türkiye, o tarihten bu yana, tarımsal fiyat desteği ve girdi sübvansiyonundan hektar başına sabit değerde verilen bir doğrudan gelir desteği sistemine geçiş yaparak devlet müdahalesini azaltmak yoluyla, tarım reformunda ilerleme sağlamıştır. Tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesinde ilerleme kaydedilememiştir. Tarım alanında, müktesebata uyumda ilerleme sınırlı olmuştur. Genel olarak, tarım, ormancılık ve kırsal kalkınma politikalarında müktesebat uyumu sınırlı olmuştur.

Türkiye, doğrudan gelir desteği sistemi ve alternatif ürün sistemlerinin uygulanması, kooperatiflerin yeniden yapılandırılması ve kamuya ait teşebbüslerin özelleştirilmesi başta olmak üzere, tarım politikası reform sürecini sürdürmelidir. Türkiye, tarım politikalarının uygulanması ile ilgili temel mekanizmaların (arazi, çiftçi ve hayvan kaydı) oluşumunu hızlandırmalıdır. Bitki pasaport sisteminin oluşturulması için çalışmalara başlanmalıdır. Uygun idari yapıların oluşturulması dahil olmak üzere, bitki ve hayvan sağlığı mevzuatının müktesebata uyumu hızlandırılmalıdır.

Başlık 8: Balıkçılık

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Kaynak yönetimi, inceleme ve denetim, yapısal faaliyetler, pazar politikası, devlet yardımları ve uluslararası balıkçılık anlaşmaları ile ilgili ilerleme kaydedilmemiştir.

Filo kayıtları ile ilgili olarak, Türkiye 2001 yılında başlayan pilot tekne kayıt sisteminin uygulamasına devam etmektedir. Balıkçı ve tekne lisanslarının bir veri tabanına aktarılması tamamlanmıştır ve teknelerin avlanma sicilleri istatistiksel amaçlarla kullanılmaktadır. Sistem, henüz, AT koşulları ile uyumlu değildir.

Genel Değerlendirme

Türkiye, balıkçılık politikasının müktesebata uyumunda oldukça sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bu alandaki hazırlık çalışmalarını tamamlayabilmek için daha fazla kaynak aktarılmalıdır.

Türkiye, Akdeniz Balıkçılık Konseyinin (GFCM) bir üyesidir. Türkiye'nin Uluslararası Ton Balıklarının Koruma Komisyonuna (ICCAT) üyelik başvurusu askıdadır, ancak su ürünleri yönetimine ilişkin tavsiye kararlarını yerine getirmektedir. Türkiye, Karadeniz Bölgesi Bölgesel Balıkçılık Komisyonu kurulması çabalarını desteklemektedir.

Türkiye, inceleme ve denetleme birimlerinin reformu faaliyetlerine başlamalı, insan kaynaklarını eğitime tâbi tutmalı ve teçhizatı geliştirmelidir. Türkiye, balıkçılık tekneleri kayıtlarını modernize etmeli ve uyumlu hale getirmelidir.

Türkiye, üretici örgütlerinin kurulması yönündeki çabalarını artırmalı, balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği faaliyetlerinde tutulan kayıt ve verilen lisansları geliştirmeli ve balık işleme tesislerinde Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları (HACCP) Sistemini başlatmalıdır. Uyumlaştırılmış balıkçılık istatistiklerinin, piyasa bilgilerinin (fiyat dahil) ve deniz biyolojisi verilerinin toplanmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'de iyi işleyen bir balıkçılık endüstrisinin bulunduğu ve sektörün zayıflıklarının, verimli olmayan işleme yöntemleri ve sağlık standartlarının etkili şekilde uygulanamaması olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Türkiye'deki balıkçılık ürünleri

piyasaının düzenlenmesi, yapısal politikalar, balık stoklarının yönetimi ve korunması ile ilgili ayrıntılı bilginin yokluğu nedeniyle, söz konusu alanda ülkenin müktesebata uyum kapasitesini değerlendirmenin zor olduğu belirtilmiştir.

1998 yılından bu yana, mevzuatın müktesebata uyumu konusunda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Kaynak yönetimi, inceleme ve denetim, ve pazar politikaları ve yapısal politikalar başta olmak üzere, AT balıkçılık politikasının ana unsurları ile önemli farklılıklar devam etmektedir.

Türkiye, filo kayıt sistemini modernize etmek, üretici örgütleri kurmak ve bu alandaki müktesebata uyum sağlamak için daha fazla çaba sarf etmelidir. Yönetim, inceleme ve denetleme sistemleri geliştirilmelidir. Bu alandaki hazırlık çalışmalarının tamamlanabilmesi için daha fazla kaynak sağlanmalıdır.

Başlık 9: Ulaştırma

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana, bu alanda sınırlı gelişme kaydedilmiştir.

Trans-Avrupa Ulaştırma Ağlarına ilişkin gelişme bulunmamaktadır.

Kara taşımacılığına ilişkin olarak, karayolu taşımacılığı sektöründe yeni bir gelişme olmamıştır. Demiryolları ve kombine taşımacılık ile ilgili olarak da ilerleme kaydedilmemiştir.

Hava taşımacılığı alanında kayda değer bir gelişme olmamıştır.

Deniz taşımacılığı alanında, müktesebatın iç hukuka aktarılmasına ilişkin mevzuatın kabulü açısından somut bir gelişme olmamıştır. Kıbrıs bandıralı ve Kıbrıs ile ticarete kullanılan gemilere uygulanan mevcut kısıtlamaların kaldırılmasına ilişkin bir gelişme olmamıştır. Kıyı ticaretinde pazara giriş hakkı, sadece Türk bandıralı gemilere tanınmıştır.

Paris Mutabakat Zaptı uyarınca tutulan 2001 yılı istatistiklerine göre, Türk bandıralı gemilerin Liman Devleti denetimi sonucunda alıkonulma oranı, 2000 yılına göre (% 23,8) artmış ve 1999 yılı seviyesi ile aynı olan % 24,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, AB bandıralı gemiler için 2001 yılında % 3,1'dir.

Ulaştırma sektöründe, idari kapasiteye ilişkin gelişme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Karayolu taşımacılığında, uluslararası sözleşmelerin onaylanması ve uygulanması istenen düzeyde değildir; ilgili karayolu taşımacılığı müktesebatının iç hukuka yeterli ölçüde aktarılması ve uygulanması gerekmektedir. Belirli bir takvim içerisinde, karayolu taşımacılığı müktesebatının iç hukuka aktarılması için bir eylem planı kabul edilmesi tavsiye edilmektedir.

Türkiye'de, karayolu taşımacılığı piyasasının uluslararası taşımacılık kısmındaki faaliyetler için geçerli koşullar, yurt içi taşımacılığa ilişkin koşullardan çok farklıdır. Uluslararası karayolu taşımacılığı rejimi; pazara giriş, çevresel normlar, takograflar ve hız sınırlama cihazları ile ilgili AT kurallarıyla büyük ölçüde uyumludur. Ancak, söz konusu mevzuat, karayolu filosunun yurt içi kısmına tam olarak uygulanmamaktadır. Türkiye'de, karayolu taşımacılığına yönelik genel düzenleyici çerçeve oluşturulmasını amaçlayan yasal uygulamalarla, karayolu filosunun iki kısmını da kapsayan tek bir rejime ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu rejim, sadece pazara giriş ve mesleğe kabul (kuralları 1996'da kabul

edilmiş, ancak hiç uygulanmamıştır) ile sınırlandırılmamalı; başta mali, teknik ve güvenlik yönleri olmak üzere, karayolu taşımacılığı müktesebatının diğer yönlerini de kapsamalıdır.

Sosyal mevzuata ilişkin olarak, Türkiye 2001 yılında, sürüş saatleri ve dinlenme süreleri konusundaki AETR Anlaşmasını imzalamıştır. Bu alanda, Türk ve AT mevzuatları arasında halen bir dizi farklılık bulunmakta ve mevcut mevzuat, sadece uluslararası taşımacılık faaliyetinde bulunan araçlara tam olarak uygulanmaktadır. Teknik ve güvenlik mevzuatı ile ilgili olarak, müktesebat uyumunun tamamlanması gerekmektedir. Bu uyumlaştırma, özellikle, Türkiye'nin uyumlaştırma sürecinin henüz başlangıç safhasında olduğu tehlikeli maddelerin karayolu ile taşınması konusunda yapılmalıdır. Türkiye'de, ticari araçların yola elverişliliği konusunda, yolda yapılan teknik denetimlere ilişkin mevzuat bulunmamaktadır.

Türk taşımacılık sektörüne sağlanan devlet yardımları ve özellikle otobüs işletmecilerine verilen belediye sübvansiyonları, ilgili müktesebat ile uyumlu hale getirilmelidir.

Demiryolu sektörüne ilişkin olarak, revize edilmiş demiryolu müktesebatının iç hukuka aktarılması ve uygulanmasını sağlamak için ilave çabalar gereklidir. Mevzuat uyumu sürdürülmeli ve altyapı yönetiminin temel işlevlerinin ne şekilde organize edilip uygulanacağı konusuna özel önem verilmelidir. Demiryolu taşımacılığının daha rekabetçi ve maliyet-etkin hale getirilmesi amacıyla, sektördeki yeniden yapılandırma ve modernizasyon çalışmaları sürdürülmelidir. Demiryolu idaresinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Havayolu taşımacılığı alanında, Türkiye, sektöre yönelik mevzuat uyumlaştırmasına ve Ortak Havacılık Şartlarını aşamalı olarak uygulamaya devam etmelidir. Türkiye rekabetin daha da gelişmesine katkıda bulunacak olan bir sivil havacılık kurumunun oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Deniz güvenliği ile ilgili olarak, müktesebatın önemli bir kısmının iç hukuka aktarılması ve Türk deniz filosunun bayrak devleti performansının iyileştirilmesi amacıyla, müktesebatın uygulanmasına yönelik ilave çabalar gerekmektedir. Türkiye, deniz güvenliğini artırmalı ve denetlenen gemilerinin alıkonulma oranını düşürmeye yönelik çabalarını yoğunlaştırmalıdır. Türk bandırası, Liman Devleti Denetimine İlişkin Paris Mutakabat Zaptı Sekreteryaasının Kara Listesinde yer almaktadır. Bayrak devleti yükümlülükleri, Türkiye için en öncelikli mesele olmaya devam etmektedir.

Türkiye'nin de taraf olduğu IMO Sözleşmelerinin onaylanması tamamlanmalıdır. Türkiye'nin belli başlı diğer IMO Sözleşmelerini imzalaması ve onaylamasına yönelik ilave adımlar atması teşvik edilmektedir. Ancak, bu, katılıma hazırlık yönünde sadece bir ilk adım olarak değerlendirilebilir. Deniz taşımacılığı sektöründe, Türkiye'nin hazırlıkları sadece Uluslararası Sözleşmelerin imzalanması ve onaylanması ile sınırlıdır. Ancak, bu yeterli değildir. AT müktesebatının iç hukuka aktarılmasına ve uygulanmasına öncelik verilmelidir. Türkiye'de deniz güvenliğini geliştirmek amacıyla, Türk makamları bir eylem planı kabul etmeli ve bunu gereği gibi uygulamalıdır.

Tüm taşımacılık sektörlerinde, özellikle denizyolu güvenliği alanında, mevzuatın etkili uygulanmasına yönelik idari kapasitenin daha da güçlendirilmesi zorunludur.

Karayolu taşımacılık sektöründe, Ulaştırma Bakanlığı, yönetmeliklerin ve uluslararası anlaşmaların kabulü ve uygulanması dahil, sektörün düzenlenmesinden sorumlu ise de, müktesebatın bazı temel kısımları diğer kamu kuruluşlarının sorumluluğundadır. Mevzuatın hazırlanması ve kabulü ve etkili bir şekilde uygulanması için, karayolu taşımacılığının farklı yönlerinden sorumlu kamu kuruluşları arasındaki koordinasyon güçlendirilmelidir.

Denizcilik Müsteşarlığı, deniz güvenliği ve gemi sicili de dahil olmak üzere, tüm deniz taşımacılığı konularından sorumlu idari makamdır. Halihazırda, on klas kuruluşu (dokuz Uluslararası Klas Kuruluşları Birliği üyesi ve Türk Loydu) Müsteşarlık tarafından, gemilerin denetim ve belgelendirilmesi işlerini yürütme konusunda yetkilendirilmiştir. Müsteşarlık, merkezde ve yedi liman idaresinde yaklaşık 900 personel istihdam etmektedir. Toplam 65 gemi denetçisi ve yedi liman devleti kontrolörü bulunmaktadır. Liman idarelerinin iş yükü (tüm hizmet ve formaliteler bu idareler tarafından ücretsiz olarak yerine getirildiğinden iş yükü aday ülkelerin çoğundan daha ağırdır) göz önüne alındığında, liman idarelerinin tüm görevlerini gereği gibi yerine getirmesi için gereken personel sayısı yeterli değildir.

Deniz taşımacılığı alanında, herhangi bir eylem planı kabul edilmemiş ve bu alandaki idari kapasitenin güçlendirilmesi konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Deniz güvenliği mevzuatı, mevzuat uyumunun henüz başlatılmadığı AT müktesebatına değil, uluslararası sözleşmelere (özellikle IMO) dayanmaktadır. Ayrıca, Kıbrıs bandıralı ve Kıbrıs ile ticaret yapan gemilere uygulanan mevcut kısıtlamaların kaldırılması ile ilgili bir gelişme sağlanmamıştır.

Komisyona, 1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin ulaştırma sektörüne ilişkin müktesebatı uygulama konusunda katedeceği çok mesafe bulunduğu sonucuna varmıştır.

1998'den bu yana ilerleme genel olarak sınırlı kalmıştır. Genel kapsamlı bir stratejik mevzuat programı geliştirilmemiştir. Çok sayıda yasal düzenleme hazırlanmaktadır. Ancak kapsamlı uygulama, uygulama mevzuatının içeriğine bağlıdır. AT müktesebatının değil, uluslararası sözleşmelerin iç hukuka aktarılması nedeniyle, bir çok sektörde (özellikle karayolu ve denizyolu taşımacılığında), kısmi bir uyum söz konusudur. Bu durum, karayolu taşımacılığı sektörünün yurt içi ve uluslararası kısımları arasında giderek büyüyen bir boşluk yaratmıştır.

Türkiye, uluslararası belge ve sözleşmelerin yanı sıra, tüm ulaştırma sektörlerinde mevzuatını, Topluluk ulaştırma müktesebatıyla uyumlu hale getirme yönünde daha fazla çaba sarf etmelidir. Bununla birlikte, mevzuat hazırlıklarının, başta gerekli idari yapılar olmak üzere, müktesebatın etkili biçimde uygulanmasını sağlayacak araçlarla desteklenmesi gerekmektedir.

Başlık 10: Vergilendirme

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye, son İlerleme Raporundan bu yana, dolaylı vergilendirme alanında, vergi mevzuatının müktesebata uyumu konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

Dolaylı vergilendirme alanında, KDV ile ilgili bir kanun Aralık 2001'de kabul edilmiştir. Bu kanun ile, hizmet bedelinin vergilendirilebilir miktara dahil olduğu ithalat ile bağlantılı hizmet sunumunda, çifte vergilendirme kaldırılmış ve böylece bu alanda müktesebata uyum sağlanmıştır. Ancak, kanunda öngörülen ilkeler için gerekli olan uygulama düzenlemeleri henüz çıkarılmamıştır. Türkiye, karşılıklılık ilkesi çerçevesinde, Türkiye'de yerleşik olmayan vergiye tâbi yabancıların KDV iadesi alabilmesine imkan veren bir hükmü de kabul etmiştir. Müktesebata uygun olarak, % 26 ve % 40'lık KDV oranları kaldırılmıştır.

Haziran 2002'de, Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) mevzuatına bir değişiklik getirilmiştir. Bu değişiklik ile, ÖTV'nin kapsamı uyumlaştırılmış, madeni yağlara spesifik ve tütün ürünleri ile alkollü içkilere ad valorem vergi getirilmiştir. Madeni yağlar konusunda, bu değişiklik, müktesebat ile kayda değer bir uyumu ifade etmektedir ve söz konusu ürünlere uygulanan oranlar, asgari AT oranları ile büyük ölçüde uyum halindedir. Alkollü içkilerle ilgili olarak, söz konusu değişiklik bir iyileştirme getirmektedir, ancak verginin yapısı ve vergi kapsamı alanlarında daha ileri bir uyuma ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca, ÖTV belirli ürünler için

önemli oranlarda artırılabilirdiğinden, bu durum belirli ürünler aleyhine ayırmacılığa yol açabilir.

Doğrudan vergilendirme, idari kapasite ve karşılıklı yardım alanlarında ilerleme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Özellikle % 26 ve % 40'lık KDV oranlarının kaldırılması ve madeni yağlara spesifik vergi getirilmesi göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye dolaylı vergilendirme alanında önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte, verginin kapsamı ve vergi oranları bakımından, KDV ve ÖTV'nin uyumlaştırılabilmesi için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Kişisel vergi numarası sisteminin getirilmesi ve bunun kullanımının yaygınlaştırılması, vergilerin toplanmasında verimliliği artırmış ve bu nedenle memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye'nin şimdi bu sistemi etkili bir şekilde uygulaması gerekmektedir.

Doğrudan vergilendirmeye ilişkin olarak, 2000 yılında getirilen değişiklikler ile Türk mevzuatı, Topluluk müktesebatına kısmen uyumlu hale gelmiştir. Ancak, müktesebata tam uyumun sağlanabilmesi için daha fazla çaba sarf edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Komisyondun 1998 yılı İlerleme Raporunda, gerek KDV, gerek ÖTV ve tüketim vergilerinin kapsamı ve oranları konularında, dolaylı vergilerin müktesebata uyumunun sınırlı olduğu ifade edilmiştir.

1998 yılından bu yana, dolaylı vergilendirme alanında, KDV ve ÖTV'nin vergi yapısı ve vergi oranları bakımından; doğrudan vergilendirme alanında, özellikle birleşme, bölünme ve hisselerin el değiştirmesinden kaynaklanan sermaye kazançları bakımından önemli ilerleme kaydedilmiştir. Genelde, doğrudan ve dolaylı vergiler alanında müktesebat uyumu kısmidir.

Türkiye, KDV ile ÖTV'nin vergi yapısının yanı sıra, vergi oranlarının uyumlaştırılması ve doğrudan vergilendirme alanında tam uyumun sağlanmasına yönelik daha fazla çaba sarf etmelidir. Ayrıca, vergi mükelleflerinin vergi verme sorumluluğunu artırabilmek için, Türk vergi idaresinin güçlendirilmesi ve modernize edilmesi gerekmektedir.

Başlık 11: Ekonomik ve Parasal Birlik

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye'nin ekonomik politikasının farklı açılardan ele alınıp değerlendirilmesi, yukarıda, ekonomik kriterlerin değerlendirildiği bölümde (B-2) verilmiştir. Bu nedenle bu başlık, sadece, AT Antlaşmasının VII. Başlığı altında tanımlanan Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) müktesebatı ve kamu kesiminin merkez bankası tarafından doğrudan finansmanının yasaklanması, kamu kesiminin mali kurumlara imtiyazlı erişiminin yasaklanması ve merkez bankasının bağımsızlığı gibi aday ülkelerin üyelikten önce uygulaması gereken ilgili diğer düzenlemeler ile sınırlı kalacaktır. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi süreci çerçevesinde EPB müktesebatına uyum şart olduğundan, bu konu yukarıda, "*Başlık 4-Sermayenin serbest dolaşımı*" kısmında ele alınmıştır.

Türkiye, EPB müktesebatının kabul edilmesi konusunda bazı ilerlemeler kaydetmiştir.

Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, Nisan 2000'de çıkarılmıştır. Kanun, borçlanma limitleri ve kurallarını düzenlemekte, devirli kredi işlemleri ve hazine garantileri kapsamında yapılacak ödemelere ilişkin hükümleri içermektedir. Söz konusu Kanunun hazırlanmasında Uluslararası Para Fonu tarafından yayımlanan "Kamu Mali

Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Kamu Muhasebesinde Şeffaflık” raporu dikkate alınmıştır.

Kamu kesiminin Merkez Bankası tarafından doğrudan finansmanı konusunda, bir önceki İlerleme Raporundan bu yana fazla bir gelişme kaydedilmemiştir.

Kamu kesiminin, mali kurumlara imtiyazlı erişiminin yasaklanması ile ilgili olarak bir önceki İlerleme Raporundan bu yana bir gelişme kaydedilmemiştir.

Merkez Bankasının bağımsızlığı konusunda ise, Topluluk müktesebatına uyum yönünde daha fazla ilerleme sağlanamamıştır.

Genel Değerlendirme

Türkiye, EPB'ye, AT Antlaşmasının 122'nci maddesi uyarınca derogasyonlu ülke statüsünde katılacaktır. Türkiye'nin üyelik tarihine kadar, hukuki ve kurumsal çerçevede gerekli değişiklikleri gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Türkiye, Merkez Bankası Kanununu uygulamaya başlamıştır. Bu Kanun, Merkez Bankasının bağımsızlığını artırma konusunda atılmış önemli bir adımdır. Bununla birlikte, enflasyon hedefi hâlâ Hükümetle uzlaşmak suretiyle belirlenmektedir.

Yeni Merkez Bankası Kanunu, kamu kesiminin Merkez Bankası tarafından doğrudan finansmanına genel bir yasak getirmektedir. Ancak, Tassarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilen bankalar için yapılan kamu harcamalarının finansmanı gibi istisnai durumlarda bu olasılık hâlâ devam etmektedir.

Kamu kesiminin mali kurumlara imtiyazlı erişiminin yasaklanması ile ilgili olarak, sigorta şirketleri topladıkları primlerin belli bir oranını zorunlu rezerv olarak tutmak mecburiyetindedir. Bu rezervler, sadece belirli yerli menkul kıymetlerden oluşabilmektedir. Bunun sonucu olarak, sigorta şirketleri söz konusu rezervleri ülke dışında değerlendirememektedir. İç mali piyasalarda ağırlıklı olarak kamu borç kağıtlarının bulunması, kamu kesiminin mali kurumlara imtiyazlı erişimine olanak sağlamaktadır.

1998 yılı İlerleme Raporunda, T.C. Merkez Bankasının Hükümetten bağımsız olmadığı belirtilmiştir. Eski Merkez Bankası Kanunu çerçevesinde, para politikasına ilişkin kararların büyük bir bölümü Hükümet tarafından veya Hükümetle ortaklaşa alınmaktaydı. Türkiye, kamu kesiminin Merkez Bankası tarafından finansmanı konusunda AT Antlaşmasına uyum sağlamamıştı. Bu tür finansmanı engelleyecek bir kurumsal hüküm bulunmamaktaydı ve Merkez Bankasının karşılıksız para basması, bütçe açığının finansmanı için bir kaynak teşkil etmekteydi. 1998 yılından itibaren, özellikle Merkez Bankasının bağımsızlığı ve bütçe açığının Merkez Bankası tarafından doğrudan finansmanı konularında kayda değer gelişme sağlanmıştır. Ancak, sigorta şirketlerinin işlemleri ile ilgili kısıtlamalar, kamu kesimine, özel sektör aracılığıyla, mali kaynaklara imtiyazlı erişim imkanı sağlamaktadır.

Enflasyon hedefinin belirlenmesi ile ilgili olarak, Türkiye'nin, Merkez Bankası Kanununun Topluluk müktesebatıyla uyumunu artırmak için daha fazla çaba sarf etmesi gerekmektedir. Özellikle Merkez Bankası başkanının görevden alınması ve Banka Meclisinin görev süresi ile ilgili olarak, kişisel ve kurumsal bağımsızlık konularında Topluluk müktesebatına tam uyumun sağlanması bakımından başka değişikliklerin de yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda, Banka Meclisi üyelerinin görevden alınmasına ilişkin kararın yargı denetimine tabi tutulması konusu da değerlendirilmelidir. Merkez Bankasının bütçe açığını doğrudan finanse etmesine imkan tanıyan hükümler, halihazırda uygulanmamakla birlikte, kaldırılmalıdır.

Başlık 12: İstatistik

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye, geçtiğimiz yıl içinde istatistik alanında ilerleme kaydetmiş olmakla birlikte, hâlâ yerine getirilmesi gereken hususlar bulunmaktadır.

İstatistik altyapısı konusunda, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), yeterli personele ve bilgi teknolojileri açısından kaliteli bir donanıma sahiptir.

DİE, sınıflandırmalar konusunda bu yıl, PRODCOM'u (Avrupa Topluluğu Ürünleri) kullanmak suretiyle, aylık ve üç aylık üretim verilerini oluşturmaya başlamıştır. Eurostat, Türkiye'nin, İstatistik Bölge Birimleri Nomenklatürü (NUTS) ile uyumlu bölgesel kalkınma amaçlı geçici harita tanımı önerisini onaylamıştır. Uluslararası Standartlarda Sınai Sınıflandırmaya (ISIC) dayanan ulusal faaliyet ve mal nomanklatüründen, Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin Genel Sınai Sınıflandırmasına (NACE) geçiş çalışmaları sürdürülmektedir.

Demografik ve sosyal istatistikler ile ilgili olarak, DİE, ILO ve İşgücü Anketindeki Eurostat değişkenleri arasındaki farklılıkları en aza indirmek üzere, geçtiğimiz dönemde bir takım değişiklikler yapmıştır. Sürekli uygulamaya dayalı bir hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketi yapılmıştır.

Makroekonomik istatistikler alanında, kamu maliyesi istatistiklerinin Maliye Bakanlığında toplanmasına ilişkin karar alınmıştır. İş istatistikleri alanında DİE, bu yıldan itibaren sınai üretim anketi için yeni bir soru seti kullanmaktadır. AT standartlarına uygun 2003 yılı genel sanayi ve işyerleri sayımının hazırlık çalışmalarında önemli ilerleme kaydedilmiştir. Avrupa Hesap Sisteminin (ESA 95) uygulanması ile 2003 yılı genel sanayi sayımı ve yeni hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketi gibi yeni istatistik kaynaklarının kullanılmasına ilişkin ulusal hesaplar kapsamındaki hazırlık çalışmaları sürdürülmektedir.

Dış ticaret istatistikleri konusunda önemli bir değişiklik olmamıştır.

Tarım istatistikleri konusunda, 2001 genel tarım sayımı Türkiye'deki tarım sektörünün ayrıntılı yapısına ilişkin kapsamlı bilgi sunmaktadır. İlgili tarımsal işletmelerin listeleri ve dönemsel olarak yenilenecek çiftlik kayıtları projesi tarım istatistiklerinin kalitesini artıracaktır.

Genel Değerlendirme

Mevcut mevzuat, tarafsızlık ve verilerin güvenilirliği, istatistiklerin şeffaflığı ve kişisel verilerin gizliliği gibi temel ilkelerin uygulanması konusunda Topluluk müktesebatına hâlâ uyum sağlanamamıştır. Ayrıca, yönteme ilişkin konular, teknikler ve verilerin üretilmesi ve yayılmasına ilişkin işlemler alanında, DİE'nin tam bağımsızlığı ile özerkliğinin sağlanması gerekmektedir.

Sınıflandırmalar konusunda, ekonomik faaliyetlere göre sınıflandırma (NACE) ve faaliyetlere göre ürün sınıflandırması (CPA) konuları öncelikli alanlardır. DİE, inşaat tipi sınıflandırması (CC), ulaştırma istatistikleri için standart mallar sınıflandırması (NTS) ve devlet faaliyetleri sınıflandırması (COFOG) oluşturulması yönünde çabalarını sürdürmelidir. Ayrıca, bir sınıflandırma sunucusu oluşturulması gerekmektedir.

Makroekonomik istatistikler alanında, DİE'nin önündeki temel zorluk, Birleşmiş Milletler Ulusal Hesaplar Sisteminden (SNA 1968), Avrupa Hesaplar Sistemine (ESA 95) geçilmesidir.

Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası, Devlet Planlama Teşkilatı ve DİE arasında daha iyi bir işbirliği sağlanması, kamu maliyesi istatistiklerinin geliştirilmesi için bir ön koşuldur. Uyumlaştırılmış Tüketici Fiyatları Endeksinin (HICP) ağırlıklandırılması ve kapsamı, daha da geliştirilmelidir.

DİE; Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve kamuda istatistik üreten diğer birimlerle olan işbirliğini güçlendirmektedir. Personel kapasitesi yeterlidir. Ancak, personelin eğitimi için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Pek çok alanda, bilgi teknolojileri sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir. Karşılaşılabilecek güçlüklerle başa çıkmak için bölgesel istatistik ağına oluşturulması gerekmektedir.

Komasyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, müktesebatın iç hukuka aktarılması konusunda ilerleme kaydedilmesine karşın, mevzuatın etkili bir şekilde uygulanmasıyla ilgili olarak çok az ilerleme kaydedildiğini belirtmiş ve Türkiye'nin Avrupa İstatistik Sisteminin gereklerinin yerine getirilmesi yönünde hâlâ önemli bir çaba sarf etmesi gerektiği sonucuna varmıştır.

Söz konusu dönemden bu yana Türkiye, Avrupa İstatistik Sistemi veri toplama mekanizmalarının bazı alanlarına dahil olmuştur. DİE, resmi istatistikleri Avrupa Topluluğu standartlarıyla uyumlu hale getirmek üzere gerekli araçları oluşturmaktadır. Ancak, pek çok alanda hâlâ büyük çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Türkiye, Avrupa Hesaplar Sistemi (ESA 95) yöntemlerinin uygulanması ve özellikle güvenilir bir iş kayıt sisteminin oluşturulması konusunda daha fazla çaba göstermelidir. Mevcut yıllık tahmin sisteminden, Avrupa standartlarına uygun tarımsal işletme anketleri sistemine geçilmesi konusunda da gayret sarfedilmelidir.

Başlık 13: Sosyal Politika ve İstihdam

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Genel olarak, son İlerleme Raporundan bu yana sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir.

İş hukuku alanında somut bir ilerleme olmamıştır. Bununla birlikte, İş Kanununu revize etmek üzere bilimsel bir komite kurulmuştur.

Kadın ve erkek arasında muamele eşitliğine ilişkin olarak, Ocak 2002'de yürürlüğe giren değiştirilmiş Medeni Kanun, önemli bazı iyileştirmeler getirmiştir. Kanun, "aile reisi" kavramını kaldırarak, kadınlara, çocukları ve evi ilgilendiren kararlarda söz hakkı tanımıştır. Kocalar, artık tek taraflı olarak çiftin nerede yaşayacağına karar verme veya karılarının çalışmasına izin verme hakkına sahip değildir. Kadınlara, artık kocalarının zina yapmaları halinde boşanma davası açma hakkına sahiptir. Değiştirilmiş Medeni Kanun, evlilik birliği sırasında edinilmiş tüm malların eşit olarak paylaşılmasını temin ederek, boşanma halinde kadınların mali durumunu da güçlendirmektedir. Erkekler, eski karılarının mali bakımdan daha iyi bir durumda olması halinde nafaka talep edebilmektedir. Yeni Kanun, çiftler boşanma davası açmadan önce, altı aylık bir yasal ayrılık dönemi öngörmektedir. Kanun, hem erkek hem de kadın için, yasal evlenme yaşını 18'e yükseltmiştir. Kanun ayrıca, yasal evlat edinme yaşını 35'ten 30'a indirmiş ve evli olmayanların da evlat edinebilmesine imkan tanımıştır. Bunun dışında, evlilik dışı ilişkiden doğan çocuklar da, diğerleriyle eşit miras haklarına sahip kılınmıştır.

Çalışma hayatında kadın ve erkek arasında eşit muamele ilkesine ilişkin olarak, müktesebata uyum sağlanması yönünde sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Ağustos 2002'de kabul edilen iş güvencesi yasası, "cinsiyete dayalı ayrımcılık durumlarında ispat yükü"ne ilişkin bir hüküm içermektedir.

İş sağlığı ve güvenliği alanında, gemilerde daha iyi tıbbi hizmet verilmesi için gerekli asgari sağlık ve güvenlik koşullarına ilişkin mevzuat Kasım 2001'de çıkarılmıştır.

Halk sağlığı alanında, tütün ürünlerine ilişkin olarak müktesebata uyum sağlama konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Ocak 2002'de kabul edilen Tütün Kanunu müktesebat ile uyumlu değildir. Sağlık Bakanlığının genel devlet bütçesinden aldığı düşük pay, % 2,66'dan (2001) % 2,4'e (2002) düşmüştür.

Sosyal diyaloga ilişkin olarak, Türkiye, Ağustos 2002'de gerçekleştirdiği reformlar çerçevesinde, serbest bölgelerdeki grev, lokavt ve toplu pazarlığa ilişkin on yıllık yasak koyan hükmü kaldırmıştır.

İstihdam konusunda, temel sorunlar varlığını sürdürmektedir. Ortalama işsizlik, son ekonomik gelişmelerden dolayı, % 6,6'dan (2000) % 8,5'e (2002) yükselmiştir. Kadınlarda işsizlik oranı 2001'de % 7,9 iken, bu oran erkeklerde % 8,8'dir. İstihdam oranları, özellikle kadınlar için çok düşüktür. 2001 yılında genel istihdam oranı % 46,8'dir. Kadınların istihdam oranı % 25 gibi düşük bir seviyedeysen, bu oran erkeklerde % 68,4 olarak gerçekleşmiştir. Düşük istihdam oranları ve gençler ve kadınlar arasındaki yüksek oranlı işsizlik, temel zorluklardır. Resmi işsizlik sorununa ek olarak, kayıt dışı ekonominin boyutları da kaygı vermeye devam etmektedir (*ayrıntılar için bkz. Bölüm B*).

Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), İstihdam Durum Raporunun hazırlanması ile ilgili ön çalışmalara başlamıştır. Bu Rapor, Komisyon ile birlikte hazırlanacak Ortak Değerlendirme Belgesine temel teşkil edecektir.

Komisyon ve Türkiye, Avrupa Birliğinin, aday ülkeleri, AB'nin amaçlarını kendi ulusal politikalarının bir parçası haline getirmeye davet ettiği Göteborg Zirvesini takiben, üyeliğin gerçekleşmesinden sonra Türkiye'nin, AB'nin "topluma kazandırma" sürecine katılımına hazırlanması amacıyla, ortak bir işbirliği uygulaması hazırlama sürecindedirler. Bu uygulama, sosyal dışlanmışlık sorunlarının ve bunlara ilişkin politika tedbirlerinin ortaklaşa belirlenmesine dayanmaktadır. DİE, yoksulluk ve sosyal dışlanmışlık hakkında veri sağlamak için Eurostat ile işbirliği yapmaktadır. Elde edilen ilk sonuçlar, gelir farklılıklarının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Sosyal korumaya ilişkin olarak, işsizlik sigortası Nisan 2002'de uygulamaya geçirilmiş ve işsizlik yardımları ilk kez ödenmiştir. Sistem, işini kaybeden sigortalı işsizleri kapsamaktadır. Ortaya çıkan gelir kaybı, ödenmiş primlerle orantılı olarak karşılanmaktadır.

Engelli kişiler konusunda bir gelişme kaydedilmemiştir.

Ayrımcılıkla mücadele konusunda, kişiler arasında ırk veya etnik kökene bakılmaksızın eşit muamele ve istihdamda eşit muameleye ilişkin sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Ağustos 2002'de kabul edilen iş güvencesi yasası, iş akitlerinin cinsiyet, ırk, medeni hal, ailevi yükümlülükler, hamilelik, din, siyasi görüş, etnik köken ve sosyal sınıf ile ilgili nedenlerden dolayı feshedilemeyeceğine ilişkin bir hüküm içermektedir.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, ilgili kamu kurumlarının ve sosyal tarafların yer aldığı bir İşgücü Piyasası Bilgi ve Danışma Kurulu oluşturulmuştur. İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, sektörel düzeydeki sosyal tarafların da kapsadığı özerk iş sağlığı ve güvenliği konseyleri kurmak amacıyla bir reform süreci başlatmıştır. Bu reformun amacı, işletme içi iş teftiş mekanizmaları oluşturmaktır. İş Teftiş Kurulu, teftiş sisteminin düşük kapasitesini artırmak amacıyla, 100 müfettiş yardımcısı ile takviye edilmiştir; 2002'de bunlardan 86'sı atanmış ve göreve başlamıştır. Bunlar, ulusal ve Topluluk sağlık ve güvenlik kuralları

konusunda ilave eğitim almışlardır. Sosyal güvenlik sistemi halihazırda, dört sosyal güvenlik kurumunun tek bir idari yapı altında bütünleştirmeyi ve uyumlaştırmayı amaçlayan idari bir reform sürecinden geçmektedir. Bunun sonucunda, daha sağlıklı bilgi elde edilecek, prim toplamadaki etkililik artacak, özel emeklilik sisteminin hukuki çerçevesi tamamlanacak ve sağlık sigortası sistemi yeniden düzenlenecektir.

Halk sağlığıyla ilgili kurumların idari kapasitesi konusunda, Sağlık Bakanlığının görevleri ve teşkilat yapısına ilişkin yeniden düzenleme çalışmaları devam etmektedir. Sistemin ihtiyaç duyduğu personel ve nitelikler; her görevin işlev, sorumluluk ve koşullarını belirlemek amacıyla başlatılmış olan *ad hoc* bir çalışma çerçevesinde ortaya konulacaktır.

Genel Değerlendirme

İş hukuku alanında, toplu işten çıkarmalar; işletmelerin devri; işverenin iflası; çalışma süreleri; belirli süreli ve kısmi zamanlı çalışma; çalışan çocuklar; işçilerin başka bir işte görevlendirilmesi; belirli süreli ve geçici istihdamda sağlık ve güvenlik; Avrupa Çalışma Konseyleri ve işçileri, sözleşme koşulları veya iş ilişkisi konusunda bilgilendirme yükümlülüğü konularında ilerleme sağlanması gerekmektedir. Türkiye'nin, işçilerin Avrupa Şirketine katılımı ve işçilerin danışma ve bilgilendirilmesi konularındaki Topluluk müktesebatını iş hukukuna aktarması gerekecektir.

Çocuk işçiliği (12-17 yaş grubu), Aralık 2000 rakamlarıyla karşılaştırıldığında, Aralık 2001'de % 17,3 oranında azalmış olup, çocuk işçi sayısının 893.000 olduğu tahmin edilmektedir. Çocuk işçi sayısının mevcut ekonomik koşullara rağmen düşmüş olması cesaret vericidir. Bununla birlikte, mevcut rakam hâlâ kaygı vericidir ve Türkiye reform çabalarını hızlandırmalıdır. Kendisine verilen görevleri yerine getirebilmesi için, Çalışan Çocuklar Bölümünün kurumsal ve idari kapasitesinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Çalışan çocukların korunmasına ilişkin Topluluk müktesebatının kısmen iç hukuka aktarılması amacıyla, çocuk işçiliği konusunda bir kanun taslağı hazırlanmıştır.

Kadın ve erkek arasında eşit muameleye ilişkin olarak, yeni Medeni Kanun, kadın haklarının güçlendirilmesinde önemli bir aşama teşkil etmektedir. Halihazırda, söz konusu Kanun hükümlerinin etkili biçimde uygulanmasına ihtiyaç bulunmaktadır. İşe girme, mesleki eğitim, terfi ve çalışma koşulları bakımından, Türkiye'nin, belli işlere girmede söz konusu olan cinsiyete dayalı mevcut sınırlamaları kaldırması gerekmektedir. Adalet Divanının içtihat hukukundaki yeni gelişmeler de dahil olmak üzere, ilgili Topluluk mevzuatına uyum için ilave adımlar atılmalıdır. Türkiye'nin hâlâ, yasal ve mesleki sosyal güvenlik programlarına ilişkin Topluluk müktesebatını iç hukuka aktarması gerekmektedir.

İş sağlığı ve güvenliği alanında, Türkiye, mevzuatını bu alandaki Topluluk mevzuatı ile daha uyumlu hale getirmek için, çerçeve kanunu ve uygulama yönetmeliklerini çıkarmalıdır.

Halk sağlığı alanında, bulaşıcı hastalıkların kontrolünde kayda değer ilerleme sağlanmıştır. Türkiye'de, 1989 yılından bu yana yürütülmekte olan çocuk felcini yok etme stratejilerinin bir sonucu olarak, son üç yıldır çocuk felci vak'alarına rastlanmamıştır. Türkiye'nin çabaları, Küresel Çocuk Felcini Yok Etme Girişimi çerçevesinde, Avrupa bölgesinin 2002 yılında çocuk felci virüsü barındırmadığının belgelendirilmesine katkıda bulunacaktır. HIV/AIDS'le mücadeleye ilişkin olarak, Sağlık Bakanlığı, Dünya Sağlık Örgütünün (WHO) kontrol stratejilerini izlemektedir. 2001 yılında, 40 AIDS ve 144 pozitif HIV vak'ası bildirilmiştir. Bu rakamlar geçen yıllara göre daha yüksektir ve bildirim sistemindeki gelişime işaret etmektedir. Benzer gelişmeler kanser tarama çalışmalarında da gözlenmiştir. Halkın AB ortalamasının çok altında olan sağlık ve güvenlik durumunu iyileştirmek için daha fazla ilerleme kaydedilmesi ve sağlığa ayrılan kaynakların artırılması gerekmektedir. Sarf edilen

çalılara karşın, salgınların izlenmesi ve bulaşıcı hastalıkların kontrolü için bir ağ kurulması ve bir erken uyarı ve hızlı çözüm sistemi oluşturulmasına ilişkin müktesebata uyum sağlanması hızlandırılmalıdır.

Sosyal diyalog ile ilgili olarak, serbest bölgelerdeki sendikal haklarda yapılan iyileştirmeye karşın, müktesebata uygun biçimde, her düzeyde, iki taraflı ve üç taraflı serbest ve gerçek bir sosyal diyalogun koşullarının yaratılması yönünde öncelikli olarak ilerleme kaydedilmelidir. Türkiye, sendikal hakların tam anlamıyla yerleşmesine yönelik olarak, sendikaların işyeri düzeyinde toplu pazarlık yapabilmesi için aranan yüzde 10 barajının ve işkolu oluşturabilmek için aranan kısıtlayıcı barajların kaldırılmasını da içeren hızlı bir ilerleme gerçekleştirmelidir. Haziran 2001'de kabul edilmiş olan, ancak, Türkiye tarafından onaylanan ILO Sözleşmeleri ve Topluluk müktesebatı ile uyumlu olmayan Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu değiştirilmemiştir. Kanun, kamu sektöründe örgütlenme hakkına önemli sınırlamalar getiren bir dizi hüküm içermektedir; özellikle, grev ve toplu pazarlık hakkına ilişkin sınırlayıcı hükümler bulunmaktadır. Toplu sözleşmelerin kapsadığı iş gücü oranı çok düşük olup, % 15'in altında olduğu tahmin edilmektedir. Özel işletmelerin çoğunda sosyal diyalog yoktur. Bu durum, Topluluk müktesebatının işletme düzeyinde gerektiği gibi uygulanmasını kısıtlayabilir.

Ekonomik ve Sosyal Konsey henüz toplanmamıştır ve bu nedenle, sosyal taraflara ulusal düzeyde yeteri kadar danışılmamaktadır. Hükümetin ağırlıklı rolü gibi yapısal bozukluklar, Konseyin önemini azaltmaktadır. Konseyin yapısı, sosyal taraflar ile birlikte yeniden gözden geçirilmelidir. Özel sektör, kamu makamları ve sosyal taraflar, sosyal diyaloga verdikleri önemi göstermeli ve engelleri kaldırmak için gerekli tedbirleri almalıdır.

Türkiye, idari kapasitesini, personel ve kaynaklar, ulusal düzeyde üç ve çok taraflı süreçlere yönelik sekreteryaya ve toplu sözleşmelerin kayıtlarının tutulması ve analizine ilişkin olarak güçlendirmelidir. Hükümet, sosyal tarafların kapasitesinin geliştirilmesini, AB düzeyindeki sosyal diyalogda ve Topluluğun ortak politikalarında gelecekte oynayacakları rolü üstlenecek şekilde desteklemelidir.

Türkiye, Avrupa İstihdam Stratejisine uygun bir ulusal istihdam politikası geliştirmeye yönelik çabalarını hızlandırmalıdır. Bu çerçevede, Anayasa Mahkemesinin ilgili kanun hükmünde kararnameyi iptalinden sonra, İŞKUR'un teşkilat kanununun yeniden çıkarılamaması hayal kırıklığı yaratmıştır. İnsan kaynaklarının ve mali kaynaklarının yetersizliği, İŞKUR'un görevlerini etkili biçimde yerine getirmesine imkan vermemektedir. İŞKUR'un, ülkedeki yüksek düzeydeki işsizlikle mücadeleyle yönelik aktif işgücü piyasası politikaları geliştirme kapasitesi öncelikli olarak güçlendirilmelidir.

Topluma kazandırmanın desteklenmesi konusunda, AB amaçlarını da dikkate alan, bütünleştirilmiş bir ulusal strateji geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Yoksulluk ve dışlanmışlık konularının çok boyutlu olması sebebiyle, çeşitli kamu kurumlarını ve ilgili tüm çevreleri harekete geçiren bütünleştirilmiş bir yaklaşımın geliştirilmesi önemlidir. Ayrıca, yoksulluk ve sosyal dışlanmışlıkla ilgili sosyal istatistik sistemlerinin, AB'nin topluma kazandırmaya ilişkin ortaklaşa belirlenmiş göstergelerine uygun olarak iyileştirilmesi ve geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Sosyal koruma alanında yapılması gereken çok şey vardır. Sosyal güvenlik sisteminin başlıca sorunları, genel makroekonomik dengesizliklerden kaynaklanan mali istikrarsızlık, kayıt dışı sektörün varlığı ve idari yapı ve yönetim problemleridir. Türkiye, sosyal güvenlik sisteminin mali istikrarını ve sosyal güvenlik kurumları arasında etkili koordinasyonu sağlamak için gerekli tedbirleri almalıdır.

Engelli kişilerin durumunun iyileştirilmesi için ilave çalışmalar yapılması gerekmektedir. Özürlüler İdaresi Başkanlığının idari kapasitesinin güçlendirilmesine büyük önem verilmelidir.

Ayrımcılık ile ilgili olarak; ırk, etnik köken, din, inanç, engelli olma durumu, yaş ve cinsel eğilime dayalı ayrımcılıkla mücadele konusundaki müktesebata uyum sağlanması için alınması gerekli tedbirler vardır. Ayrıca, müktesebatta öngörüldüğü üzere, bir Eşitlik Kurumunun kurulması yönünde adımlar atılmalıdır.

Türkiye aşağıdaki kurumları incelemeli ve idari kapasitelerini güçlendirmek için gerekli tedbirleri almalıdır: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Çalışan Çocuklar Bölümü ve sosyal güvenlik kurumları.

Komasyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, esas olarak ilgili verilerin yetersizliği nedeniyle, Türkiye tarafından sağlık, sosyal güvenlik, çalışma ve fırsat eşitliği mevzuatı alanlarında gerçekleştirilen uyumun derecesini değerlendirmenin zor olduğu sonucuna varmıştır.

Türkiye, 1998 yılından bu yana sınırlı ilerleme kaydetmiştir. Kadın ve erkek arasında eşit muameleyi geliştiren tedbirler alınmıştır. Diğer gelişmeler sosyal koruma ve sosyal diyalog alanlarında olmuştur. Ayrıca, idari kapasite güçlendirilmiştir. Bununla birlikte, müktesebatın iç hukuka aktarılması süreci, henüz başlangıç safhasındadır.

Türkiye, başta sosyal diyalog ve sağlığın korunması alanlarında olmak üzere, mevzuatını ilgili Topluluk müktesebatına uyumlaştırma konusunda daha fazla çaba göstermelidir. Topluma kazandırmanın güçlendirilmesi ve Avrupa İstihdam Stratejisine uygun bir ulusal istihdam politikasının geliştirilmesi, öncelikli konulardır.

Başlık 14: Enerji

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye, enerji mevzuatını, özellikle enerji iç pazarına ilişkin müktesebat ile daha fazla uyumlaştırma yolunda önemli gelişmeler kaydetmiştir.

Arz güvenliği ve petrol stoklarına ilişkin müktesebata uyum bakımından herhangi bir gelişme sağlanamamıştır.

Enerji arz güvenliğinin güçlendirilmesi ile ilgili genel politika çerçevesinde, Türkiye, arz kaynaklarını daha fazla çeşitlendirme ve petrol ve doğal gazın doğu-batı taşımacılığında bir transit ülke olma rolünü güçlendirmeye yönelik bazı adımlar atmıştır. Türkiye ile İran'ı birleştiren doğal gaz boru hattı tamamlanmış ve Türkiye'ye doğal gaz sevkiyatı Aralık 2001'de başlamıştır. Karadeniz yoluyla Türkiye ile Rusya'yı bağlayan Mavi Akım doğal gaz boru hattının yapımı sürmekte olup, bu yılın sonunda faaliyete geçmesi planlanmaktadır. Hazar-Akdeniz petrol boru hattına ilişkin teknik çalışmalar halen devam etmektedir. Boru hattı yapım çalışmalarının 2002 yılının ikinci yarısında başlayacağı tahmin edilmektedir. Daha önce bir KİT olan BOTAŞ ile ortak iş yaptığı Yunan şirketi DEPA, doğal gaz şebekelerinin birbirine bağlanması ve Türkiye'nin 2005 yılına kadar yıllık 500.000 m³ doğal gazı Yunanistan'a sevk etmesi yönünde, Mart 2002'de bir Mutabakat Zaptı imzalamışlardır. Türk ve Yunan elektrik iletim şebekelerinin birbirine bağlanması için, iki ülke arasında bir Mutabakat Zaptı daha imzalanmıştır.

Petrol sektöründe, petrol ürünleri dağıtım şirketi (POAŞ) hisselerinin % 16,5'inin de Mart 2002 itibarıyla özelleştirilmesinin ardından, şirketteki kamu payı % 25,8'e inmiştir. TÜPRAŞ

hisselerinin % 50'sinden fazlasının menkul kıymetler borsasında işlem görmesi amacıyla, söz konusu şirkette daha fazla özelleştirilmeye gidilmesi yönünde bir takvim oluşturulmuştur.

Rapor döneminde, rekabet gücü ve enerji iç pazarı ile ilgili olarak önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. 2001 yılında çıkarılan Elektrik Piyasası Kanunu çerçevesinde, Eylül 2002 tarihinden itibaren, elektrik piyasası, doğrudan iletim sistemine bağlı olan tüketiciler ile toplam elektrik enerjisi tüketimleri 9 milyon kilovat saatten (bu miktar pazarın yaklaşık yüzde 20'sine tekabül etmektedir) fazla olan tüketicilere açılmıştır. Buna rağmen, Türkiye dışındaki üreticilerden elektrik ithal etmeye yetkili olabilecek müşterilere ve Türkiye dışındaki müşterilere elektrik ihraç edebilecek üreticilere getirilmiş kısıtlamalar kaldırılmamıştır.

Ağustos ve Eylül 2002'de, tarifeler, lisans verme, tüketici, ithalat ve ihracat, iletim ve dağıtım bağlantı ücretlerinin belirlenmesi, dağıtım sistemi gelirlerinin düzenlenmesi, perakende hizmet gelirlerinin ve perakende fiyatların düzenlenmesi ve iletim sistemi ile iletim sistemi işletme gelirlerinin düzenlenmesi ile ilgili uygulama mevzuatı kabul edilmiştir.

Türkiye Elektrik Üretim ve İletim Anonim Şirketinin (TEAŞ) bölünmesini takiben, üç yeni şirket (üretim, iletim, dağıtım şirketleri) piyasada faaliyet göstermeye başlamıştır. Toptan satış şirketi, TEAŞ'ın mevcut elektrik satın alma sözleşmelerini devralmıştır. Yeni iletim şirketi sektörde tek elektrik iletim şirketi olarak faaliyet gösterecektir.

Hükümet, doğal gaz sektörünün rekabete açılmasını, altı aylık bir süre için ertelemeye karar vermiştir. 2 Mayıs 2002 tarihinde sona eren bu süre, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)'nun talebi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından altı aylık bir süre için tekrar uzatılmıştır. Sonuç olarak, sektörün rekabete açılma tarihi Kasım 2002'ye ertelenmiştir. Doğal gaz piyasasında lisans verilmesine ilişkin uygulama mevzuatı Eylül 2002'de çıkarılmıştır.

2001 tarihli Doğal Gaz Piyasası Kanunu, serbest tüketici olabilmek için gerekli olan yıllık asgari tüketim miktarını 1 milyon m³ olarak belirlemiştir. Bu durum, piyasanın yaklaşık % 80'inin rekabete açılmasını ifade etmektedir. Piyasa, serbest tüketicilerin ve iletim sistemine doğrudan bağlanan tüketicilerin rekabetine açılacaktır. İletim ve dağıtım tarifeleri EPDK tarafından belirlenecektir.

İdari kapasite ile ilgili olarak, EPDK üyeleri, Kanunda öngörülen süreden birkaç ay sonra, Kasım 2001'de atanmıştır. EPDK, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına karşı sorumludur.

Kanunda, EPDK'de toplam 426 personel istihdamı öngörülmüştür. Günümüze kadar, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, BOTAŞ, eski TEAŞ, Hazine ve kamu bankaları dahil olmak üzere bazı kamu kurumlarından yaklaşık 100 kişi (çoğunluğu teknik uzman) geçici görevle istihdam edilmiştir. Destek personelle birlikte toplam personel sayısı, 2002 yılı ortası itibarıyla 165'i bulmuştur. 2002 yılı için öngörülen bütçe yaklaşık 8 milyon Euro'dur.

Katı yakıtlar, enerji verimliliği veya yenilenebilir enerji konularında kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır.

Nükleer enerji alanında geçen yıl süresince önemli bir gelişme kaydedilememiştir. Türkiye nükleer enerji santralleri işletmemektedir.

Genel Değerlendirme

Türkiye, Enerji İç Pazarına hazırlık ve ilgili müktesebata uyum konusunda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Ancak enerji müktesebatının diğer alanlarında çok az ilerleme kaydedilmiştir.

Arz güvenliği ile ilgili olarak; bu alandaki Türk mevzuatı henüz müktesebat ile uyumlu değildir, buna rağmen, Türkiye'nin gerekli seviyelerde ham petrol ve akaryakıt stokları bulunmaktadır. Bu alanda müktesebat uyumu çalışmaları henüz başlatılmamıştır.

Gerekli düzenleyici çerçevenin tamamlanması ve elektrik ve doğal gaz sektörleri için iyi işleyen bir enerji iç piyasasının kurulabilmesine ilişkin gerekli idari kapasitenin güçlendirilmesi öncelikle önemlidir. Geçen yıl Elektrik ve Doğal Gaz Piyasası Kanunlarının kabul edilmesinin ardından, bu Kanunları tamamlama ve uygulama amacıyla, uygulama mevzuatının kabul edilmesi suretiyle, elektrik ve doğal gaz direktiflerine uyum konusunda önemli adımlar atılmıştır. Piyasaları tamamıyla işler hale getirebilmek için, söz konusu Kanunların diğer bazı uygulayıcı düzenlemeler ile desteklenmesi gerekmektedir.

Elektrik piyasasında, iletim ve dağıtım tarifeleri metodolojisi geliştirilmemiş olup, sektörde bazı çapraz sübvansiyonlar mevcudiyetini sürdürmektedir. Bu sübvansiyonların aşamalı olarak kaldırılması için bir takvim oluşturulması gerekmektedir. Piyasanın, belirlenen takvim uyarınca açılması öngörülen % 20'yi aşan kısmına ilişkin olarak belirlenmiş bir serbestleştirme takvimi bulunmamaktadır. EPDK, piyasa deneyimleri ışığında ve uygulama mevzuatı çıkarıldıktan sonra bu konuyu ele alacaktır.

Ayrıca, lisans işlemleri, piyasa işleyiş ve kuralları ve tarife mekanizmalarına ilişkin modaliteler Ağustos ayında çıkarılan uygulama mevzuatında düzenlenmiştir. Mevcut devlet üretim ve dağıtım şirketinin piyasada sahip olduğu hakim durum nedeniyle, elektrik piyasasında rekabetin oluşması zaman alabilecektir (şirketin, piyasadaki rekabeti bozucu davranışlarını engellemek için EPDK tarafından sıkı bir şekilde denetlenmesi gerekecektir). Piyasaya yeni girişler sonucunda toptan satış şirketinin hakim durumu azalacağından, yakın gelecekte kullanılabilir çok fazla atıl kapasite olmayacaktır. Ayrıca, daha önceki düzenleyici rejim çerçevesinde yapılan yatırımlardan kaynaklanan maliyetlerin giderilmesi ve elektrik üretim varlıklarının özelleştirilmesi ile ilgili sorunların çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Ayrıca, sınır ötesi ticaret üzerindeki kısıtlamaların da kaldırılması gerekmektedir.

Doğal gaz piyasasının % 80 oranında rekabete açılması öngörüsü iddialı bir hedeftir. Bu konu daha sonra EPDK tarafından karara bağlanacaktır. Kanuna göre, tüm uygulama mevzuatının Kasım 2002'ye kadar çıkarılması gerekmektedir. Elektrik piyasasında olduğu gibi, BOTAŞ'a verilen çapraz sübvansiyonlar önemli bir sorundur. Söz konusu sübvansiyonların kaldırılması için herhangi bir takvim belirlenmemiştir.

Doğal Gaz Piyasası Kanunu, doğal gaz dağıtım sektörünün özelleştirilmesini de öngörmektedir. 2002 özelleştirme programına göre, özelleştirme, 2002'nin dördüncü çeyreğinde başlayacak ve belediyeler/belediye iktisadi teşekkülleri tarafından işletilen veya sahip olunan dağıtım sistemlerinin özelleştirilmesiyle devam edecektir (hazine garantili kredilerinin geri ödemelerinin tamamlanmasından sonra).

Türkiye'nin enerji politikası, elektrik üretimi ve ısınmada doğal gazın daha fazla kullanılmasını öngörmektedir. Son on yıl içinde doğal gaz talebi hızla artmıştır. Türkiye'de iyi işleyen bir doğal gaz piyasasının oluşturulması için ilave adımlar atılmalıdır. BOTAŞ'ın mevcut uzun dönemli ithalat sözleşmelerinin aşamalı olarak sonlandırılmasını sağlayacak olan doğal gaz serbestleştirme programının uygulanmasına yönelik stratejik kararlar alınmalıdır. BOTAŞ tarafından işletilen iletim ağına erişim, EPDK tarafından sıkı bir biçimde düzenlenmelidir.

Düzenleyici kurumun idari kapasitesine ilişkin olarak, bütçenin oluşturulması, kalifiye personel alımı ve ücret seviyeleri önemli hususlardır. Kurumun tam bağımsızlığının

sağlanmasına gerekli önem verilmelidir. Kurum personeli ile kamu kesiminin diğer sektörleri arasındaki her türlü bağın oluşturulmasından kaçınılmalıdır. İlave kalifiye personelin alınması gerekmektedir. Hükümetin yeni personel alımına getirdiği kısıtlamalar, Kurumun özel sektörden yeni personel istihdam etmesini engellemektedir. Özellikle piyasa düzenlemesine ilişkin konularda personelin mesleki yeterliliği geliştirilmelidir.

EPDK'nin kurulmasıyla birlikte, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının rolü genel enerji politikaları ve stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanması ile sınırlandırılmıştır. Başta elektrik sektöründekiler olmak üzere, tesislerdeki mali disiplinin daha da geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bazı bölgelerde önemli bir sorun teşkil eden ödenmeyen elektrik faturaları konusunu çözüme ulaştırmak gerekmektedir. Taş kömürü sektörüne verilen devlet yardımları miktarına sürekli dikkat edilmesi gerekecektir. İlgili devlet yardımları müktesebatına uyum sağlanmalıdır.

Türkiye enerji verimliliği konusuna gerekli önemi vermeye devam etmelidir. % 40 olarak tahmin edilen mevcut enerji tasarruf potansiyelinin işletilebilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır. İnşaat sektörüne öncelik verilmelidir. Özellikle, yalıtım standartlarına ve yeni yapılara ilişkin oluşturulacak yeni normlar bu çabaya katkı sağlayacaktır. Türkiye nükleer enerji santrali kurulmasını belirsiz bir tarihe ertelemiştir. Türkiye'nin EURATOM şartları ve prosedürlerine uyum konusunda, özellikle nükleer madde dolaşımının bildirilmesi ve doğrudan nükleer tesisleri işleten veya nükleer madde depolayan kişiler veya işletmeler tarafından yapılan envanterlerle ilgili olarak, EURATOM nükleer güvenliğinin uygulanmasına yönelik hazırlık çalışmalarına gerekli önemin verilmesine devam edilmelidir. Bu husus, üniversiteler, hastaneler ve diğer tıbbi birimler gibi küçük çaplı kullanıcıları içermektedir. Türkiye'nin Uluslararası Enerji Ajansı (IAEA) ile Tam Ölçekli Güvenlik Önlemleri Anlaşmasını akdettiği de belirtilmelidir.

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, bu sektörde mevzuat uyumu için özel tedbirlerin alınmadığı ve sektöre ilişkin mevcut mevzuatın detaylı envanterinin hazırlanmasının bir ilk adım oluşturabileceği sonucuna varmıştır.

1998'den bu yana, Türkiye (özellikle son iki yılda), başta elektrik ve doğal gaz sektörlerinde olmak üzere, enerji iç pazarına uyum sağlanması konusunda önemli ilerleme kaydetmiştir. Söz konusu uyum, çıkarılan uygulama mevzuatı ve enerji piyasası düzenleme kurumlarının oluşturulması ile tamamlanmıştır.

Türkiye, ilave uygulama mevzuatı oluşturmak ve bu mevzuatın etkili biçimde uygulamasını temin etmek suretiyle, enerji iç pazarının yasal, idari ve ekonomik çerçevesini tamamlama çalışmalarına ağırlık vermelidir. Katılıma hazırlık yönünde, enerji sektörünün diğer kısımları için önemli miktarda çaba sarf edilmesine ihtiyaç vardır. Bunlar; arz güvenliğinin sağlanması ve enerji verimliliğinin artırılması için yasal çerçevenin oluşturulması ve düzenleyici kurumların bağımsızlığının temin edilerek idari kapasitelerinin güçlendirilmesidir.

Başlık 15: Sanayi Politikası¹⁹

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Son İlerleme Raporundan bu yana sınırlı gelişme kaydedilmiştir.

¹⁹ Sanayi politikasına ilişkin gelişmeler, KOBİ politikasını da içerecek şekilde genel işletme politikası çerçevesinde değerlendirilmelidir (bkz. ayrıca Başlık 16-Küçük ve orta boy işletmeler).

Hükümet, çabalarını Türkiye'nin makroekonomik istikrarını sağlama konusunda yoğunlaştırmaya devam etmiştir. Ekonomik krizler ve daralma, başta küçük ve orta boy işletmeler olmak üzere, sanayi sektörünü olumsuz biçimde etkilemiştir. Krediyeye erişimdeki zorluklar ve iç talebin daralması, kapasite kullanım oranını oldukça düşürmüştür.

2001-2002 yıllarında yaşanan ekonomik krizler ve uluslararası olumsuz koşullar nedeniyle, özelleştirme alanında sınırlı bir gelişme kaydedilmiştir. Türkiye bu konuda öngörülen takvime uyamamıştır. Petrol sektöründe, Mart 2002'de kamu hisselerinin % 16,5'inin daha halka arz edilmesiyle, Petrol Ofisi Anonim Şirketi'ndeki kamu payı % 25,8'e düşmüştür.

Kamu sektörünün yeniden yapılandırılması ve aşırı istihdamın azaltılması, daha başarılı özelleştirme uygulamaları için gerekli ön koşullardır. Bu konuda bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Aralık 2001'de yayımlanan bir Başbakanlık Genelgesi ile desteklenen ve kamu sektöründeki işçilerin gönüllü emekliliklerini öngören bir program çerçevesinde, KİT'lerdeki atıl işçilerin sayısı Haziran 2002 sonu itibarıyla 1/3 oranında azalmıştır.

Türkiye, yine zor ekonomik koşullardan dolayı, 2002 yılında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmeyi başaramamıştır. İç yatırımlar da önemli ölçüde azalmıştır.

AKÇT Antlaşmasının Temmuz 2002'de sona ermesi nedeniyle, AKÇT Türkiye serbest ticaret anlaşmasının bu duruma uyarlanması gerekmektedir. Kömür ve çelik ürünlerini gümrük birliğine dahil etmek için bir prensip kararı alınmış bulunmaktadır.

Türkiye'nin çelik sektörünün yeniden yapılandırılması sürecine ilişkin olarak, İŞDEMİR'in, bir diğer KİT olan ERDEMİR'e devri, Ocak 2002'de tamamlanmıştır. Bu devir işleminin nihai amacı, İŞDEMİR tesislerinin modernize edilmesi ve demir ve çelik üretiminin uzun üretimden yassı üretime dönüştürülmesidir. ERDEMİR, yılda 2,5 milyon ton üretim yapabilmek için, iki yıllık bir sürede 700 milyon dolarlık yatırım yapacaktır. Bu üretimin 2 milyon tonu yassı ürün olacaktır.

Ocak 2002'de, endüstri ve organize sanayi bölgelerine ilişkin Kanunu değiştiren Endüstri Bölgeleri Kanunu kabul edilmiştir. Söz konusu Kanun, yatırımlara teşvik verilmesi ve yatırımcıların tabi olduğu idari işlemlerin basitleştirilmesi suretiyle yerli ve yabancı yatırımların desteklenerek sanayi bölgeleri oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Genel Değerlendirme

Türk sanayi politikası AT sanayi politikası ilkeleriyle genel olarak uyumludur. Bununla birlikte, bu ilkelerin, son yıllarda Türkiye'de yaşanan zor makroekonomik koşullar dolayısıyla, uygulama ve referans kriterleri de dahil olmak üzere, etkili bir sanayi stratejisine dönüştürülmesi konusunda yeterli ilerleme sağlanamamıştır. Türk Hükümeti, bir eylem programı ve takvim de içeren bir sanayi politikası raporu üzerinde çalışmaktadır. Bu rapora daha resmi bir statü kazandırılması önerilmektedir.

Sonuç olarak, Türk sanayii, makroekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, finansmana erişim güçlükleri, yetersiz altyapı yatırımları, ticari yeniliklere verilen yetersiz destek ve yetersiz kalite ve belgelendirme hizmetlerinden kaynaklanan sıkıntılar yaşamaya devam etmektedir. Bu sorunlar ekonomik krizle birlikte artmıştır.

Düşük düzeyde doğrudan yabancı sermaye yatırımları kaygı verici bir konu olmayı sürdürmektedir. Bu durum, esas olarak, makroekonomik ve siyasi istikrarsızlık, karmaşık yasal çerçeve ve yabancıların belirli sektörlerde şirket çoğunluğuna sahip olamamalarından kaynaklanmaktadır. Türk Hükümeti, Yabancı Sermaye mevzuatını geliştirecek umut verici

çabalar ortaya koymaktadır. Şirket kaydı, yabancıların istihdamı, sektörel lisans, vergilendirme ve devlet yardımları, arazi edinme ve çevre düzenleme, gümrük işlemleri, teknik standartlar, doğrudan yabancı yatırım mevzuatı ve teşvikler gibi sektörel konularda teknik çalışma grupları oluşturulmuştur. Türkiye, ülkenin bir yatırım merkezi olarak geliştirilmesine yönelik bir adım olarak, Yabancı Yatırımı Teşvik Ajansının kurulmasına ilişkin planların hazırlanması yönündeki niyetini ortaya koymuştur. Ancak, bu konuda henüz kayda değer bir gelişme olmamıştır.

1998 yılı İlerleme Raporunda, Türk sanayi politikasının gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden olumlu olarak etkilendiği belirtilmiştir. Türkiye pazarı dışa açılmış; özelleştirme başlamış ve 1997 yılı itibarıyla ivme kazanmıştı. Türk sanayinin geliştirilmesi için ilave tedbirler önerilmiştir.

1998'den bu yana bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Müteakip yıllardaki makroekonomik krizlerin yarattığı güçlükler rağmen, sanayide büyüme devam etmiş ve özelleştirme alanında bazı gelişmeler olmuştur. Ancak, Türkiye, yabancı sermayeyi çekme konusunda başarılı olamamış ve kamu teşebbüslerinin yeniden yapılandırılmasını tamamlamamıştır.

Türkiye, KİT'lerin yeniden yapılandırılması ve özelleştirmeye hazırlanması için daha fazla çaba sarf etmelidir. Türkiye ve Avrupa Topluluğu, öncelikli konu olarak, AKÇT ürünlerinin gümrük birliğine dahil edilmesine ilişkin görüşmeleri sonuçlandıracaktır. Türk sanayiine verilen desteğin güçlendirilmesine ihtiyaç vardır. Kalite ve yasal ölçüm altyapılarının geliştirilmesi gereklidir. Araştırma, ticari yenilik ve teknoloji transferlerinin daha da geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Başlık 16: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler²⁰

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye, son İlerleme Raporundan bu yana sınırlı ilerleme kaydetmiştir.

Bir KOBİ politikasının geliştirilmesi çerçevesinde, Türkiye, küçük ölçekli işletmeleri destekleme ve geliştirme amacıyla yapılacak faaliyetlere temel teşkil etmek üzere, Nisan 2002'de, Küçük Ölçekli İşletmeler Hakkındaki Avrupa Şartını kabul etmiştir. Avrupa Konseyi tarafından Haziran 2000'de kabul edilen Avrupa Şartı, Lizbon Zirvesinde oluşturulan sosyo-ekonomik strateji kapsamındaki işletme politikasına ilişkin referans belgedir. Avrupa Şartınının Türkiye'de uygulanmasına ilişkin raporlama süreci Mayıs 2002'de başlamıştır.

Türkiye, en iyi uygulamanın belirlenmesi ve karşılıklı paylaşımı yanı sıra, en iyi uygulamanın emsal olarak alınması konusunda, "Girişimciliğin ve Rekabet Edebilirliğin Teşvik Edilmesi Eylem Planının Uygulanmasına İlişkin Raporu" esas alan CC BEST Raporunun hazırlanmasına katılmıştır. Türkiye, Eylül 2002'de KOBİ'lere yönelik Topluluk programına ve 2001-2005 yıllarını kapsayan İşletme ve Girişimciliğe İlişkin Çok Yıllı Programa katılma ilişkin Çerçeve Anlaşmayı onaylamıştır. Türk Hükümeti, eEurope+ Girişimi kapsamında, eTürkiye Girişimini hayata geçirmiş ve eİş/eTicaret konusunda bilinçlendirme kampanyalarında çalışmak üzere, bir KOBİ ve eTicaret alt çalışma grubu oluşturmuştur. İş diyalogu internet sitesinin kurulması ve eTicaret'e ilişkin teknik ve idari iş ortamlarının iyileştirilmesi gibi alanlarda da çaba gösterilmektedir. Avrupa Bilgi Merkezi Temas Noktası internet erişim noktalarını ve KOBİ'ler için eğitim merkezlerinin (internet evleri) sayısını

²⁰ KOBİ politikasına ilişkin gelişmeler, sanayi politikasını da içerecek şekilde genel işletme politikası çerçevesinde değerlendirilmelidir (bkz. ayrıca Başlık 15-Sanayi politikası).

artırmıştır. Söz konusu Temas Noktası, ayrıca, kamu ve özel sektör kuruluşlarıyla işbirliği halinde ve AB'nin "GoDigital Girişimi" ile uyumlu biçimde KOBİ portalını (KOBİNET) "işletmeler için tek duraklı bir İnternet sitesi" olarak geliştirmiştir.

İnternet siteleri ve internet bazlı veritabanları vasıtasıyla bilgiye daha kolay erişim teşvik ediliyor olmasına rağmen, iş ortamının basitleştirilmesi alanında somut bir ilerleme kaydedilmemiştir. Söz konusu araçlar, iş ortamının iyileştirilmesi yönünde olumlu ve önemli adımlar teşkil etmektedir.

Finansman kaynaklarına erişim, Türk KOBİ'lerinin gelişiminde hâlâ önemli bir engeldir. Özel bankacılık kesiminde, risk sermayesi fonlarının işleyişinin geliştirilmesi konusunda çabalar sınırlı kalmıştır.

Son İlerleme Raporundan bu yana, KOBİ tanımının AT'nin ilgili tavsiye kararına uyumu konusunda belirli bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Özellikle son ekonomik krizden sonra, KOBİ'ler için iş ortamının iyileştirilmesi amacıyla daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, bir eylem planını kapsayacak şekilde ulusal bir KOBİ stratejisinin geliştirilmesi özel önem taşımaktadır. Söz konusu eylem planı aynı zamanda, Avrupa Şartının uygulanması bakımından da büyük önem arz etmektedir. 2002 yılı İlerleme Raporu döneminde, KOBİ desteği için ayrılan bütçe reel olarak azalmıştır. KOBİ'lerin gelişiminde, birçok politikanın doğrudan veya dolaylı etkisi olmaktadır. Ancak, söz konusu politikalar arasındaki koordinasyon yetersiz kalmaktadır. Diğer aday ülkelerdeki uygulama paralelinde, özel sektör ve kamu kesimi hissedarlarından ve donörlerinden oluşan bir KOBİ Eylem Gücünün oluşturulması tavsiye edilmektedir. Söz konusu Eylem Gücünün asli görevi, stratejinin uygulanmasını ve eylem planının koordinasyonunu takip etmektir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde, KOBİ'lerin geliştirilmesi amacıyla kurulmuş olan KOSGEB, bu amaca ulaşılmasında öncü rol oynayabilecektir.

Karmaşık idari usuller, Türk KOBİ'lerinin gelişiminde önemli bir engel teşkil etmektedir. Hükümetin, iş ortamının basitleştirilmesine yönelik tedbirleri artırması büyük önem taşımaktadır. KOBİ'lerin önündeki yasal ve idari engellerin sistematik bir analizi yapılmalı ve gereksiz bürokrasinin ve kırtasiyeciliğin ortadan kaldırılması için bir plan uygulanmalıdır. Tedbirlerin etkisi, işletmelere ilişkin örgütler ile yakın işbirliği içinde değerlendirilmelidir.

Yüksek faiz oranları ve yatırım sermayesine erişim eksikliği KOBİ'ler için ciddi bir engel teşkil etmeye devam etmektedir. Uygun koşullu finansman programları hayata geçirilmiştir, ancak, Hükümet tarafından ayrılan kaynaklar finansman ihtiyacının karşılanmasında yetersiz kalmaktadır.

Müktesebat ile uyumlu genel bir KOBİ tanımının yapılması gerekmektedir. KOBİ tanımı yapılırken, AB'nin KOBİ tanımında yapılması öngörülen değişikliklerin dikkate alınması gerekecektir. "KOBİ Yatırımlarına Yönelik Devlet Yardımlarına İlişkin Karar"da yer alan istihdam kriterleri ve mali kriterler, AB Tavsiye Kararında yer alan kriterlere uygun olarak değiştirilmiştir.

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin imalat sektörünün % 95'ini KOBİ'lerin oluşturduğunu belirtmiştir. KOBİ'ler, çağdaş teknolojiye, nitelikli elemana ve krediye erişememe, eski üretim metodları ve dış piyasaların yeterince değerlendirilememesinden kaynaklanan problemlerle karşılaşmışlardır.

1998 yılından bu yana, Türkiye iş ortamını iyileştirmek yönünde adımlar atmıştır. Ancak, KOBİ'lerin rekabet gücünü engelleyen temel sorunlar varlığını sürdürmektedir. Krediye ve yatırım sermayesine erişimdeki yetersizlik, eski üretim metodları ve modern teknolojiye erişim güçlüğü bu sorunları oluşturmaktadır.

Türkiye, KOBİ'lerin rekabet gücünü ve dışa açılmasını desteklemek için daha fazla çaba göstermelidir. Türkiye, girişimciler arasındaki sinerjiyi artıracak bir eylem planını içerecek ulusal bir KOBİ stratejisi oluşturma konusunda teşvik edilmektedir.

Başlık 17: Bilim ve Araştırma

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Bu alanda bazı gelişmeler kaydedilmiştir.

TBMM, Altıncı AB Araştırma ve Teknolojik Gelişme Çerçeve Programına tam katılımı onaylayan Kanunu, Haziran 2002'de kabul etmiştir. Bu Kanun, Bakanlar Kurulu kararını takiben, 1 Eylül 2002 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TUBİTAK), bilgilendirme ve bilincin artırılması faaliyetlerini yürütmek ve Altıncı AB Araştırma ve Teknolojik Gelişme Çerçeve Programına katılacaklar için tavsiye, yardım ve eğitim sağlamak amacıyla, ulusal temas noktası gibi çalışmalarını sürdürmektedir.

Türkiye, Beşinci Çerçeve Programına proje bazında katılımını sürdürmektedir.

Genel Değerlendirme

Araştırma ve geliştirme alanında gayri safi yurt içi harcamaların, toplam GSYİH içerisindeki payı düşük olup, bu oran AB ortalamasının üçte birinden azdır. Araştırmacıların sayısı, AB ortalamasının onda birine tekabül etmektedir. Bilim ve araştırma faaliyetlerinde üniversiteler ve kamu araştırma kurumlarının rolü hâlâ ağırlıklı olmaya devam etmekte, özel sektör ve KOBİ'lerin rolü ise sınırlı kalmaktadır.

Komasyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, bu alanda Topluluk ile yapılan işbirliğinin uzun zamandır mevcut olduğunu belirtmiştir. Türkiye'deki araştırma sektörünün temel problemlerinin, yeterli mali ve beşeri kaynak eksikliğinden ve sanayinin yurt dışından yapılan teknoloji transferinden çok az yararlanılmasından kaynaklandığı sonucuna varmıştır.

1998 yılından bu yana, yavaş ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye, Ar-Ge alanındaki faaliyetlerin ve harcamaların artırılması ve özel sektörün bilim ve araştırma faaliyetlerine katılımının teşvik edilmesi yönünde daha fazla çaba sarf etmelidir.

Başlık 18: Eğitim ve Mesleki Eğitim

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Eğitim ve mesleki eğitim alanında ilerleme sağlanmıştır.

Ocak 2002'de çıkarılan bir Bakanlar Kurulu Kararıyla, Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde AB Eğitim ve Gençlik Programları Daire Başkanlığı kurulmuştur. Söz konusu Daire Başkanlığına, çeşitli Bakanlıklardan destek alınarak, yedi personel atanmıştır. Bu Daire Başkanlığının, üç Topluluk programından (Sokrates, Leonardo da Vinci ve Gençlik) sorumlu Ulusal Ajans olarak faaliyet gösterecek bir Merkez haline gelmesi planlanmıştır. Bu Başkanlığa, yasal statü kazandırılması ve başkanlığın işlevsel hale getirilmesi amacıyla,

Devlet Planlama Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede değişiklik yapılması yönündeki çalışmalar sürdürülmektedir.

Göçmen işçilerin çocuklarının eğitime ilişkin direktifin iç hukuka aktarılması konusunda gelişme kaydedilmemiştir.

Hükümet, eğitim ve mesleki eğitim sistemi reformuna ilişkin olarak, 2005 yılına kadar zorunlu eğitim süresinin on iki yıla ve 2002/2003 öğretim yılı itibarıyla orta öğretim süresinin dört yıla çıkarılması yönünde gerekli tedbirleri almaya başlamıştır.

İdari kapasite ile ilgili olarak, Türkiye, oldukça merkezi bir eğitim sistemine sahiptir. Hükümet, eğitim ve mesleki eğitim sistemlerinin merkezî olmayan bir yapıya kavuşturulması amacıyla, Haziran 2001'de kabul edilen kanunu uygulamaya başlamıştır. İlgili taraflar arasında, üç taraflı işbirliği ve istişareyi güçlendirmek amacıyla, meslek liseleri ve yüksek okullarının gruplanması yoluyla mesleki eğitim bölgelerinin ve ulusal düzeyde ve il düzeyinde Mesleki Eğitim Konseylerinin oluşturulması çalışmaları başlatılmıştır.

Genel Değerlendirme

Topluluk programlarıyla ilgili olarak, Sokrates, Leonardo da Vinci ve Gençlik programlarına yönelik hazırlık çalışmalarını yürütmek amacıyla, Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde bir Daire Başkanlığının kurulması olumlu bir adımdır. Bu gelişme, DPT'nin kuruluş KHK'sında yapılması planlanan değişikliğin gerçekleştirilmesi ve ulusal otoriteler ve gelecekteki Ulusal Ajans ile bunların sorumluluklarına ilişkin hükümlerin kabul edilmesi ile tamamlanmalıdır. Türkiye'nin söz konusu programlara 2004 yılında tam katılımının sağlanması yönündeki hazırlık faaliyetlerine ilişkin çalışma planları hızla bitirilmelidir.

Türkiye'nin, göçmen işçilerin çocuklarının eğitime ilişkin direktifi iç hukuka aktarması gerekmektedir.

Türk eğitim sistemi ilkeleri, AB ilkeleri ile genelde uyumludur. Bununla birlikte, eğitim imkanları ve eğitime erişim açısından bölgesel farklılıklar dikkat çekicidir. Ayrıca, kız öğrencilerin yarısı beşinci sınıfı bitirmeden eğitim sisteminden ayrılmaktadır. Başta kız öğrenciler olmak üzere, fakir ailelerden gelen öğrencilere verilen eğitimin iyileştirilmesi çok önemlidir. Türkiye, özellikle dezavantajlı bölgelerde, fakir öğrencilerin okula devam oranını artırma yönündeki çabalarını hızlandırmalı ve sürdürmelidir.

Hükümet, reform tedbirlerinin temel ve mesleki eğitimde etkili bir biçimde uygulanması yönündeki çabalarını sürdürmelidir. Bu çerçevede, Milli Eğitim Bakanlığının kurumsal kapasitesinin artırılması, eğitim sisteminin merkezî olmayan bir yapıya kavuşturulması, müfredat ve eğitim tekniklerinin gözden geçirilmesi ve işgücü piyasasının ihtiyaçları ile mesleki okul mezunlarının sahip olduğu vasıflar arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi, eğitim sisteminin verimliliğinin artırılması bakımından çözülmesi gereken meseleler olarak varlığını sürdürmektedir.

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin, genel eğitim seviyesinin AB standartlarına yükseltilmesi yönünde gösterdiği çabalara karşın, eğitim hizmeti, dersler, eğitim personeli ve genel personel açısından hâlâ eksiklikleri bulunduğunu belirtmiştir.

1998 yılı İlerleme Raporundan bu yana sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye, bu alandaki müktesebatın iç hukuka aktarılması yönünde çaba sarf etmelidir. İdari kapasiteye ilişkin olarak, merkezî olmayan bir yapının oluşturulması da dahil olmak üzere, reform süreci hızlandırılmalıdır.

Başlık 19: Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye son İlerleme Raporundan bu yana az gelişme kaydetmiştir.

Telekomünikasyon piyasasının serbestleştirilmesine ilişkin olarak, sabit hatlı telefon piyasasının ancak 2004 yılı Ocak ayında rekabete açılacak olmasından dolayı, ilerleme sağlanamamıştır.

Sabit ağın yüksek dijitalleşme oranına (% 93) rağmen, sektör yavaş gelişmektedir. Sabit ve mobil ağlarda, sırasıyla % 28 ve % 27 giriş oranlarına ulaşılmıştır. İnternet erişimi olan nüfus ve kablolu televizyon bağlantısı olan hanehalkı bakımından Türkiye, aday ülkeler arasında en düşük oranlara (sırasıyla % 4 ve % 5) sahip olan ülkedir. Evrensel hizmet sadece kısmen uygulanmaktadır.

Türkiye’de GSM piyasasında önemli ilerleme kaydedilmiştir. GSM mobil telefon operatörleri arasındaki ulusal dolaşım (roaming) anlaşmalarına ilişkin uyuşmazlıkların halli konusunda Mart 2002’de yasal bir düzenleme yapılmıştır. Ulusal dolaşım meselesi, pazara yeni giren Aria ve Aycell’e ulusal dolaşım hizmetini sunmayı reddeden Turkcell ve Telsim ile Telekomünikasyon Kurumu arasında bir dava konusu olmuştur.

Yasal çerçeveye ilişkin olarak, minimum lisans ücretleri ve yedi telekomünikasyon hizmetine ilişkin genel izin konularında bir Bakanlar Kurulu Kararı Ekim 2001’de kabul edilmiştir. Türk Telekomun telekomünikasyon hizmetlerine uygulanacak tarifeler için tavan fiyat usulü yönetmeliği Ocak 2002’de yayımlanmıştır. Lisanslar konusunda, ikinci tip telekomünikasyon lisanslarının verilmesi ve genel izin usul ve esaslarına dair bir yönetmelik Şubat 2002’de çıkarılmıştır. Bugüne kadar, GMPCS için 2, internet hizmet sağlayıcıları için 13, uydu platform hizmetleri için 1 ve uydu haberleşme hizmetleri için 4 lisans verilmiştir.

Numaralandırmaya ilişkin olarak, Telekomünikasyon Kurumu, “112” Ulusal Acil Erişim Kodu ve “00” Uluslararası Erişim Kodu tahsis konusunda Mart 2002’de bir Karar almıştır.

Türkiye’de e-Europe+’a ilişkin çalışmaların Haziran 2001’de başlatılmasını takiben, bilgi toplumuyla ilgili politika çalışmaları ve projeleri yeni bir ivme kazanmış ve e-Türkiye girişimiyle sonuçlanmıştır. Bu girişim kamu, özel ve sivil toplum kuruluşlarınca desteklenmiştir. Koordinasyon, Başbakanlık tarafından sağlanmaktadır. Türkiye Bilişim Şurası ilk toplantısını Mayıs 2002’de gerçekleştirmiştir.

Posta hizmetleri piyasasının serbestleştirilmesi konusunda bir gelişme olmamıştır.

Genel Değerlendirme

Mobil telefon piyasasının serbestleştirilmesine ilişkin olarak, Turkcell ve Telsim’in piyasaya yeni giren operatörlere dolaşım hizmeti sunmayı reddetmesi, bu alandaki müktesebatın uygulanması bakımından önemli bir engeldir. Mevcut durum, potansiyel yatırımcıların Türk telekomünikasyon sektöründe yatırım yapmalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Mart 2002’de çıkarılan ve GSM mobil telefon operatörleri arasında ulusal dolaşım anlaşmaları konusundaki uyuşmazlıkların halline yönelik yönetmelik yeterli değildir. Bu sorunun halli için, Şubat 2000 tarihli telekomünikasyon kanununun ilgili hükümlerinde değişiklik yapılması gerekmektedir.

Lisans vermeye ilişkin olarak, pazara girişteki engellerin azaltılması için, bireysel lisansların asgari düzeyde tutulması gerekmektedir. Asgari bir gözden geçirme hükmü içermesi gereken

lisans anlaşmalarının süresi konusuna önem verilmelidir. Ekim 2001 tarihli lisans ücretleri ile ilgili Kararın, *müktesebat* ile uyumlu olup olmadığı açık değildir. Söz konusu Kararın, lisans ücretlerinin, Telekomünikasyon Kurumunun lisans verme işlemleri sırasında ortaya çıkan idari maliyetleriyle orantılı olmasını içermesi gerekmektedir.

Tarifelere ilişkin olarak, Eylül 2001 tarihli Tarifeler Yönetmeliği ve Ocak 2002 tarihli Tavan Fiyat Tebliği bazı önemli soruları beraberinde getirmektedir. Önemli bir piyasa gücüne sahip olan tüm operatörler, özellikle Türk Telekom, tarifelerini, maliyet bazlı ve tüketicilerin yararına olacak şekilde, maliyet muhasebesi sistemlerindeki en son tekniği kullanarak belirlemelidir.

Numaralandırmaya ilişkin olarak, konuşmaya göre taşıyıcı ve ön taşıyıcı seçimi hizmetleri mevcut değildir. Ülke sınırları içinde ve mobil telefon piyasalarında numaranın taşınması konusunda düzenleme yoktur. Avrupanın tek acil çağrı numarası olan 112, sadece kamuya ait hastaneleri aramak için kullanılmaktadır. Milli numaralandırma planı gözden geçirilirken, numaralandırmanın tüm unsurları dikkate alınmalıdır.

Türkiye'de evrensel hizmet için bir düzenleme olmamasına rağmen, mevcut mevzuatta bu kavram "minimum hizmet" olarak tanıtılmaktadır. Evrensel hizmet zorunlulukları konusunda bir mevzuat taslağı hazırlanırken, evrensel hizmet ve kullanıcı hakları konusundaki yeni direktifin göz önünde bulundurulması önerilmektedir.

Telekomünikasyon Kurumunun idari kapasitesi, müktesebatin zamanında uygulanmasını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Kurul üyelerinin atanmasındaki gecikmeler, Kurumun performansı üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Düzenleme fonksiyonunun ifası için ek personel tahsis edilmesine rağmen, hâlâ düzenlemenin hukuki ve ekonomik yönleriyle değerlendirilmesine ilişkin tecrübe eksikliği mevcuttur.

Posta hizmetleri piyasasında bağımsız bir düzenleyici kurumun kurulması zorunludur. Halihazırda bu hususa ilişkin bir plan bulunmamaktadır. Müktesebata tam olarak uyulması için bu alanda büyük çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, telekomünikasyon sektörünün özellikle mobil telefon hizmetleri alanında önemli adımlar atıldığı sonucuna varmıştır. Ancak, Türk mevzuatının, Topluluk müktesebatına uyumu konusunda önemli bir ilerleme kaydedilmediği belirtilmiştir. Komisyon, serbestleştirme sürecinin yavaş olduğunu ve bu nedenle Türkiye'de bilgi toplumunun kurulması için gerekli alt yapının oluşumunun engellendiğini vurgulamıştır.

Türkiye, 1998 yılından bu yana, telekomünikasyon piyasasının serbestleştirilmesi konusunda hazırlık yapılması ve mobil telefon piyasasının geliştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması konusunda bazı ilerlemeler kaydetmiştir.

Türkiye, sabit ses telefon hizmetlerinin 2004 yılı itibarıyla serbestleştirilmesine hazırlanmaya; mobil telefon hizmetlerinde ulusal dolaşımı sağlamaya; bu alandaki düzenleyici çerçeveyi tamamlamaya; kişisel verileri korumaya; numaralandırma ve evrensel hizmet ile posta hizmetleri piyasasını serbestleştirmeye daha fazla çaba harcamalıdır. Türkiye, yenilenmiş telekomünikasyon müktesebatını da iç hukukuna aktarmalıdır.

Başlık 20: Kültürel ve Görsel-İşitsel Politika

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türk mevzuatının bu alandaki müktesebat uyumu konusunda bazı gelişmeler kaydedilmiştir.

Görsel-işitsel politika alanında, Haziran 2001'de Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen, radyo ve televizyon yayınlarıyla ilgili Kanun (RTÜK Kanunu)'da değişiklik yapılmasına ilişkin Kanun, Mayıs 2002'de TBMM tarafından aynen kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Kanunu onaylamış, ancak, Kanunun iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Anayasa Mahkemesinin nihai kararı öncesinde, söz konusu Kanunun bazı maddelerinin yürürlüğünün durdurulmasına ilişkin kararı, Haziran 2002'de yayımlanmıştır (*bkz. ayrıca Bölüm B-1-Siyasi kriterler*). Bu Kanun, daha sonra, üçüncü reform paketinin bir parçası olarak, TBMM tarafından Ağustos 2002'de büyük ölçüde değiştirilmiştir. Kanuna, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapılmasına imkan veren bir fıkra eklenmiştir. Bu değişiklik, Kürtçe, Lazca ve Çerkezce gibi dillerde yayın yapılması yolunu açmaktadır. Bu yeni hükmün uygulanabilmesi, uygulama mevzuatının kabul edilmesine bağlıdır.

Radyo ve televizyon yayınlarının tekrar iletilmesi konusunda Kanuna ilave edilen yeni madde, olumlu diğer bir adımdır. Bu hükmün uygulanması, uygulama mevzuatının kabul edilmesine bağlıdır. BBC ve Deutsche Welle programlarının tekrar iletilmesine yeniden başlanmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra, söz konusu Kanunun içeriği, geçtiğimiz yıl kabul edilen ve 2001 yılı İlerleme Raporunda değerlendirilen Kanun ile aynı kalmıştır. Kanun, bu alandaki hisse sahipliği, birleşmeler ve el değiştirme ile ilgili hükümlerin yanı sıra, yaptırımlar, İnternet ve Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun oluşumu hakkında hükümler içermektedir. Kanun ayrıca, her yayın faaliyetinde uyulması gereken temel ilkeleri belirlemiştir. "Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını ve bağımsızlığını, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne, Atatürk'ün ilke ve inkılaplarına aykırılık teşkil eden" veya "toplumu şiddete, teröre veya etnik ayrımcılığa sevk eden" yayınların yasaklanması, bu ilkelere örnek olarak verilebilir. Kanun, İnternet ile ilgili yeni kısıtlamalar getirmiştir.

Sınırsız Televizyon Direktifine uyum konusunda ilerleme sağlanmamıştır.

İdari kapasite ile ilgili olarak, Radyo Televizyon Üst Kurulunun (RTÜK) oluşumuna ilişkin yeni düzenleme, Kurulun oluşumunda TBMM'nin rolünü azaltırken, Milli Güvenlik Kurulunun etkisini artırmıştır.

Genel Değerlendirme

RTÜK Kanununda, Türkçe dışındaki dillerde yayın yapılmasına imkan veren değişiklik, Türkiye'yi Avrupa standartlarına yaklaştıran olumlu bir gelişmedir. Uygulama mevzuatının hızlı bir şekilde düzenlenmesi, etnik kökenlerine bakılmaksızın tüm Türk vatandaşlarının bu haklardan yararlanması bakımından önem taşımaktadır. Yabancı yayınların yeniden iletimi izni olumlu diğer bir adımdır. Bu olumlu gelişmelere rağmen, RTÜK Kanununda çeşitli eksiklikler bulunmaktadır.

Yeniden kabul edilen söz konusu Kanunda, radyo ve televizyon yayıncılığında uyulması gereken uluslararası standartlar ve tavsiye kararların (örneğin Avrupa Konseyi düzenlemeleri) göz ardı edildiği dikkat çekmektedir. Bu alanda, Türk mevzuatı ve Topluluk müktesebatı arasındaki uyumsuzluk devam etmektedir.

Kanun, tanımlar, yargı, yayını alma özgürlüğü, tâbiyete dayalı ayrımcılık, önemli olaylar, Avrupa menşeli ve bağımsız programların teşviki, reklam ve tele-alışveriş, çocukların korunması ve radyo ve televizyon şirketlerinde yabancı sermayenin payı açısından sorun teşkil etmektedir.

Program standartlarındaki tanımlar, Sınırsız Televizyon Direktifi ve Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesinin terminolojisinin gerisinde kalmakta olup, bu durum, yasal belirsizliğe ve yayın özgürlüğünde karşılaşılabilecek engellere neden olmaktadır. Bu durum, cezaların ölçülülüğü ilkesi ile çelişmekte ve özellikle yerel ve bölgesel TV kanalları ve radyo istasyonları açısından çoğulculuk ilkelerinin dolaylı yoldan ihlal edildiğini göstermektedir.

Kanunda, “toplumun genel ve ahlaki değerleri” ve “genel ahlaki sosyal düzen ve aile yapısı” konularına yapılan atıf oldukça geniş olup, çeşitli yorumlara neden olabilecektir. Bu durum, yayın özgürlüğünü ve çoğulculuk ilkelerini tehlikeye atmaktadır.

Türkiye'nin de onaylamış olduğu Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesinin 4'üncü uyarınca, yabancı programların tekrar iletimi, söz konusu programların Sözleşmedeki asgari standartlara uyması halinde kısıtlanamayacağından, yeniden iletme ilişkin olarak Kanunda yer alan hükümler kaygı vermektedir. Ayrıca, yabancı ülkelerden yapılan radyo ve televizyon yayınlarının tekrar iletimi ile ilgili kriterlerin, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin, “sınırlar gözetilmeksizin ... bilgi ve fikir alma ve paylaşımı özgürlüğü”nü teminat altına alan, 10'uncu maddesi ile uyumlu olması gerekmektedir. Yabancılarla uygulanan kısıtlamalar müktesebatla uyumlu değildir.

Kanun, görsel-işitsel alandaki müktesebatı dikkate almamaktadır. Türkiye'nin, mevzuatını Sınırsız Televizyon Direktifi ile uyumlaştırması yönünde çaba sarf etmesi ve bu mevzuatın uygulanmasını bağımsız bir düzenleyici çerçeveye dayandırması gerekmektedir.

Ayrıca, Türkiye'nin GATS/DTÖ çerçevesindeki uluslararası taahhütleri ile Topluluk müktesebatının tam olarak uygulanması yönündeki taahhütleri arasında çelişkiler bulunmaktadır.

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, gerekli bilgilerin yetersizliğinden dolayı Türkiye'nin kültür ve görsel-işitsel politika alanında sağladığı uyumu değerlendirmenin güç olduğu sonucuna varmıştır.

1998 yılından bu yana, Türkiye daha fazla ilerleme sağlamıştır. Bununla birlikte, bu alandaki müktesebata uyum sınırlı kalmıştır. RTÜK Kanununda yapılan yeni değişikliğin olumlu yanları bulunmakla birlikte, Kanunda, özellikle dillerin kullanımı konusunda önemli eksiklikler devam etmektedir.

Türkiye, mevzuatını ilgili AT standartları ve uluslararası standartlar ile uyumlu hale getirmek ve özellikle RTÜK Kanununda değişiklik yapmak yönünde çaba sarf etmelidir.

Başlık 21: Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

AT yapısal politikalarıyla uyumlu bir bölgesel politikanın uygulanmasına yönelik hazırlıklar konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.

Bölge sınıflandırmasına ilişkin olarak, NUTS sınıflandırması kriterlerine göre, bölgesel gelişme amacıyla Türkiye tarafından tanımlanan geçici harita Komisyon ve Türk Hükümeti tarafından onaylanmıştır. Bu gelişme, Türkiye bölgesel istatistiklerinin Avrupa bölgesel istatistikleri ile karşılaştırılabilmesi açısından önemli bir adımdır.

Bu bölümle ilgili müktesebatın uygulanmasını kolaylaştıracak yasal çerçevenin kabulü konusunda bir gelişme olmamıştır.

Kurumsal yapılar, programlama, izleme ve değerlendirme ve mali yönetim ve kontrol konularında daha fazla ilerleme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin, hâlâ, yapısal politikaların uygulanması ve organize edilmesi için gerekli yapıları geliştirmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Türkiye'de bölgesel farklılıklarla mücadelenin hedef olması gerektiğinden, sosyo-ekonomik kaynaşmanın güçlendirilmesi için daha kapsamlı ve uzun vadeli bir strateji oluşturulmalıdır.

Geçici NUTS haritası, bölgesel gelişme amaçlarına yönelik olarak ve özellikle NUTS 2 düzeyinde, bölgesel istatistikler, iller arası koordinasyon, entegre bölgesel kalkınma planlarına hazırlık, kamu yatırımlarının bölgesel dağılımı ve bölgesel yardımların öncelikli alanlarının AT rekabet kuralları ile uyumlu şekilde tanımlanması amacıyla kullanılmalıdır.

Topluluk standartlarıyla uyumlu ve kalkınmada öncelikli yörelerdeki temel sorunları ele alan, etkili ve modern bir bölgesel politikanın oluşturulmasına öncelik verilmelidir. Bu kapsamda aşağıdaki hususlar yer almaktadır:

- 2003-2005 dönemine ilişkin olarak, entegre bölgesel kalkınma planlarını içeren ve kalkınmada öncelikli yörelere yönelik bir ulusal kalkınma planının NUTS 2 düzeyinde hazırlanması. Kalkınmada öncelikli yöreler, ülke coğrafi alanının yarısından fazlasını ve nüfusun üçte birinden çoğunu oluşturmaktadır. Bu yörelerde kişi başına düşen GSYİH, ülke ortalamasının % 56'sı (Topluluk ortalamasının % 19'u) kadardır.
- Gelecek Beş Yıllık Kalkınma Planının (2006-2010), ilgili müktesebatın gerektirdiği şekilde, Topluluk standartlarına uygun ve bölgesel içerikli olarak hazırlanmasına yönelik gerekli çalışmaların yapılması.

Ayrıca, bölgesel politikanın geliştirilmesi için; diğer hususların yanı sıra, altyapı farklılıklarının azaltılması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi için uygun bir çevrenin yaratılması, özel sektör yatırımlarının geliştirilmesi ve insan kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla, kalkınmada öncelikli yörelerde önemli ölçüde kamu yatırımı yapılması gerekmektedir.

Bu amaçla, Türkiye, bakanlıklar arası koordinasyonu ve planlamanın her aşamasında katılımcılığı sağlayarak, bölgesel kalkınmayı, merkezi ve bölgesel düzeyde (diğer bir ifadeyle, NUTS 2 düzeyinde bölgesel kalkınma birimlerinin kurulması yoluyla) yürütecek olan idari yapıları güçlendirmelidir.

Bu bölümle ilgili müktesebatın uygulanması, ulusal ve bölgesel düzeyde tam kapsamlı bir bölgesel politikanın oluşturulması anlamına gelmektedir.

İdari kapasite ile ilgili olarak, Türk bölgesel politikası, hâlâ, Devlet Planlama Teşkilatının sorumlu olduğu bir merkezi planlama sistemi çerçevesinde yürütülmektedir. Güneydoğuda bölgesel bir ofisi bulunan ve Güneydoğu Anadolu Projesini yürütmekle görevli olan bir kurum haricinde, Ankara dışında planlamacı ve uygulayıcı bir birim bulunmamaktadır. Türkiye, Güneydoğudaki durumu iyileştirmek başta olmak üzere, bölgesel farklılıkları azaltmak için kapsamlı bir yaklaşım geliştirmelidir.

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, özellikle bilgi eksikliği nedeniyle, Türkiye'nin bu alandaki performansını ve ilgili araçların Topluluk politikalarına uyum durumunu değerlendirmenin zor olduğunu belirtmiştir. Ancak, Türkiye'nin bu alanda önemli çabaları olduğunu ifade etmiştir. Komisyon, bölgesel kalkınma politikasından sorumlu bir idari

yapının mevcut olmasına rağmen, Türkiye'nin ulusal ve bölgesel düzeyde, kişi başına GSYİH'sinin Topluluk ortalamasının oldukça gerisinde olduğunu dile getirmiş ve etkili bir yapısal politikanın uygulanması gerektiğini önermiştir.

1998 yılından bu yana sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye, ulusal düzeyde bakanlıklar arası koordinasyonu geliştirmek ve NUTS 2 düzeyinde iller arası koordinasyonu sağlamak suretiyle, her NUTS 2 bölge biriminde kurulacak bir entegre bölgesel planlama sistemi geliştirme yönünde daha fazla çaba sarf etmelidir. Yeni sistemin oluşturulmasında, Topluluk gerekleri dikkate alınmalıdır. Türkiye, bölgesel gelişme alanında, katılım öncesi fonlar ve yapısal fonların uygulanmasına hazırlanmak için idari kapasitesini geliştirmelidir.

Başlık 22: Çevre

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye, AT çevre müktesebatının iç hukuka aktarılması konusunda ilerleme kaydetmeye başlamıştır. İdari kapasitenin geliştirilmesi alanında kayda değer gelişme sağlanmıştır.

Çevresel boyutun diğer politikalara da dahil edilmesi konusunda, Ocak 2002'de kabul edilen yeni Kamu İhale Kanuna göre, artık, kamu ihale prosedürlerinin başlatılmasından önce, olumlu bir çevresel etki değerlendirmesi yapılması gerekmektedir. Benzer bir yükümlülük, Ocak 2002'de kabul edilen, Endüstri Bölgeleri Kanunu ve Organize Sanayi Bölgeleri Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile, endüstri bölgelerindeki yatırımcılar için de getirilmiştir.

Yatay mevzuat alanında, Haziran 2002'de, yeni bir Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği çıkarılmıştır. Bu Yönetmelik, Çevresel Etki Değerlendirmesi Direktifi hükümlerinin tamamına yakınına iç hukuka aktarmaktadır.

Atık yönetimi ve hava ve su kalitesi alanlarında ilerleme kaydedilmemiştir.

Doğa Koruma alanında, 2001 Aralık ayında, Nesli Tehlikede Olan Yabani Flora ve Faunanın Uluslararası Ticaretine Dair Sözleşmesinin (CITES) Uygulanmasına Dair Yönetmelik çıkarılmıştır. Bunun sonucu olarak, Çevre Bakanlığı, Sözleşmenin uygulanması için gerekli olan bütün koordinasyondan ve tedbirlerin tanımlanmasından sorumludur. Bu Yönetmeliğin ticari yönlerini tamamlayan uygulama mevzuatı (İthalatı Yasaklanmış ve Sınırlandırılmış Mallara İlişkin Tebliğ) Nisan 2002'de değiştirilmiştir. Nesli tehlikede olan yabani flora ve faunanın uluslararası ticareti ile ilgili CITES Sözleşmesi türler listesi yürürlüğe girmiştir. Sulak alanların korunması ile ilgili bir Yönetmelik Ocak 2002'de çıkarılmıştır. Bu yönetmelik, Kuşlar, Su Çerçevesi ve HABİTAT müktesebatı hükümleri ile kısmen uyumludur.

Toprak Kirliliği Kontrolü Yönetmeliğinin Aralık 2001'de çıkarılması ile birlikte, sanayi kirliliği ile ilgili müktesebatın iç hukuka aktarılması konusunda ilerleme kaydedilmiştir.

Genetik olarak değiştirilmiş organizmalar ve kimyasallar alanında, 2002 Mart ayında Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği değiştirilmiştir. Bu Yönetmelik bu alandaki ilgili müktesebatı kısmen iç hukuka aktarmaktadır.

Gürültü ve nükleer güvenlik ile ilgili olarak herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Türkiye, idari kapasitenin güçlendirilmesi için önemli tedbirler almıştır. Çevre Bakanlığındaki ana birimlerinin görevlerinin yeniden tanımı ile ilgili bir kanun kabul edilmiştir. Bu kanun,

yerel düzeydeki çevre mevzuatının etkili olarak uygulanmasını sağlayacaktır. Bu kanunun kabulünden sonra, il düzeyindeki çevre müdürlüklerinin sayısı 30'dan 81'e çıkarılmıştır.

Yeni Çevre Denetim Yönetmeliği Ocak 2002'de çıkarılmıştır. Bu Yönetmelik, müktesebatın uygulanmasına yönelik Türk idari kapasitesinin artırılması yolunda olumlu bir adım teşkil etmektedir. Yönetmelik, çevre denetimi ile ilgili her bir kurumun rolünü ve sorumluluklarını tanımlamakta ve idari cezalar öngörmektedir. Çevre Denetim Yönetmeliği, ayrıca, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanunu ve İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tüzüğünde tanımlanan yükümlülükler hariç olmak üzere, özel ve kamuya ait şirketlerin iç çevresel denetimine ilişkin yükümlülüklerini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Çevre Denetim Yönetmeliğine göre, her şirket, kendi yıllık denetleme raporunu hazırlamak ve atıkları hakkında veri sağlamak zorundadır. Çevre Denetleme Müdürlüğü, merkezi düzeyde olmak üzere, 13 personel ile kurulmuştur.

Ayrıca, Çevre Denetim Yönetmeliği, Teftiş Kurulu Başkanlığına, Çevre Kirliliğini Önleme ve Kontrol Genel Müdürlüğüne, Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğüne, Çevre İl Müdürlüklerine ve Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı yetkililerine sorumluluk vermektedir.

2001 yılında, Ankara'da, bir Çevre Referans Laboratuvarı etkili bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Laboratuvar çalışanlarının sayısı 17'den 39'a çıkarılmış ve yeni ek donanımlar sağlanmıştır.

Genel Değerlendirme

Yatay mevzuat ve doğa koruma alanlarında ve idari kapasiteye ilişkin adımlar atılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin, su kalitesi, endüstriyel kirlilik ve risk yönetimi, hava kalitesi, gürültü, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, atık yönetimi ve nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma alanlarında çabalarını artırması gerekmektedir.

Türkiye, Kyoto Protokolünü henüz onaylamamıştır.

Hava kalitesi alanında, Türk mevzuatının Topluluk müktesebatı ile uyumlaştırılması ve hava kalitesini izleme sisteminin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Atık yönetimi alanındaki Türk mevzuatının Topluluk müktesebatı ile büyük ölçüde uyumlu olmasına karşın, uygulama konusunda daha fazla çaba gösterilmesine ihtiyaç vardır. Sektöre yeterli mali kaynak tahsis edilmelidir.

Su kalitesi alanına ilişkin olarak, Yedinci ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planları, su kaynakları konusunda yeni bir çerçeve kanununa ve içme suyu standartları ve atık su yönetiminin müktesebat ile uyumlu hale getirilmesine ihtiyaç bulunduğunu vurgulamaktadır.

Doğa koruma ile ilgili bir dizi düzenleme kabul edilmiş olmasına rağmen, tam uyum henüz sağlanamamıştır. Doğa koruma konusunda bir çerçeve kanun kabul edilmeli ve kuşlar ve habitata ilişkin müktesebat hükümlerini iç hukuka aktaran uygulama mevzuatı çıkarılmalıdır.

Kimyasallar konusunda, tam uyumu sağlayabilmek için daha fazla çaba sarf edilmelidir. Kimyasal maddelerin genel envanteri henüz oluşturulmamıştır.

Kirlilik kontrolü konusunda, bazı gelişmeler kaydedilmekle birlikte, tam uyumun sağlanması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Entegrasyon ilkesi, ulusal düzeyde ve Topluluk düzeyinde sürekli dikkat gerektirmektedir. Türkiye, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi için, çevre koruma gereklerini diğer tüm sektörel politikaların tanım ve uygulamalarına entegre etmeye devam etmelidir.

Çevre Bakanlığı, idari kapasitesini güçlendirme konusunda önemli ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte, çevre mevzuatının etkili uygulanması amacıyla alınan tedbirlerin etkisini değerlendirmek için henüz çok erkendir. Çevre politikalarının yürütülmesinde birçok kurum görev almaktadır. Çevre kurallarının etkili uygulanması doğrultusunda, uzman personelin eğitimi ve ekipman alımı da dahil, çaba gösterilmesi gerekmektedir.

AT çevre müktesebatının uygulanmasını temin etmek için, orta vade de dahil, büyük yatırımların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Komasyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, yasal düzenlemelerin kabulü, koruma programlarının başlatılması ve kurumsal mekanizmaların oluşturulması konularında kaydedilen ilerlemeye karşın, özellikle endüstriyel ve kentsel kirlilik ve kıyıların ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi konusunda, Türkiye'deki çevre koruma standardının kaygı verici olmaya devam ettiğini belirtmiştir. Türk mevzuatının bir dizi önemli alanda Topluluk müktesebatından farklı olduğu vurgulanırken, atık yönetimi, hava ve su kalitesi, doğa koruması ve çevresel etki değerlendirmesi konularındaki çabalara dikkat çekilmiştir. Mevzuatın uygulanması konusunda ciddi engellerle karşılaşıldığı belirtilmiştir.

1998 yılı İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, çevre alanındaki Topluluk müktesebatını iç hukuka aktarma konusunda sınırlı ilerleme kaydetmiştir. Başlıca gelişme, 1983 tarihli çerçeve mevzuatını değiştiren yeni bir çerçeve Çevre Kanununun kabulüdür. Ayrıca, Çevre Bakanlığının görevlerini ve teşkilat yapısını yeniden düzenleyen bir Kanunun kabulü ile, idari kapasite konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Kimyasallara ilişkin mevzuat gibi, az sayıda sektörel alanda, sınırlı gelişme sağlanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, 2002 yılında daha kapsamlı gelişmeler gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin, özellikle hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, endüstriyel kirlilik, doğa koruma ve yatay mevzuat alanlarında AT çevre müktesebatının iç hukuka aktarılması ve uygulanması konusunda daha fazla çaba sarf etmesi gerekmektedir.

Başlık 23: Tüketicinin ve Sağlıkın Korunması

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Geçen İlerleme Raporundan bu yana çok sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.

Ürün güvenliği konusunda, ürünlere ilişkin teknik mevzuatın hazırlanması ve uygulanması konusunda bir kanun ve piyasa gözetimi ve ürün denetimine ilişkin uygulama mevzuatı, Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemelerin amacı, genel ürün güvenliği alanındaki müktesebata uyum sağlanmasıdır. Türkiye, TRAPEX ağına üye değildir ve bu konuda bir gelişme kaydedilmemiştir. Ankara'da dördüncü bir Tüketici Mahkemesi kurulmuştur.

Genel Değerlendirme

Ürünlere ilişkin teknik mevzuatın hazırlanması ve uygulanması konusunda bir kanun çıkarılmasına rağmen, piyasa gözetimi konusunda henüz idari bir yapı oluşturulmamıştır. Yeni piyasa gözetim araçlarının uygulanabilmesi amacıyla ilgili kamu birimlerine eğitim sağlanmalıdır. Halihazırda piyasa gözetimi için akredite edilmiş laboratuvar bulunmamaktadır.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olan Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü, tüketici sorunları ile ilgili aslı sorumlu makamdır. Söz konusu Genel Müdürlükte 77 kişi çalışmaktadır.

İstisari yapı ile ilgili olarak, Tüketici Konseyi yılda bir kez toplanmakta ve genel tüketici politikası konusunda bir tartışma platformu oluşturmaktadır. Kamu kuruluşları, üniversiteler, meslek odaları ve tüketici örgütleri temsilcileri bu çalışmada yer almaktadırlar.

Türkiye'de toplam 35 tüketici örgütü bulunmakta olup, TÜKODER ve THD bu derneklerin en büyükleridir. TÜKODER'in gelişimi, MEDA Programı çerçevesinde Ekim 2001'de tamamlanan bir Avrupa projesi ile desteklenmiştir.

Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri, 931 yerleşim yerinde (81 il ve 850 ilçe merkezi) kurulmuş olup, tüketiciler ile satıcılar arasındaki anlaşmazlıkları gidermeye başlamıştır. Tüketici örgütleri temsilcileri söz konusu Heyetlerde yer almaktadır. Heyet kararları en fazla 250 Euro'ya kadar olan anlaşmazlıklar için geçerlidir. 250 Euro'yu aşan anlaşmazlıklara ise, İstanbul, Ankara ve İzmir'de kurulmuş ve faaliyete geçmiş olan Tüketici Mahkemeleri tarafından bakılmaktadır. Diğer illerde, tüketici mahkemelerinin kurulmasına kadar, ticaret mahkemeleri ve asliye hukuk mahkemeleri geçici olarak görevlendirilmiştir.

Reklam Kuruluna, Ekim 2001'den bu yana 150'den fazla şikayet gelmiş ve toplam olarak yaklaşık 2 milyon Euro tutarında ceza verilmiştir. Anılan Kurul 7 yıldır faaliyet göstermektedir. Kurul ticari reklam ve ilanlarda uyulması gereken ilkeleri belirlemekte, bu ilkeler çerçevesinde reklamları izlemekte ve incelemekte, kanuna aykırı olanları cezalandırmakta ve söz konusu reklam ve ilanların yayımlanmasının veya yayınlanmasının derhal durdurulmasına hükmetmektedir. Kamu kuruluşları, üniversiteler, meslek odaları ve tüketici örgütlerinin temsil edildiği 18 üyeden oluşan Kurul ayda bir kez toplanmaktadır.

1998 yılı İlerleme Raporunda, 1995 yılında çıkarılan tüketicinin korunmasına ilişkin çerçeve mevzuatın müktesebata uyum bakımından önemli bir adım olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, direktiflerin bir kısmı iç hukuka ancak kısmen aktarılmış olup, bir kısmı ise hiç aktarılmamış durumdadır. Söz konusu Raporda, daha fazla uyum sağlanması sürecinde özel bir sorunla karşılaşılmasının beklenmediği belirtilmiştir. 1998'den bu yana, Türkiye'nin, tüketicinin korunması ile ilgili alanlardaki müktesebatı iç hukuka aktarması ağır bir şekilde yürütülmüştür ve hâlâ kapsamlı bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Genel olarak, tüketicinin korunması alanındaki Türk mevzuatının müktesebat ile uyumu sınırlı düzeyde kalmakta ve uygulamaya ilişkin kapasite yetersiz bulunmaktadır.

Türkiye, yasal çerçevenin müktesebat ile uyumunun sağlanması ve uygulamaya ilişkin altyapı ve kapasitenin geliştirilmesi konusunda daha fazla çaba göstermelidir. Bu durum özellikle piyasa gözetimi araçları bakımından geçerlidir. Ayrıca, tüketicilerin sahip oldukları haklar konusunda bilinçlendirilmesine yönelik çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Başlık 24: Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Genel olarak, geçen yıl bazı ilerlemeler kaydedilmiştir.

Kişisel verilerin korunmasına ilişkin olarak, hukuki ve idari bakımdan ilerleme sağlanmamıştır.

Vize politikasına ilişkin olarak, Türkiye, AB'nin vize rejimine uyum konusunda ilerleme kaydetmiştir. Eylül ayında, Türkiye altı ülkeye vize şartı getirmiştir. Bunlar; Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman'dır.

Dış sınırlar konusunda, Kara Kuvvetleri Komutanlığının yeşil sınırların korunmasına ilişkin sorumluluğunun güney ve güneydoğuyu kapsayacak şekilde genişleyerek Jandarma Genel Komutanlığının yetkilerini devralması süreci devam etmiştir. Türkiye'nin Suriye ile olan yeşil sınırlarının kalan 83 km'si ve İran'la olan sınırlarının 300 km'si Jandarma Genel Komutanlığından Kara Kuvvetleri Komutanlığının yetkisine geçmiştir. Böylece, Irak sınırlarının 387 km'si ve İran sınırlarının kalan 90 km'si Jandarma Genel Komutanlığının sorumluluğunda kalmıştır.

Türkiye yakın zamanda, İçişleri Bakanlığı bünyesinde, çeşitli bakanlıkların ve kolluk hizmeti ifa eden kurumların temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubu oluşturmuştur. Bu çalışma grubu, Türk mevzuatının ve uygulamanın, sınır yönetimi, iltica ve göç alanlarındaki Topluluk müktesebatına uyumlaştırılması için kapsamlı bir strateji ve takvim hazırlayacaktır.

Schengen şartlarına uyuma hazırlık için bazı eğitim faaliyetleri yürütülmektedir. Bu alanda, önemli başka bir gelişme olmamıştır.

Türkiye, sahte ve tahrif edilmiş belgelerin tespiti için, ülke giriş ve çıkış noktalarına optik okuyucular yerleştirmeye devam etmiştir.

Göç konusunda, Türkiye ile Yunanistan arasında suç, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve yasa dışı göç ile mücadelede işbirliğine ilişkin anlaşmanın Haziran 2001'de yürürlüğe girmesini takiben, Anlaşmanın 8'inci maddesinin uygulanması amacıyla, geri kabule ilişkin bir protokol, Kasım 2001'de imzalanmıştır. Söz konusu Protokol, Türkiye tarafından Nisan 2002'de, Yunanistan tarafından Ağustos 2002'de onaylanmıştır. Üçüncü ülke vatandaşlarına ilişkin olarak, bu Protokol taraflara, birbirlerini, iade edilecek kişilerin sayısı konusunda bilgilendirmeleri için, yasa dışı girişin gerçekleştiği tarihten başlayarak 14 gün tanımaktadır. Birbirlerinin vatandaşları bakımından ise yetkili makamlar daha basit prosedürler uygulayabilmektedir. Yasa dışı göçmenlerin iadesi konusundaki işbirliği Şubat ayında başlamış ve resmi kaynaklara göre, Türkiye şu ana kadar 100'e yakın göçmeni geri kabul etmiştir. Bununla birlikte, geri kabul için yapılan başvuruların toplamının 6175 olması, Türkiye'nin protokolün hükümlerini uygulamakta karşılaştığı zorluklara işaret etmektedir. Bu protokol, söz konusu maddenin ikinci fıkrasında üstlenilen geri kabule ilişkin bir anlaşma akdetme yükümlülüğüne hanel getirmemektedir.

Türkiye ile bazı üye devletler arasında transit geçiş anlaşmaları akdedilmiştir. Bu, iltica talepleri geri çevrilmiş Iraklılara ilişkin olup, Anadolu Kalkınma Vakfı ile Uluslararası Göç Teşkilatı (IOM) aracılığıyla dolaylı olarak gerçekleştirilmiştir. 22 Iraklı mülteci Irak'a iade edilmiştir; ancak son zamanlarda, ilgili üye devletler, bu anlaşmaların uygulanmasında zorluklar olduğunu bildirmiştir.

Türkiye, geçen yıl da düzenli olarak devam etmiş olan yasa dışı göç akımları için, önemli bir transit geçiş ve transit varış ülkesidir. Yetkili makamlar, 2001 yılında 92.364 yasa dışı göçmen yakalandığını bildirmiştir. Bu rakam, 2000 yılında 94.514 idi. 2002 yılının ilk altı ayında ise, 40.006 yasa dışı göçmen yakalanmıştır.

Geri kabul konusunda bazı gelişmeler söz konusudur. Türkiye ile Yunanistan arasındaki geri kabule ilişkin Kasım 2001 tarihli Protokol dışında, bir dizi varış ve kaynak ülkesi ile geri kabul anlaşmalarına ilişkin ikili müzakereler sürmektedir. Suriye ile Eylül 2001'de imzalanan geri kabul anlaşması, Türkiye tarafından henüz onaylanmamış olmasına karşın, uygulanmaya

başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye, 178 göçmeni iade etmiş ve 6 göçmeni geri almıştır. 2002 baharında (Nisan-Mayıs), bir dizi ülkeye taslak anlaşmalar sunulmuştur. Bunlar; Mısır, Rusya Federasyonu, Belarus, Gürcistan, İsrail, Sudan, Nijerya, Etiyopya, Fas, Tunus, Libya, Cezayir, Ürdün, Lübnan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Moğolistan'dır.

Türkiye, Mayıs 2002'de, CIREFI Erken Uyarı Sistemine katılmaya ve CIREFI ülkeleriyle bilgi alış verişine ve bilgi paylaşmaya başlamıştır. Sistem için iki Türk irtibat subayı atanmıştır ve CIREFI Merkezine düzenli olarak istatistiksel bilgi gönderilmektedir.

Yasa dışı göçle mücadele konusunda bir dizi girişim başlatılmıştır.

Sınır illerinde ve yoğun sınır kontrol noktalarında çalışan kolluk personelinin sayısı artırılmıştır. Türkiye ayrıca, sınır kontrol noktalarına atanan personele, vize ve seyahat belgelerindeki sahtecilik konusunda uzmanlık eğitimi vermeye devam etmiştir. 2001 yılında eğitim verilen 800 personele ilaveten, 2002 yılının ilk sekiz ayında, İçişleri Bakanlığının 550 personeli yasa dışı göç, iltica ve sahtecilik konularında eğitilmiştir.

Türkiye, ülke içinde doğudan batıya doğru gerçekleşen hareketleri izlemek için kontrol noktaları kurmuş olup, temas noktaları denizdeki hareketleri izlemek amacıyla, 24 saat boyunca açıktır. Gemilerin seyrine ilişkin kontroller sıkılaştırılmıştır. Aynı zamanda, deniz temas noktaları ve sınır kontrol noktaları, sınırlı bazı ekipmanla donatılmıştır. Erken uyarı sistemi kurmak için komşu ülkelerle temasa geçilmiştir. Türk Sahil Güvenliğinin kaynaklarının yüzde 70'ini yasa dışı göçle mücadeleye ayırdığı bildirilmiştir.

Türkiye ayrıca, gemilerde ve kargolarda gizlenmiş insanları tespit edebilmek için, yoğun biçimde özel köpekler eğitmeye devam etmiş ve bu yolla bazı başarılı operasyonlar gerçekleştirmiştir.

Türkiye, yasa dışı göç ve insan ticareti ile mücadele konusundaki uluslararası sözleşmeleri ve özellikle 2000 tarihli Sınırşan Organize Suçlarla Mücadele ile ilgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesini ve üç protokolünü imzalamış, ancak henüz onaylamamıştır.

İltica alanında, yukarıda sözü edilen çalışma grubu, müktesebata uygun yeni bir strateji geliştirilmesi konusunda yetkilidir.

İç İşleri Bakanlığı, Temmuz 2002'de, Türk makamlarınca mülteci olarak kabul edilen kişilere verilecek sağlık hizmetine ilişkin olarak, valilere bir genelge göndermiştir.

Temmuz 2002'den bu yana, mültecilere tıbbi masrafları (teşhis, tedavi ve ilaç) için aşamalı olarak yeşil kart verilmektedir.

UNHCR ile işbirliği halinde yürütülen, ara kademe polis ve jandarma personeline yönelik iltica ve göçmen hukukuna ilişkin eğitim faaliyetleri, 2002 yılında başarıyla sürdürülmüştür.

Polis işbirliği ve organize suçla mücadele alanında, TBMM Ağustos 2002'de, Ceza Kanununda, insan kaçakçılığı ve ticaretini suç haline getiren iki adet değişiklik kabul etmiştir. Bu suçlar organize biçimde işlendiğinde daha ağır cezalar uygulanmaktadır.

Yetkililer, 2001 yılında 1155 organize kaçakçılık çetesi üyesini tutuklamıştır. Tutuklananların 134'ü yabancı ülke vatandaşıdır.

Türk makamlarından alınan bilgilere göre, yasa dışı mal ticaretiyle artan mücadele sonucunda, 2001 yılında 102 milyon Euro değerinde kaçak mal, akaryakıt, uyuşturucu, sigara ve motorlu araç ele geçirilmiştir. 2002'nin ilk sekiz ayında ele geçirilen malların değeri 48 milyon Euro'dur. Bu rakamlar organize ve bireysel mal kaçakçılığını kapsamaktadır. İdari kapasiteye

ilişkin olarak, İçişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliğinin koordinasyonu altında, Europol konusundaki müktesebata uyum için bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Bununla birlikte, söz konusu çalışma grubu henüz tam anlamıyla faal hale gelmemiştir.

Terörizmle mücadeleyle ilişkin olarak, Türkiye, Terörizmin Finanse Edilmesinin Önlenmesi Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ile Terörist Bombalamaların Önlenmesi Birleşmiş Milletler Sözleşmesini, Ocak 2002'de onaylamıştır.

Türkiye, 27 Eylül 2001 tarihinde imzalanmış olan, terörizmin finanse edilmesinin önlenmesi hakkındaki Birleşmiş Milletler İlke Kararının gereğini hızla yerine getirmiştir. Söz konusu İlke Kararının uygulanması için, Aralık 2001'de bir Bakanlar Kurulu Kararı çıkarılmıştır. Söz konusu Bakanlar Kurulu Kararı, Türkiye'de mali kaynakları ve mülklerine el konulması veya dondurulması gereken terör örgütlerini ve bireyleri listelemektedir. Bu Karar, o zamandan bu yana düzenli olarak güncelleştirilmektedir.

Dolandırıcılık ve yolsuzluğa ilişkin olarak, Ocak 2002'de yeni Kamu İhale Kanunu kabul edilmiştir (*bkz. ayrıca Başlık 1-Malların serbest dolaşımı*).

Ocak 2002'de, kamu yönetiminin iyileştirilmesi amacıyla, Kamu Yönetiminde Şeffaflığı ve İyi Yönetişimi Artırmaya Yönelik Eylem Planına ilişkin bir Bakanlar Kurulu Kararı yayımlanmıştır. Bunu takiben, Mayıs 2002'de, söz konusu Eylem Planını uygulamak üzere, ikinci bir Bakanlar Kurulu Kararı ile beş bakan görevlendirilmiştir. Eylem Planı, yolsuzlukla mücadele için, kamu sektörü, özel sektör, sivil toplum ve yargı arasında geliştirilmiş bir koordinasyon sağlanmasını öngörmektedir. Plan ayrıca, yolsuzlukla mücadelenin etkililiğini artıracak temel yöntemleri ortaya koymaktadır (*bkz. ayrıca Kesim B.1.1-Siyasi Kriterler*).

Uyuşturucu konusunda, Türkiye, Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Alışkanlığı İzleme Kurulunun (EMCDDA) faaliyetlerine katılmak için müzakerelere başlamış ve Uyuşturucu ve Uyuşturucu Alışkanlığı Avrupa Bilgi Ağının (REITOX) toplantılarına katılmıştır. Ulusal Temas Noktası, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığından İçişleri Bakanlığı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığına transfer edilmiştir. Ulusal Temas Noktası, ileride, Türk Uluslararası Uyuşturucu ve Organize Suçlarla Mücadele Akademisi (TADOC) bünyesinde yer alacaktır.

Türkiye, AB ile, uyuşturucu ve psikoaktif maddelerin yasa dışı imalatında sıklıkla kullanılan baz ve kimyasal maddelere ilişkin bir anlaşma imzalamaya hazırlanmaktadır. Anlaşma, ticari hareketlerin izlenmesi ve bilgi alış verişi yoluyla, belli uyuşturucuların üretimi ve ticaretine karşı yürütülen uluslararası mücadelenin güçlendirilmesini amaçlamaktadır.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, AB Uyuşturucu Stratejisine uyum amacıyla Aile Araştırma Kurumu Başkanlığının koordinasyonu altında yürütülen ulusal uyuşturucu stratejisi revizyonu tamamlanmak üzeredir.

Karaparanın aklanmasına ilişkin olarak, Türkiye, Mali Suçlar Araştırma Kurulu olarak adlandırılan ve 1000'in üstünde personeli bulunan ve iyi çalışan bir Mali İstihbarat Birimine sahiptir. Mali İstihbarat Birimi, 2001 yılında 279, 2002'nin ilk sekiz ayında ise 156 dosya incelemiştir. 2001'de 30, 2002'nin ilk sekiz ayında ise 3 dava açılmıştır.

Karapara Aklamanın Önlenmesi Hakkındaki Kanunun uygulanması çerçevesinde, Türkiye Şubat 2002'de terörizmle bağlantılı esas suçları, yetkili makamlara bildirilmesi gereken şüpheli işlemler listesine dahil etmiştir.

Gümrük işbirliği konusunda, Türkiye Mayıs 2002'de, halihazırda 10 kara sınır kapısını ve bir deniz kontrol noktasını Ankara'da kurulu bir kumanda ve kontrol merkezinden izleyen

Gümrük Kontrolleri İçin Güvenlik Sistemi Projesini (GÜMSİS) başlatmıştır. GÜMSİS, 77 kara, deniz, hava ve demiryolu kontrol noktasını, uyuşturucu madde, insan, motorlu taşıt, tarihi eser, nükleer ve radyoaktif madde kaçakçılığına karşı kumanda ve kontrol edebilecektir.

Bu sistemin amacı, kapalı devre televizyon, uydu ve kripto yoluyla iletişim, araç ve römork taraması, kargo ve parça tanımlanması, uyuşturucu ve patlayıcı tespiti, nükleer madde tespiti, kimyasal ve biyolojik savaş maddeleri tespiti, transit araçlar için izleme sistemleri ve araç kayıt sistemi kurulmasıdır.

Türkiye, özellikle sınır aşan suç ve yolsuzluğa ilişkin olmak üzere, Gümrük Müsteşarlığı aracılığıyla, gümrük konularıyla ilgili Bükreş'teki Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi ile işbirliği yapmaktadır.

Türkiye, gümrük bağlantılı konulara ilişkin olarak, AB üyesi ülkeler ve Avrupa dışı ülkelerle idari işbirliği anlaşmaları akdetmek yönündeki çabalarını yoğunlaştırmıştır.

Kurumsal açıdan, Türkiye, batı ve doğu sınırlarındaki bir dizi gümrük kapısının altyapısını iyileştirmeye başlamıştır. Bu gümrük kapılarının modernizasyonu 2002 yılı sonunda tamamlanacaktır (*bkz. ayrıca Başlık 25-Gümrük birliği*).

Cezai ve hukuki konularda adli işbirliği alanında, Ocak 2002'de yeni bir Medeni Kanun ve yeni bir Medeni Usul Kanunu yürürlüğe girmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yetkisi Aralık 2001'de yeniden düzenlenmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yetkisi, organize suçlara ve bankacılık sektöründeki büyük yolsuzluklara ilişkin davalara bakma yetkileri kaldırılmak suretiyle sınırlandırılmıştır. Ağustos 2002'de, Ceza Kanunu ile Ceza Usul Kanununa bir dizi değişiklik getirilmiştir (*bkz. Kesim B.1.1-Siyasi Kriterler*).

Yargının tarafsızlığının ve bağımsızlığının güçlendirilmesine ilişkin olarak somut adımlar atılmamıştır. Aynı durum, meslek örgütlerinin oluşturulması ve çocuk mahkemelerinin sayısının artırılması için de geçerlidir.

İnsan hakları ile ilgili belgelere ilişkin olarak, Türkiye Nisan 2002'de, Irkçılığa Dayalı Her Tür Ayırmacılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin BM Sözleşmesini onaylamıştır. Mayıs 2002'de Türkiye, Çocuk Haklarına Dair BM Sözleşmesinin, çocuk ticareti, çocuk fuhuşu ve çocuk pornografisine ilişkin ihtiyari protokolünü onaylamıştır. Ağustos 2002'de ise, Kadınlara Karşı Ayırmacılığın Önlenmesi Sözleşmesinin ihtiyari protokolünü onaylamıştır.

Türkiye Ocak 2002'de, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin özgürlük ve güvenlik hakkı ile ilgili 5'inci maddesine, olağanüstü hal bölgesindeki iller için koyduğu çekincesini kaldırmıştır.

Genel Değerlendirme

Kişisel verilerin korunması alanında (*bkz. ayrıca Başlık 3-Hizmet sunumu serbestisi*), henüz somut bir ilerleme kaydedilmemiştir. Türkiye, 1981'de imzalamış olduğu Kişisel Verilerin Otomatik İşlenmesine İlişkin Olarak Bireylerin Korunması Hakkındaki 1981 tarihli Avrupa Konseyi Sözleşmesini hâlâ onaylamamıştır. Türkiye'nin ayrıca, bağımsız bir kişisel verilerin korunmasını denetleme kurumu oluşturması gerekmektedir.

Vize politikasına ilişkin olarak, Türkiye, AB vize rejimine uyum için hazırlık çalışmaları başlatmış ve AB ortak vize listesi ile uyum sağlamak üzere aşamalı bir yaklaşım benimsemiştir. AB'nin ortak vize yükümlülükleri listesi ile Türkiye'ninki arasında, 21 ülke açısından farklılık bulunmaktadır.

Sınırlarda vize ve havaalanlarında transit vize verilmesi gibi bir dizi uygulama, müktesebat ile uyumlu değildir. Türkiye, AB standartlarına uyum sağlamak amacıyla yeni vize etiketleri kullanılması yönündeki hazırlıklarını sürdürmektedir.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, Türkiye, İçişleri Bakanlığı Asayiş Dairesi Başkanlığı bünyesinde görev yapan ulusal bir vize kayıt birimine sahiptir. Ayrıca, merkezi idare, sınır kapıları ve yurt dışındaki konsolosluk birimleri arasında iyi çalışan bir çevrim içi (on-line) bağlantı bulunmaktadır.

Dış sınırlara ilişkin olarak, entegre bir sınır yönetim stratejisi geliştirilmesi yolundaki son gelişmeler önemli bir adım teşkil etmiştir. Bu stratejinin Şubat 2002 Schengen Kataloğunu dikkate alması gerekmektedir.

Göç konusunda, bir dizi olumlu adım atılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye ile AB arasında geri kabule ilişkin bir anlaşmanın henüz imzalanmamış olması, dikkati çeken en önemli konudur.

Ceza Kanununda yapılan son değişikliklere rağmen, Türkiye insan ticaretinin önlenmesine ilişkin asgari standartları karşılamamaktadır.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, Türkiye'nin, yasa dışı göç ve insan ticaretiyle mücadeledeki etkililiğini ve üye devletler ve üçüncü ülkelerle işbirliğini güçlendirmesi gerekmektedir. Yasa dışı göç konusunda bazı üye devletlerle işbirliği anlaşmaları bulunmasına karşın, bu anlaşmaların uygulanmasında ciddi iyileştirmelerin yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Türkiye'nin, varış veya transit geçiş ülkesi olduğu geniş sayıdaki ülkeye sunulan taslak anlaşmaların uygulanmasına hazırlık bakımından geri kabule ve uzak kaynak ülkeleri de dahil olmak üzere sınır dışı etmeye ilişkin kapasitesini güçlendirmesi gerekmektedir. Resmi kaynaklara göre, 2001 yılında, 77.515 yasa dışı göçmen, çoğu yasa dışı giriş dolayısıyla olmak üzere, yasaları ihlal ettikleri gerekçesiyle sınır dışı edilmiştir. 2002 yılının ilk altı ayında, 29.067 yasa dışı göçmen sınır dışı edilmiştir. Geri kabul ile ilgili olarak, Türkiye'nin, başta Yunanistan ile imzalanan geri kabul protokolünün uygulanması olmak üzere, AB üyesi devletlerle mevcut işbirliğini geliştirmesi gerekmektedir.

İltica konusunda, başvuru ve kimlik bildirim işlemleri hususunda mültecilere uygulanan süre sınırlamaları, mevcut mevzuatta sorunlu bir konu olmaya devam etmektedir. Hükümet, mülteci statüsünün belirlenmesi amacıyla, bu alanda gerekli kurumsal ve teknik kapasitenin ve uzman bir kurumun oluşturulması yönünde teşvik edilmektedir.

Avrupalı mültecilerle ilgili olarak, özellikle çalışma izinleri bakımından, 1951 tarihli Sözleşmenin gelişmiş ve sistematik bir şekilde uygulanması desteklenmelidir.

Yabancıların çalışma izinlerine ilişkin yeni mevzuat, Cenevre Sözleşmesinde tanımlanan mülteci kriterlerine uyan ve Avrupa dışı ülkelerden Türkiye'ye giren kişilere de eşit muamelede bulunulmasını kapsayacak şekilde genişletmelidir. Benzer şekilde yeni mevzuat, 1951 tarihli Sözleşmede öngörüldüğü şekilde mültecilerin çalışma haklarına ilişkin asgari standartları da içermelidir.

Tutuklanan yasa dışı göçmenler arasındaki mültecilerin belirlenebilmesi için ülke çapında bir tarama mekanizmasının oluşturulması, önemli bir konu olmaya devam etmektedir. Gerçek mültecilerin diğer göçmenlerle birlikte sınır dışı edilmemesinin sağlanması önem taşımaktadır. İltica prosedürlerine erişimin iyileştirilmesi ve taramanın, kendisini yetkili makamlara bildiren kişilerin yanı sıra, yasa dışı göçmen olarak tutuklanan kişileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi diğer önemli bir husustur.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, bağımsız bir itiraz usulünün oluşturulması önemli bir gereklilik olmaya devam etmektedir.

Polis işbirliği ve organize suçla mücadele alanında, Türkiye, 2000 tarihli Sınırşan Organize Suçlarla Mücadele ile ilgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesini (Palermo Sözleşmesi) ve üç protokolünü onaylama konusunda teşvik edilmektedir. Özellikle uyuşturucu alanında, bir dizi başarılı polis operasyonunun gerçekleştirilmiş olmasına karşın, Türkiye'nin organize suçla mücadelesini genel anlamda geliştirmesi gerekmektedir. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, diğer konuların yanı sıra, kolluk hizmeti ifa eden farklı kurumlar arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesini de temin etmek üzere, yeniden düzenlenmelidir.

Adli tıp soruşturmalarının geliştirilmesini de kapsayacak şekilde yeni teknik suç araştırma metotları geliştirilirken, suç oranının ölçülmesine yönelik istatistiki araçlar da iyileştirilmelidir.

Terörizmle mücadele konusunda, Türkiye'nin, terörizmin finanse edilmesinin önlenmesine ilişkin mevzuat hazırlama girişimleri ve bu alandaki kurumsal kapasitesini güçlendirme yönündeki çabalarında ilerleme kaydedilmiştir.

Yolsuzluk ve sahtecilikle mücadele alanında; Türkiye'nin, Eylül 2001'de imzaladığı Avrupa Konseyinin 1999 tarihli Özel Hukuk ve Ceza Hukuku Sözleşmelerini onaylaması teşvik edilmektedir. 2000 yılında onaylanan 1997 tarihli Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerine Rüşvet Verilmesiyle Mücadele Hakkındaki OECD Sözleşmesinin uygulanmasını amaçlayan mevzuatın kabulüne yönelik hazırlıkların hızlandırılması da teşvik edilmektedir.

Türkiye, 1995 tarihli Avrupa Topluluklarının Mali Çıkarlarının Korunması Sözleşmesi ve Protokolleri ile kendi mevzuatını uyumlaştırmaya yönelik hazırlıklara başlamalıdır. Avrupa Topluluklarının Mali Çıkarlarının Korunması alanında müktesebat uyumunu gerçekleştirebilmek için öncelikle "sahteciliğin" Türk mevzuatında "esas suç" olarak tanımlanarak yer verilmesi gerekmektedir (*bkz. ayrıca Başlık 28-Mali kontrol*).

Türkiye şeffaflık ve hesap verebilirlik standartları aracılığıyla tedbir almanın, müeyyide uygulamak kadar önemli olduğu olgusuna daha fazla önem vermelidir.

Uyuşturucu alanında; Türkiye ulusal uyuşturucu politikasını gözden geçirmekte olup, EMCDDA'ya katılım konusundaki müzakereleri başlatmıştır.

1995 tarihli Uyuşturucu ve Psicotrop Maddelerin Yasadışı Kaçakçılığı Hakkında BM Viyana Sözleşmesi'nin 17'nci Maddesini Uygulayan Deniz Yoluyla Yasadışı Kaçakçılık Hakkında 1995 tarihli Avrupa Konseyi Anlaşmasının Türkiye tarafından imzalanması teşvik edilmektedir. Benzer şekilde, Uyuşturucu Maddelere Dair 1961 Tek Sözleşmesini Tadil Eden 1972 Protokolünün onaylanması da doğru yolda atılmış bir adım olacaktır.

Uyuşturucuyla bağlantılı konularda Ankara'da bir "mini Dublin Grubu"nun kurulması bir kez daha tavsiye edilmektedir. AB Uyuşturucu Eylem Planı ve bu planın gelecekteki uygulamalarının tüm aday ülkelere teşmil edilmesi konusundaki 28 Şubat 2002 tarihli Konsey Ortak Bildirisi ışığında, Türkiye'nin, ulusal uyuşturucu stratejisini AB Uyuşturucu Stratejisi 2000-2004 ile uyumlaştırmayı hızlandırması teşvik edilmektedir. Ayrıca, Türkiye, bir Ulusal Uyuşturucu Koordinatörü atmalıdır.

REITOX ağlarına tam olarak katılımın sağlanabilmesi için, Ulusal Temas Noktasının idari kapasite ve uzmanlık açısından güçlendirilmesi gerekmektedir.

Karaparanın aklanması alanında; Türkiye, 1991 yılından bu yana Karaparanın Aklanması ile ilgili Mali Eylem Görev Grubunun bir üyesidir.

Türkiye'nin, karaparanın aklanması suç tanımlarının müktesebat ile uyumlu olarak genişletilebilmesi amacıyla, Karaparanın Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanunu gözden geçirmesi gerekmektedir (*bkz. ayrıca Başlık 4-Sermayenin serbest dolaşımı*).

Ayrıca, Avrupa Konseyinin 1990 tarihli Suçtan Kaynaklanan Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, Ele Geçirilmesi ve El Konulmasına Dair Sözleşmesinin de Türkiye tarafından onaylanması gerekmektedir.

Gümrük işbirliği alanında; Türkiye, gümrük faaliyetlerinin bilgisayar ortamına aktarılması ile ilgili bir projeyi takiben, gümrük kapılarındaki gümrük işlemlerinin otomasyonunu büyük ölçüde tamamlamıştır (*bkz. ayrıca Başlık 25-Gümrük birliği*).

Hukuki ve cezai konularda adli işbirliği alanında Türkiye; özellikle karşılıklı tanıma ve adli kararların tenfizi konularına ilişkin olarak, hukuki konularda adli işbirliği alanındaki Topluluk araçlarının uygulanmasını teminen, daha ileri düzeyde tedbirler almalıdır. Yetkili yargı makamları arasında, doğrudan temaslar da mümkün kılınmalıdır.

Türkiye'nin, özellikle cezai konularda karşılıklı yardım ve işbirliği ile ilgili Avrupa Konseyinin Suçtan Kaynaklanan Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, Ele Geçirilmesi ve El Konulmasına Dair Sözleşmesi ve Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Yasadışı Kaçakçılığı Hakkında BM Sözleşmesi'nin 17'nci Maddesini Uygulayan Deniz Yoluyla Yasadışı Kaçakçılık Hakkında Anlaşma gibi, bir dizi uluslararası sözleşmeye katılımı bakımından, mevzuatını daha da uyumlaştırması gerekmektedir. Türkiye'nin, katıldığı ilgili uluslararası sözleşmeleri ve iki taraflı anlaşmaları tam olarak uygulaması teşvik edilmektedir. Türkiye'nin, Suçluların İadesine Dair Avrupa Sözleşmesinin birinci Ek Protokolünü imzalaması gerekmektedir.

Adalet Bakanlığının adli kapasitesinin güçlendirilmesi, Adalet Akademisinin kurulması ve bir İstinaf Mahkemesinin oluşturulması sürecine devam edilmesi Türkiye'ye tavsiye edilmektedir.

Çocuk mahkemelerinin sayısının artırılması ve çocuk mahkemelerinin görev alanı içindeki yaş sınırlarının gözden geçirilmesi dahil olmak üzere, çocuk yargı sisteminin geliştirilmesi ve genel olarak yargının tarafsızlığının ve bağımsızlığının güçlendirilmesi için ciddi çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Meslek örgütlerinin kurulması, üzerinde durulması gereken diğer bir konudur.

İdari kapasite ile ilgili olarak; müktesebata dahil uluslararası sözleşmelerin gereği gibi uygulanabilmesi için, artırılmış insan kaynaklarına ve daha fazla eğitim verilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Adli işbirliği konularında, komşu ülkeler arasında dahi düzenli temaslar bulunmamaktadır.

İnsan hakları belgelerine ilişkin olarak; Türkiye, diğerleri yanında, Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulmasına ilişkin olarak Bireylerin Korunması Hakkındaki 1981 tarihli Avrupa Konseyi Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Hürriyetlerin Korunması Hakkındaki Sözleşmesinin 4 ve 7 no.lu Protokolleri ve 1983 tarihli Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin 6 no.lu Protokolü henüz onaylamamıştır.

Komasyon 1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'ye, göç konusunda Avrupa Birliği ile aktif işbirliği geliştirmesi, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesine ilişkin coğrafi çekincesini kaldırması ve ceza hukuku alanında bir dizi düzenleme yapması konusunda çağrıda bulunmuştur.

O tarihten bu yana, Türkiye, yasa dışı göçle mücadelesini artırma konusunda cesaret verici adımlar atmış ve Avrupa Birliği ve üye devletleriyle bu alandaki işbirliğini geliştirmiştir. Türkiye, iltica alanında bazı adımlar atmasına karşın, Mülteciler Hakkındaki Cenevre Sözleşmesine ilişkin coğrafi çekincesini muhafaza etmektedir. Ekim 2001'de gerçekleştirilen anayasa reformu ve bunu takip eden mevzuat düzenlemeleri çerçevesinde, Ceza Kanununa ve ilgili mevzuata değişiklikler getirilmiştir. Genel olarak, Türkiye, adalet ve içişleri alanında müktesebata uyum sürecinin henüz başlangıç aşamasındadır.

Türkiye, kişisel verilerin korunmasına ilişkin hukuki çerçevenin uyumlaştırılması, yasa dışı göçle mücadelenin artırılması, sınır kontrollerinin güçlendirilmesi ve özellikle iltica ve göç alanlarındaki müktesebatın kabul edilmesi yönündeki çabalarını yoğunlaştırmalıdır. Türkiye, ayrıca, kolluk hizmeti ifa eden kurumlar arasındaki koordinasyonun geliştirilmesi ve yargı sistemi reformunun sürdürülmesi konularında yoğunlaşmalıdır.

Başlık 25: Gümrük Birliği

Son İlerleme Rapordan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Gümrükler alanında, bir önceki İlerleme Raporundan bu yana bazı gelişmeler kaydedilmiştir.

Türk mevzuatının gümrükler alanındaki müktesebata uyumu konusunda, Aralık 2001'de, Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi kapsamındaki malların menşei konusundaki Topluluk kurallarına uyumlu hükümler içeren bir Kararname çıkarılmıştır. Bu kapsamda uygulanan kümülasyon hükümlerini de içeren belgelendirme konusundaki Kararname, Şubat 2002'de kabul edilmiştir. Türkiye-Romanya ve Türkiye-Bulgaristan serbest ticaret anlaşmalarının tercihli menşe kurallarını, pan-Avrupa menşe kümülasyonu sisteminin diğer üyeleri arasındaki anlaşmaların tercihli menşe kuralları ile uyumlaştıran uygulama mevzuatı da kabul edilmiştir.

Uyusturucu yapımında kullanılan maddelere ilişkin anlaşma yapılması konusundaki son AT önerisi kabul edilmiştir.

İdari kapasite açısından, Türk gümrüklerinin modernizasyonuna ilişkin projede ilerleme kaydedilmiştir. Bazı gümrük idareleri modernize edilmiştir. Ankara'daki gümrük eğitim merkezinin modernizasyonu ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Yeni bilgisayarlı kontrol sisteminin kurulmasını takiben, 120 küçük gümrük idaresi birleştirilmiş veya kapatılmıştır; gümrük bölge müdürlüklerinin sayısı 36'dan 16'ya indirilmiştir. Gümrük noktalarında, motorlu taşıtların ve kültürel malların ticaretinin kontrolünde ve nükleer maddelerin tespitinde kullanılan teçhizatın iyileştirilmesini amaçlayan GÜMSİS (Gümrük Kontrol Noktaları Güvenlik Sistemi) Projesi başlatılmıştır. İki gümrük denetim botunun alınması için gerekli bütçe tahsisatı ayrılmıştır. Gümrük laboratuvarlarının modernizasyonuna yönelik hazırlıklar ve bir dizi eğitim kursu devam etmektedir.

Gümrük etiği ile ilgili olarak, yolsuzlukla mücadelede bir altyapı sağlamak amacıyla çıkarılan Kamuda Saydamlığın Artırılması ve Etkin Yönetim Eylem Planı hakkındaki Ocak 2002 tarihli Karar, gümrük hizmetlerinde de uygulanmaktadır.

Aralık 2001'de, Türkiye'den ihraç edilen ürünler için düzenlenen EUR1 sertifikalarının denetiminin artırılması amacıyla, gümrük idaresince ihracatçı şirketlere ziyaretler gerçekleştirmiştir. Daha önce, denetimler nadiren ve evrak üzerinden yapılmaktaydı.

Bilgisayarlı sisteme geçiş ile ilgili olarak, bilgi teknolojileri yöntemleri kullanılarak tüm gümrük işlemlerinin anında yapılması için geliştirilen bir yazılım olan bilgisayarlı gümrük faaliyetleri sisteminin (BİLGE) ülke çapında kullanıma girmesi ile, Gümrüklerin Otomasyonu

Projesi (GİBOS) sonuçlandırılmıştır. 2001 yılında, veri toplama ve risk analizine ilişkin bir yazılım geliştirilmiş ve otomasyona geçen gümrük idarelerinde kullanılmaya başlanmıştır.

Genel Değerlendirme

Gümrük Birliği Kararı, Türkiye'nin, ticaret ve gümrük politikalarını Topluluğun ilgili politikaları ile uyumlaştırmasını gerektirmektedir. Türkiye, ortak gümrük tarifesine uyumu hemen hemen tamamlamıştır ve Türk gümrük mevzuatı Topluluğun gümrük mevzuatı ile büyük ölçüde uyumludur. Bununla birlikte, serbest bölgeler ve ekonomik etkili gümrük işlemleri ile ilgili olarak yapılması gereken çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca, henüz Topluluğun serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerin tamamıyla benzer nitelikli anlaşmalar akdedilmediği için, tercihli tarifeler tam olarak uyumlu değildir.

İdari kapasiteye ve uygulama kapasitesine ilişkin olarak, geçen üç yıl süresince gümrük idaresi tarafından geniş bir yeniden yapılanma ve rasyonalizasyon programı sürdürülmüş ve bunun sonucu olarak gümrük idarelerinin sayısı önemli ölçüde azaltılmıştır. Gümrük belgelerinin sonradan denetiminin bir kontrol tekniği olarak uygulanmaya başlanması ile, Gümrük Birliği Kararı uyarınca düzenlenen serbest dolaşım ve/veya tercihli menşe belgelerinin denetimi konusunda önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Ayrıca, Türk makamları, bazı malların statülerine ilişkin belgelendirme denetiminin geliştirilmesi amacıyla, bu malların üretiminde kullanılan değişik menşeli ürünlerin tespitine ilişkin kuralların güçlendirilmesi için çaba göstermiştir. Bu çabalar, özellikle tarım ve balıkçılık ürünlerinde yoğunlaştırılmıştır. Ancak, tarım ve balıkçılık ürünlerinin menşe tespitine ilişkin bazı sorunlar hâlâ mevcuttur. Mevzuattaki boşluklar, yetersiz uygulama ve kontroller, sistemin düzgün işleyişini engellemektedir. Özellikle gümrük idarelerince yapılan kontroller yetersizdir. Düşüm sistemi işlevsel değildir ve etkili kayıt ve izlemeye imkan vermemektedir.

Taklit ve kültürel mallar konusunda, Kültür Bakanlığının yetki alanı dışında kalan mevzuatın uygulanması yetersizdir. Bu alandaki mevzuatın etkili bir biçimde uygulanması için koordinasyonun daha da artırılması ve yeni bir idari yapılanma gerekmektedir.

Bilgisayarlı sisteme geçiş konusunda kayda değer ilerleme sağlanmıştır ve gümrük işlemlerinin önemli bir kısmı bilgisayar ortamında gerçekleştirilmektedir.

1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin, Topluluğun gümrükler alanındaki mevzuatına uyum konusunda ciddi çaba gösterdiği sonucuna varılmıştır. Ancak, serbest bölgeler ve ekonomik etkili gümrük işlemleri konularında bazı sorunlar tespit edilmiştir. Gümrük Kanunu dışında kalan, taklit ve kültürel mallar konusundaki mevzuat ile Dünya Gümrük Teşkilatının gümrük konvansiyonlarında yer alan ilke ve hükümlere tam uyum sağlanmadığına işaret edilmiştir.

1998 yılından bu yana, bazı alanlarda önemli ilerleme kaydedilmiştir. AB müktesebatıyla büyük ölçüde uyumlu yeni bir gümrük kanunu kabul edilmiştir. Ancak, gümrük mevzuatı dışındaki ilgili mevzuatın, yeni gümrük mevzuatı ile çoğu kez çelişmesi, gümrük mevzuatının etkili uygulanmasına engel teşkil etmektedir.

Türkiye, bundan sonraki çabalarını, malların ikili kullanımının denetimi ve korsan, taklit ve kültürel malların kontrolü ile ilgili mevzuat uyumu konusunda yoğunlaştırmalıdır. Gümrük mevzuatının dışında kalan ve serbest bölgelere ve ekonomik etkili gümrük işlemlerine (gümrükler, ticaret ve dış ilişkiler birimlerinin ortak görev alanında yer alan konularda) uygulanan mevzuatın, AB müktesebatına uyumu için çaba sarf edilmesi gerekmektedir. İdari kapasiteye ilişkin olarak, idari yapının iyileştirilmesi ve gümrük hizmetlerinin

modernizasyonu konusunda daha fazla gayret gösterilmesi gerekmektedir. Taklit ve kültürel mallara ilişkin kontrollerin daha etkili olarak yapılabilmesi için etkili bir koordinasyonun sağlanması önem taşımaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin, sınır yönetiminin iyileştirilmesi, gümrüklerdeki usulsüzlüklerle mücadelenin artırılması ve Gümrük Birliği Kararının dış ticaretçiler tarafından uygulanmasına ilişkin denetiminin güçlendirilmesi konularında çaba göstermesi gerekmektedir. Türkiye, gümrük idareleri ve ilgili diğer birimler arasındaki koordinasyonun artırılması ve üye ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesi suretiyle, gümrüklerdeki yolsuzluklar, sahtecilik ve ekonomik suçlarla mücadeleyi güçlendirmelidir.

Başlık 26: Dış İlişkiler

Son İlerleme Rapordan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Bu alanda ilerleme kaydedilmiştir.

Gümrük birliği çerçevesinde, 1995 yılından itibaren beş yıl içinde, serbest ticaret anlaşmaları ve otonom rejimleri de içerecek şekilde, AT'nin tercihli gümrük rejimine aşamalı olarak uyum sağlama yükümlülüğü kapsamında, Türkiye'nin ticaret politikası, AT'nin Ortak Ticaret Politikasıyla büyük ölçüde uyumlaştırılmıştır.

Son İlerleme Raporundan bu yana Türkiye, Ortak Ticaret Politikasına ilişkin müktesebata uyum sağlamaya ve özellikle Doha Kalkınma Gündemi görüşmeleri kapsamında, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) çerçevesinde izlediği politika ve tutumlarında, AB ile koordinasyon sağlamaya devam etmiştir.

Üçüncü ülkelerle yapılan ikili anlaşmalara ilişkin olarak, Türkiye; Tunus, Fas, Mısır, Filistin ve Faroe Adaları ile serbest ticaret anlaşması akdedilmesi konusundaki müzakerelerini sürdürmektedir.

Türkiye ile Kıbrıs arasında bir serbest ticaret anlaşması akdedilmesi konusunda ilerleme kaydedilmemiştir.

Mart 2002'de, Hırvatistan ile bir serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Şubat 2002'de, Fas'la yürütülen serbest ticaret anlaşması müzakerelerinin sonuçlandırılması amacıyla, karma teknik komitenin ilk toplantısı yapılmıştır. Malta, Ürdün, Meksika ve Güney Afrika ile, benzer anlaşmalar akdedilmiştir.

Türkiye ile Romanya ve Bulgaristan arasındaki ikili anlaşmaların uygulanabilmesi amacıyla, menşe kuralları ve idari işbirliği yöntemlerine ilişkin iki yönetmelik çıkarılmıştır.

Türkiye'nin Genelleştirilmiş Tercihler Sisteminin (GTS), AT'nin ilgili rejimi ile uyumlaştırılması amacıyla bir yönetmelik çıkarılmıştır. Ancak, bu yönetmelik müktesebatla uyumlu değildir ve önemli değişiklikler yapılması gerekmektedir. Türkiye'nin, AT'nin mevcut GTS rejimi çerçevesinde sağlanan tavizleri, aşamalı olarak kendi mevzuatına aktarmasına ilişkin olarak, Komisyonla görüşmeler sürdürülmektedir.

GATS alanında herhangi bir gelişme sağlanmamıştır.

Kalkınma yardımı ve insani yardım konularında, Türkiye, insani yardım sağlamak suretiyle uluslararası istikrara katkıda bulunmuştur. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, 2000 yılında Türkiye, 410.000 Euro'su hibe olmak üzere, 1.987.000 Euro tutarında yardımda bulunmuştur. Bu yardımın, 234.000 Euro'su hibe olarak gelişmekte olan ülkelere ve 34.000 Euro'su ise piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki ülkelere sağlanmıştır. 2000 yılında, 20.600

Euro tutarında acil yardım yapılmış ve 24.200 Euro tutarında proje ve program yardımı sağlanmıştır.

Genel Değerlendirme

Dış ticaret politikası alanında, Gümrük Birliğinin Kurulmasına İlişkin Ortaklık Konseyi Kararında yer alan yükümlülüklerin bir sonucu olarak, AT ile Türkiye arasında büyük ölçüde uyum bulunmaktadır. Ancak, gümrük birliği yükümlülükleri uyarınca, bazı üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmalarının tamamlanması amacıyla yürütülen müzakerelerde az ilerleme kaydedilmiştir. Bazı durumlarda, Türkiye'nin çabalarına rağmen müzakereler başlatılamamıştır.

DTÖ'ye ilişkin meselelerde, AB ve Türkiye arasında, bakan düzeyinde ve teknik düzeyde bir işbirliği çerçevesi oluşturulmuştur. Türkiye, DTÖ çerçevesinde, özellikle Doha Kalkınma Gündemi görüşmeleri ve bu görüşmelere hazırlık aşamasında, AB politika ve tutumlarını desteklemiştir. Bu yakın işbirliği sürdürülmelidir.

Türkiye'nin GATS yükümlülüklerinin, AT'nin yükümlülüklerine ve en çok kayırlan ülke istisnalarına uyumunun sağlanması için işbirliği yapılması gerekmektedir. Tekstil ve Hazır Giyime ilişkin DTÖ Anlaşması çerçevesinde, Türkiye'nin entegrasyon programlarının AT entegrasyon programlarına uyumunun sağlanması amacıyla, söz konusu anlaşmanın entegrasyona ilişkin üçüncü aşamasında, bazı hususlara çözüm getirilememiş olmakla birlikte, koordinasyon sağlanmıştır.

Türkiye, DTÖ Bilgi Teknolojileri Anlaşmasına taraftır; Kamu Alımları ve Sivil Havacılık Anlaşmalarında ise gözlemci statüsüne sahiptir. Türkiye, AB'nin politika ve tutumlarını DTÖ bünyesinde desteklemektedir.

Türkiye'nin genelleştirilmiş tarife tercihleri sistemi çerçevesinde sağladığı tavizler, AT'nin ilgili sistemi çerçevesindeki tavizleri ile aşamalı olarak uyumlaştırılmalıdır. Bu amaçla, Türkiye, önceden belirlenmiş ilkeler ve bir takvim çerçevesinde, AT rejimini uygulama konusunda daha fazla çaba göstermelidir.

Türkiye'deki genelleştirilmiş tercihler sistemi uygulaması AB'nin ilgili uygulamasından farklılıklar göstermekte olup, AB kurallarına uyum için gösterilen çaba artırılmalıdır.

Türkiye, bugüne kadar, EFTA ülkeleri, İsrail, Macaristan, Romanya, Litvanya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Letonya, Bulgaristan, Slovak Cumhuriyeti, Polonya, Makedonya Cumhuriyeti ve Hırvatistan ile serbest ticaret anlaşmaları akdetmiştir. AB ile Türkiye arasında, ticaret politikalarında iletişimin ve bilgi akışının geliştirilmesi amacıyla bir danışma mekanizması oluşturulmuştur. Orta ve uzun vadeli ihracat kredileri konusunda, Türk mevzuatının Topluluk müktesebatına uyumu açısından iyi bir noktaya gelinmiştir. Türkiye'nin, firmalara verilen ihracat kredileri konusunda, Topluluk müktesebatına uyum sağlaması gerekmektedir.

Türkiye'nin gümrük hizmetlerine ilişkin idari kapasitesi, Gümrük Birliği ile ilgili başlık altında değerlendirilmiştir (*bkz. ayrıca Başlık 25-Gümrük birliği*).

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin, Topluluğun ticaret politikasını tam olarak uygulama yeteneğini göstermiş olduğu ve tercihli ticaret politikasının Topluluğun ilgili politikasına uyumunun tamamlanmasının da sorun teşkil etmemesi gerektiği sonucuna varmıştır. Komisyon, Gümrük Birliği Kararı uyarınca, Topluluğun anlaşma yapmadığı

ülkelerle, Türkiye'nin, tercihli anlaşma müzakereleri yapmaktan kaçınması gerektiğini eklemiştir.

1998 yılından bu yana, Türk ticaret politikasının AT'nin ticaret politikasına uyumu konusunda ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye, Genelleştirilmiş Tercihler Sistemine uyum sağlama konusunda daha fazla çaba göstermelidir.

Başlık 27: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Türkiye, dış ve güvenlik politikasını Avrupa Birliğinin dış politika ve güvenlik politikasıyla uyumlu konumda tutmayı sürdürmüştür.

Katılım öncesi stratejinin bir parçası olarak oluşturulan düzenli güçlendirilmiş siyasi diyalog, İlerleme Raporu döneminde sürdürülmüştür. Türkiye, Siyasi Direktörler seviyesinde gerçekleştirilen toplantılar dahil olmak üzere, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) çerçevesinde yapıcı bir rol oynamıştır.

Türkiye, ODGP'nin bir parçası olan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının (AGSP) gelişimini yakından izlemekte ve bu alanda, hem AB+15 formatı (AB üyesi olmayan NATO üyesi Avrupa ülkeleri ve AB'ye aday ülkeler), hem de AB+6 formatı (AB üyesi olmayan NATO üyesi Avrupa ülkeleri) çerçevesinde AB ile yapılan görüş alışverişine aktif olarak katılmaktadır. AGSP çerçevesinde, AB liderliğinde ve NATO imkanları kullanılarak yapılacak operasyonlara ilişkin kararlara Türkiye'nin katılım modaliteleri sorunu konusundaki çözümsüzlük devam etmiştir.

Türkiye, politikalarını, AB'nin kararları, ilke kararları ve bildirimleri ile uyumlaştırmış ve Birliğin bir dizi ortak tutum ve eylemleri ile bağdaştırmıştır.

Türkiye, kendi politikasını, özellikle, küçük ve hafif silahların istikrarsız bir şekilde yayılması ve çoğalmasıyla mücadele konusundaki AB ortak eylemi ile bağdaştırmıştır. Türkiye ayrıca, politikasını, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti konusu dahil olmak üzere, AB'nin bir çok ortak tutumu ile yaklaştırmıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili ilişkilerin iyileştirilmesine devam edilmiştir. Geçtiğimiz yıl, her iki ülkenin dışişleri bakanları tarafından olumlu adımlar atılmış ve bir işbirliği çerçevesi uygulamaya konulmuştur.

Türkiye ve Yunanistan arasında değişik alanlarda birçok ikili işbirliği anlaşması yürürlüğe girmiştir. Kasım 2001'de, kültür, çevre ve akademik işbirliği alanlarında beş işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde faaliyet gösterecek Türk-Yunan Ortak Acil Yardım Gücü kurulması hakkındaki mutabakat zaptı, Eylül 2002'de imzalanmıştır.

Ege denizindeki askeri tatbikatların iptali gibi, güven artırıcı bazı tedbirler kabul edilmiştir. Her iki ülke dışişleri bakanları, Nisan 2002'de Orta Doğu bölgesine ortak bir ziyarette bulunmuştur.

Ege'deki sınır sorunlarının barışçıl yollardan çözümü çerçevesinde, Mart 2002'de, iki ülke dışişleri bakanlığı görevlileri arasında araştırıcı mahiyette temaslar başlatılmıştır. Dışişleri Bakanlıklarının Siyasi Direktörleri dahil olmak üzere, uzmanlar seviyesindeki görüşmeler sürdürülmüştür. 2002 yılı içerisinde bir çok görüşme gerçekleştirilmiştir.

Türk ve Yunan istihbarat teşkilatları arasında bir işbirliği başlatılması konusunda alınan karar, bir diğer önemli gelişmedir.

Türkiye'nin Ermenistan sınırı hâlâ kapalı bulunmaktadır. Bununla birlikte, ikili ilişkiler çerçevesinde olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanları arasında çeşitli konularda ikili toplantılar gerçekleştirilmiştir. Ermeni Dışişleri Bakanı, Haziran 2002'de İstanbul'da yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi toplantısına katılmak üzere Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ermenistan'dan Türkiye'ye havayoluyla giriş yapan Ermenistan vatandaşlarına uygulanan vize işlemleri basitleştirilmiştir.

İki ülke arasındaki işbirliğinin artırılmasının desteklenmesi amacıyla, sivil toplum örgütleri tarafından bir çok girişimde bulunulmuştur. Bu kapsamda, Türk-Ermeni İş Konseyi önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

İlerleme Raporu döneminde, Türkiye, terörizmle mücadele konusunda sürdürülen uluslararası kampanyada aktif rol oynamıştır. Türkiye, Ocak 2002'de Terörizmin Finansmanının Önlenmesine ilişkin Uluslararası Sözleşmeyi onaylamış, Şubat 2002'de söz konusu Sözleşmeyi bir kanun ile kabul etmiş ve ilgili uygulama mevzuatını çıkarmıştır.

Türkiye, Balkan İstikrar Paktını desteklemeyi sürdürmüş ve anılan Pakt çerçevesinde, 2000 yılında 2 numaralı Çalışma Masası ve 2002 yılının birinci yarısında 1 Numaralı Çalışma Masası eş başkanlığını üstlenmiştir.

Türkiye, savunma işbirliği konusunda, UN-SFOR/K-FOR (Bosna, Kosova, Makedonya ve Arnavutluk) ve AGİT çerçevesinde bir dizi barışı koruma ve izleme operasyonuna katılmıştır. Türkiye'nin, Balkanlarda barışın korunması görevi çerçevesinde, 1253 askerden oluşan bir birliği bulunmaktadır. Türkiye Haziran 2002'de, Uluslararası Afgan Barış Gücünün Kumandasını devralmıştır.

Türkiye, Şubat ayında medeniyetler uyumu konulu AB-İKT Forumunu düzenlemiştir. Bu Forum, AB üyesi ülkeler ile dünyadaki islam ülkeleri arasında karşılıklı anlayış ve diyalogun desteklenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Genel Değerlendirme

Türkiye, Balkan İstikrar Paktı gibi bölgesel işbirliği projelerine katılmaya devam etmektedir. Ayrıca, İsrail ve Afganistan ile ikili savunma işbirliği anlaşmaları hazırlanmıştır.

Bölgesel siyasi diyalog konusunda, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyinde olduğu gibi, bölgesel işbirliği forumlarına aktif olarak katılmaya devam etmiştir. Türkiye'nin, bölgedeki (Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu) istikrarın ve güvenliğin sağlanmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu çerçevede bir dizi girişimde bulunmuştur.

Türkiye, komşu ülkelerle ikili işbirliğini geliştirmek için çaba göstermiştir. Yunanistan ile ilişkiler, dışişleri bakanları seviyesinde gerçekleştirilen temaslar çerçevesinde gelişmeye devam etmiştir. Ermenistan ile üst düzey siyasi temaslar yapılmıştır. İran ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Suriye ile, güven artırıcı bir dizi tedbirin uygulanmasına eşlik eden askeri bir anlaşma imzalanmıştır.

ODGP ile ilgili hükümlerin uygulanmasındaki idari kapasite konusunda, Türkiye personel açısından donanımlı ve düzgün işleyen bir Dışişleri Bakanlığına sahiptir. Dışişleri Bakanlığı, AB'nin ODGP içerisindeki ortak partnerleri ile temas kurduğu Ortak Temas Noktaları Ağı bilgi sistemine dahildir.

Komisyon, 1998 yılı İlerleme Raporunda şu hususları tespit etmiştir: “Türkiye ve bir AB üyesi olan Yunanistan arasında, kıta sahanlığı sınırlarının çizilmesi konusundaki anlaşmazlıklar dahil olmak üzere, Ege Denizi alanında bir dizi sorun mevcuttur. Türkiye, bazı adacıklar ve kayalıklar üzerinde de egemenlik iddiasında bulunmaktadır. Tarafların karasuları ve hava sahası sınırları da sorunludur. Türkiye ile komşu ülkeler arasında başka herhangi bir toprak anlaşmazlığı yoktur”. Ayrıca, Komisyon şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Özellikle su ve Kürt sorunu konusunda, Suriye ve Irak ile ilişkilerde sık sık gerilim yaşanmaktadır. Türkiye ile Suriye arasında, 20 Ekim 1998 tarihinde, Suriye'nin PKK'ya tüm desteğini kesmeyi taahhüt ettiği bir güvenlik anlaşması imzalandığı vurgulanmalıdır.”

1998 yılı İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, ODP müktesebatına uyum konusunda önemli adımlar atmıştır. AB ile siyasi diyalog yoğunlaştırılmıştır. Komşu ülkelerle ilişkiler olumlu yönde geliştirilmiştir. Yunanistan ile ikili ilişkiler iyileştirilmiş ve Ege Denizindeki sorunlara ilişkin araştırmacı mahiyetteki görüşmeler başlatılmıştır.

Türkiye, kendi dış politikasının AB'nin gelişen dış ve güvenlik politikası ile uyumlu kalmasını sağlamak ve gerekli idari yapıyı geliştirmeyi tamamlamak için daha fazla çaba göstermelidir. Türkiye'nin, özellikle kendi ulusal politikalarının ve uygulamalarının AB'nin ortak tutumları ile uyumlu olmasını sağlaması, bu tutumları uluslararası ortamlarda savunması ve tüm yaptırımların ve kısıtlayıcı tedbirlerin tamamen uygulanmasını temin etmesi gerekmektedir.

NATO imkanlarından yararlanılarak AB önderliğinde yapılacak operasyonlara ilişkin kararların alınması sürecine Türkiye'nin katılım modaliteleri konusundaki mevcut sorunların, öncelikli olarak çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Başlık 28: Mali Kontrol

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişmeler

Bu alanda, Türkiye, son İlerleme Raporundan bu yana sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir.

Kamu İç Mali Kontrolü ile ilgili olarak, yeni bir bütçe yönetimi ve kontrolü kanunu tasarısı (Kamu Mali Yönetimi ve Mali Kontrol Kanunu Tasarısı) TBMM'ye sevk edilmiştir. Bazı düzenleyici kurumların Sayıştay denetimi dışında bırakılması şeklinde gerçekleşen dış denetime ilişkin olumsuz yaygın eğilim, Şubat 2002'de kabul edilen yeni Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu hakkındaki Kanunda da tekrar edilmiştir. Öte yandan, dış kontrol, aşağıda ele alınacak olan Kamu Mali Yönetimi ve Mali Kontrol Kanun Tasarısı ile, mevcut bütçe dışı fonları da kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Yüksek Denetim Organları hakkındaki Lima Bildirisinde belirlenen ilkelerle uyumlu olarak, Sayıştay'ın yeniden yapılandırılması ve sadece dış denetimden sorumlu kılınması için çaba gösterilmektedir.

Türkiye, yapısal harcamaların denetimi alanında sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. Şubat 2002'de, Türk Hükümeti ile AB Komisyonu arasında imzalanan iki Mutabakat Zabtı ile, katılım öncesi mali yardım programının merkezi olmayan bir sistemle yürütülmesi çerçevesinde, Türkiye'deki ilgili kurumların rolleri ve sorumlulukları konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. Toplulukların mali çıkarlarının korunmasıyla ilgili başka gelişme olmamıştır.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin geleneksel kamu yönetim ve kontrol yapıları ile AB'nin uyguladığı kriterler arasında önemli ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılık, özellikle, yöneticilerin hesap

verebilirliğinin ve modern iç denetimin olmamasında ve Maliye Bakanlığı ile Sayıştay'ın çoğu zaman örtüşen ve çatışan işlevlerinde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Maliye Bakanlığı ve Sayıştay, kapsamlı *ex ante* denetim yapmaktır. Maliye Bakanlığının *ex ante* denetim işlevi, taahhütler ve tahakkuklar ile sınırlı kalırken, tahakkuklar dahil tüm mali kararlar Sayıştay tarafından da *ex ante* denetime tabi tutulmaktadır.

2001 yılı İlerleme Raporundan bu yana, kamu iç mali kontrol sisteminde yapısal veya hukuki bir değişiklik olmamıştır. Ancak, konu hakkında bir politika belgesi hazırlanmış ve Kamu Mali Yönetimi ve Mali Kontrol Kanunu Tasarısı TBMM'ye sunulmuştur. Kanun tasarısı, önceki ilerleme raporlarında ifade edilen bir dizi endişeyi göz önüne alarak, mevcut sisteme değişiklikler getirmektedir. Ancak, söz konusu değişikliklerin yakın gelecekte uygulanması mümkün görülmemektedir. Maliye Bakanlığının merkezî *ex ante* denetimlerinin ve teftiş birimlerinin sayısının hızla artmasına rağmen, sayısı nispeten yüksek olan mevcut bozuklukların, kısa sürede etkili ve sistemli bir şekilde ele alınması mümkün görülmemektedir.

Türk Hükümetinin, mali kontrol sistemine ilişkin reforma giderken, AT standartlarına uyum sağlamak amacıyla bir dizi önemli asgari şartı göz önüne alması gerekmektedir. Kamu harcaması yapan birimlerin, tüm gelir, gider, aktif ve pasifleri tek bir ulusal bütçede birleştirilmelidir. Bütçe dışı fonlar ve borç yönetimine ilişkin reform ile, mali kontrol alanında ilerleme sağlanmıştır. Sayıştay'ın sorumluluk alanı, özerk kurumlar da dahil olmak üzere, tüm genel kamu harcamalarını içine alacak şekilde genişletilmelidir. Bütçenin tamamının yönetimi ve denetimine ilişkin (iç mali kontrol ve dış denetim) tek bir yaklaşımın olması gereklidir. Bu tedbirin yanı sıra, tüm kamu harcamalarında yöneticilerin hesap verebilirliği de sağlanmalıdır.

Bunlara ek olarak, tüm bütçe birimlerinde (ilgili bakanlıklar ve kamu kurumları), kendi kurumlarının denetimini yapmakla ve kurumlarının mali yönetimi ve kontrol sistemlerini değerlendirmekle sorumlu, işlevsel açıdan bağımsız iç denetim birimleri kurulmalıdır. Kurumların iç denetim usulleri, uluslararası standartlarla uyumlu olarak, sistem tabanlı işlevlere ve performans denetimi işlevlerine dayanmalıdır. Bütçe birimleriyle Maliye Bakanlığının ve Sayıştay'ın denetim görevleri arasında açık bir ayırımın yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Sayıştay halihazırda, dış denetim işlevlerinden çok, tüm bütçe ödeme taleplerinin *ex ante* denetimine yoğunlaşmıştır. Sayıştay, yaptığı denetimlere INTOSAI standartlarını getirmelidir. Kamu iç mali kontrolü ve dış denetim sistemine yönelik reformların gerçekleştirilebilmesi için, yasal değişikliklere ve uygulama mevzuatına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çerçevede, faaliyet ve işlevlerinde bağımsızlığının sağlanması zorunlu olan Sayıştay'ın kuruluş kanununda değişiklik yapılabilir. Sayıştay'ın denetim faaliyetlerinin değeri, raporlama ve bu rapor sonuçlarının ilgili Bakanlıklar ve TBMM ile birlikte takibi usullerinin geliştirilmesi ve bu raporların yayımlanması yoluyla da artırılabilir.

Yapısal harcamaların denetimine ilişkin olarak, katılım öncesi mali yardımın merkezi olmayan bir uygulama sistemi çerçevesindeki yönetiminde görev alacak kurumların sorumlulukları konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. Ancak, Türkiye, gelecekte yapısal harcamaları etkili bir şekilde yönetebilmek üzere, özellikle kamu iç denetimi kural ve usullerini açıkça belirlemek ve bu alandaki idari kapasiteyi güçlendirmek yoluyla, mevcut mali kontrol sistemini yeniden yapılandırmalıdır. Katılım öncesi mali yardımın idaresine ilişkin merkezî olmayan uygulama sisteminin yıl sonundan önce hayata geçirilmesi için gerekli idari adımların acilen atılması gerekecektir.

Toplulukların mali çıkarlarının etkili bir şekilde korunması amacıyla, Türkiye'nin; Türk yetkililerin gerektiğinde Komisyonla birlikte nokta kontroller yapabilmesine imkan tanıyan hukuki düzenlemeleri yapması ve müktesebatı uygulamak üzere idari kapasiteyi

güçlendirmesi gerekmektedir. Ayrıca, Türkiye, Toplulukların mali çıkarlarının hukuki, idari ve işlevsel yönlerden korunmasının koordinasyonundan sorumlu ve yürüttüğü işlemler bakımından bağımsız bir yolsuzlukla mücadele koordinasyon birimi belirlemelidir.

Komisyona, 2000 yılından önceki Türkiye İlerleme Raporlarında, mali kontrolle ilgili hüküm bulunmamaktadır.

Hükümet, mevcut mali yönetim ve kontrol sistemlerindeki yetersizlikleri ve zayıflıkları belirlemiş ve AT uygulamaları ile uyumlu ve kapsamlı bir Kamu İç Kontrol Kanunu Tasarısı hazırlamış olsa da, ilk İlerleme Raporundan bu yana kaydedilen somut gelişmelerin sınırlı olduğu belirtilebilir.

Türkiye, Kamu Mali Yönetimi ve Mali Kontrol Kanunu Tasarısını yasalaştırma, söz konusu kanunun etkili bir şekilde uygulanmasını sağlama ve Toplulukların mali çıkarlarını korumaya yönelik yasal çerçeveyi ve idari kapasiteyi güçlendirme konusunda daha fazla çaba göstermelidir.

Başlık 29: Mali ve Bütçesel Hükümler

Son İlerleme Raporundan Bu Yana Kaydedilen Gelişme

Bu alanda, Türkiye, son İlerleme Raporundan bu yana bazı ilerlemeler kaydetmiştir.

Bütçeye ilişkin bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Bütçeden tahsis edilen kısma ek olarak, yerel kurumlar tarafından kullanılan 589 döner sermaye fonu kapatılmış olup, 1400 tanesi mevcudiyetini sürdürmektedir.

Kamu kesimi için borçlanma kural ve limitlerini açıkça tanımlayan ve Hazinesin borç verme ve borç garanti faaliyetlerini bütçeye dahil eden Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, Mart 2002'de TBMM tarafından kabul edilmiştir.

Maliye Bakanlığı, bütçe uygulaması ile ilgili olarak, yeni bütçe kodu yapısının altı pilot kurumda uygulanmasına ilişkin uygulama mevzuatını Mart 2002'de yayımlamıştır. Yeni kod yapısı, bütçe, bütçe dışı ve döner sermayeli fonları içeren tüm diğer kamu kuruluşlarına 2004 yılında uygulanacaktır. Yeni kodlamaya hazırlık olarak, muhasebe ve kodlama reformları, Maliye Bakanlığının Bütçe Uygulama Tebliğinde belirtildiği gibi, genel ve katma bütçeli tüm kurumları içerecek şekilde, pilot bazda 2003 yılı bütçe taslağında uygulanmıştır.

Özkaynaklar açısından önemli bir gelişme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türk bütçe uygulamaları, AB'de genel olarak uygulanan standartlarla bir çok açıdan uyumlu değildir. Halihazırda, bütçe standartlarını uygulamayan, bütçeleri TBMM'ye sunulmayan ve bütçe dışı faaliyetlerde bulunan çok sayıda özel bütçeli kuruluş ve döner sermayeli fon bulunmaktadır.

Bununla birlikte, bu tür fonların sayısı azaltılmıştır. Kalan beş bütçe dışı fona (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, Savunma Sanayii Destekleme Fonu, Tanıtma Fonu, Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonu ve Özelleştirme Fonu) ilişkin mevzuatta değişiklik yapılması konusu TBMM gündeminde bulunmaktadır. Söz konusu değişiklik (Kamu Mali Yönetimi ve Mali Kontrol Kanunu Tasarısı), fon bütçeleri TBMM onayına sunulabilecek ve hesaplarının dış denetimi ve aylık raporlaması yapılabilecektir.

Mali yönetim sorumlulukları, hâlâ farklı bakanlıklara bağlı farklı idari birimler arasında dağıtılmış durumdadır. Genel kamu kesimi bütçesinin sahibinin kim olduğu açık değildir. Bütçenin hazırlanması aşamasındaki bütçe gereksinimleri değerlendirilirken daha gerçekçi olunmalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, bütçenin kapsamının genişletilmesinin yanı sıra, devam eden reformun öncelikli alanları, bütçe şeffaflığının, muhasebe standartlarının ve politika tespitleri ile bütçe işlemi arasındaki bağın geliştirilmesini içermelidir.

Bununla beraber, söz konusu durumda gelişme sağlanmıştır. Bütçenin güçlendirilmesi süreci tamamlanmak üzeredir ve daha önceki İlerleme Raporunda belirtilen kapsamlı kamu kesimi reform programı devam etmelidir. Kamu Borç Yönetimi ile ilgili yeni Kanunu desteklemek üzere uygulama mevzuatı hazırlanmalıdır. Sermaye harcamaları bütçesinin hazırlanması ve onaylanması usulleri, devirli harcamalara ilişkin usuller ile tam olarak bütünleştirilmelidir. Gelir ve gider tahminleri içeren orta vadeli perspektif bütçe sürecine dahil edilmelidir.

Mali raporlama, zamanında, kapsamlı ve güvenilir olmalı ve bütçeden sapmaları teşhis etmelidir. Hükümet, bu çerçevede atılacak bazı adımlar tespit etmiştir. Raporlama, taahhütleri yerinde ve zamanında, düzenli olarak izleyecek ve belirtecek ve her dönemin altı hafta öncesinde sonuçlara ulaşılabilmesi hedefi ile birlikte, yılda iki defa (Haziran sonu ve Aralık sonu itibarıyla) ödenek fazlası taahhüt araştırması yapacaktır.

Özkaynaklar gözönüne alındığında, Türkiye, dolaylı vergilendirme mevzuatını müktesebat ile uyumlaştırma yönünde ilerleme kaydetmiştir. Türkiye'nin istatistik kapasitesinde de gelişmeler olmuştur. Türkiye, AB standartlarıyla uyumlu ilave mevzuatı çıkarmalı ve uygulamadan sorumlu idari kurumları güçlendirmelidir. Özkaynaklar sistemini uygulamak için gerekli kurumlar halihazırda mevcut olup, bu kurumlar, gümrük vergilerinin toplanması, GSMH ve KDV kaynaklı hesaplamalar için istatistik sisteminin ve KDV toplama sisteminin yönetimi gibi ilgili faaliyetleri yerine getirmektedir. Ancak, KDV ve GSMH kaynaklarının gereği gibi hesaplanması için ilave uyumlaştırma gereklidir. Özellikle, Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından toplanan ulusal hesaplar, eski uluslararası standartlara dayanmaktadır. GSMH hesaplamasında kullanılan üç yöntemin (üretim, harcama ve gelir tabanlı) bütünleştirilmesinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Üç aylık tahminlerin kalitesi de artırılabilir. İstatistik derleyici diğer birimler arasında kurulacak işbirliği de yararlı olacaktır.

Geleneksel özkaynaklarla ilgili olarak, Türk gümrük mevzuatı Topluluk müktesebatı ile büyük ölçüde uyumludur ve AT Gümrük Koduna uygun olarak uygulanmaktadır. Ancak, AT'nin gelecekteki özkaynaklarının kontrolü hususunda, Türkiye, KDV ile gümrük vergisinin tahsilatı ve sahtecilikle mücadele için etkili araçlar oluşturmak amacıyla idari kapasitesini güçlendirmelidir.

Fonlardan AT bütçesine ve AT bütçesinden fonlara yapılan harcamaların etkili tahsilatı, izlenmesi ve ödenmesi için merkezi koordinasyona duyulan ihtiyaca ek olarak, bu Raporun, Mali Kontrol, Tarım, Gümrük ve Vergilendirme gibi başlıklarında değinilen ilgili politika alanları çerçevesinde, idari kapasite de güçlendirilmelidir. Türkiye, özkaynak sistemiyle ilgili hazırlıklardan sorumlu bir koordinasyon birimi oluşturmalıdır.

Komisyon, 2000 yılından önce, Türkiye'ye ilişkin İlerleme Raporlarında mali ve bütçesel hükümlere değinmemiştir.

Buna rağmen, ilk İlerleme Raporunun hazırlanmasından bu yana, bütçenin kapsam ve şeffaflığının geliştirilmesinde, özellikle bütçe, bütçe dışı ve döner sermayeli fonların azaltılmasında ve bütçe sınıflandırması ve kamu borç yönetimi konularında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Diğer taraftan, özkaynaklara ilişkin önemli bir gelişme olmamıştır.

Türkiye, özellikle yeni bütçe kodu yapısını uygulamaya ve bütçe şeffaflığı ile muhasebe standartlarının geliştirilmesine ilişkin çabalarını sürdürmelidir.

3.2. Genel Değerlendirme²¹

1998 yılı İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, gümrük birliğinin kapsadığı alanlara ilişkin mevzuat uyumu konusunda ilerleme kaydetmiştir. Bankacılık, telekomünikasyon, enerji ve tarım gibi sektörlerde de ilerleme sağlanmıştır. Mali sektör yeniden yapılandırılmış ve bu alandaki idari kapasite etkili hale getirilmiştir. Diğer alanlarda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.

Geçen yıl boyunca, Türkiye, iç pazar başlığı altında, özellikle kamu ihaleleri, enerji ve adalet ve içişleri konularında ilerleme sağlamıştır. Müktesebatın uygulanmasına ilişkin idari kapasitenin güçlendirilmesi konusundaki gelişmeler sınırlı kalmıştır.

Genel olarak, Türkiye, gümrük birliğinin kapsadığı alanlarda mevzuat uyumu bakımından önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Diğer alanlardaki mevzuat uyumu daha sınırlıdır. Türk mevzuatı ve Topluluk müktesebatı arasındaki temel farklılıklar mevcudiyetini sürdürmeye devam etmektedir. İdari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Daha fazla çaba sarf edilmesine ihtiyaç vardır.

İç Pazarla ilgili olarak, *malların serbest dolaşımı* alanında, 2001 yılında ürünlerin serbest dolaşımına ilişkin kabul edilen bir çerçeve kanun yürürlüğe girmiştir. Bir çok sektörde çeşitli uygulama mevzuatı çıkarılmıştır. *Ticarette teknik engeller*, mevcudiyetini önemli ölçüde sürdürmektedir. Gıda maddeleri, eczacılık ürünleri ve kozmetikler gibi sektörlerde uyum çalışmaları devam etmelidir. Standardizasyon, akreditasyon ve uygunluk değerlendirmesi alanlarında çeşitli kurumların oluşturulması veya mevcut kurumların işleyişinin iyileştirilmesini sağlamak üzere ciddi çalışmalar yapılması gerekmektedir. Uygun bir piyasa gözetimi sistemi oluşturulmalıdır. Çerçeve kanunun kabul edilmesine rağmen, piyasa öncesi gözetim uygulaması hâlâ devam etmektedir. Mevcut çabalar, ilgili kurumların teknik donanım kapasitesini artırma ve personel eğitimi konularında yoğunlaşmaktadır. Kamu ihaleleri konusunda, Ocak 2002'de yeni bir Kanun kabul edilmiş ve söz konusu Kanun Haziran 2002'de değiştirilmiştir. Bu Kanun, Türk kamu ihaleleri kurallarının Topluluk müktesebatıyla uyumlaştırılması yönünde önemli bir adımdır. Yeni Kanun ile müktesebat arasındaki önemli farklılıkların giderilmesine yönelik çabaların artırılmasına ihtiyaç vardır. *Kişilerin serbest dolaşımı* alanında ilerleme kaydedilmemiştir.

Sermayenin serbest dolaşımı alanında, çeşitli sektörlerde yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin önemli kısıtlamalar hâlâ varlığını sürdürmektedir. Karaparanın aklanması konusundaki mevzuatın uygulanmasına daha fazla önem verilmelidir. Türkiye'nin *mali hizmetler* konusunda uyumu ileri düzeydedir. Mali sektörün yeniden düzenlenmesi çerçevesinde, 2001 yılında daha da ilerleme kaydedilmiştir. Mali olmayan hizmetler alanında bir ilerleme kaydedilmemiştir; Türk mevzuatının ilgili Topluluk müktesebatına uyumunun sağlanması için yapılması gereken çok şey vardır. *Şirketler hukuku* alanında, korsanlık ve sahtecilikle mücadele konusunda çaba gösterilmiştir. Mevzuatın uygulanması takip edilmeli ve Türk Patent Enstitüsünün bağımsızlığı tam olarak sağlanmalıdır. *Rekabet politikası* alanında, rekabet hükümlerinin uygulanması tatmin edici düzeydedir. Türk devlet yardımları politikasının Topluluk müktesebatı ile uyumu konusunda bir gelişme olmamıştır. Bağımsız bir devlet yardımları kurumunun kurulması, öncelikli meseledir.

²¹ Bkz. "Genişlemiş Birliğe Doğru: Her bir aday ülkenin katılım yönünde gelişimi hakkında Avrupa Komisyonu Raporu ve Strateji Belgesi", COM (2002) 700.

Tarım alanında, Türkiye, arazi ve büyükbaş hayvan kaydına başlamıştır. Bitki pasaport sistemi hazırlıklarına henüz başlanmamıştır. Katılım Ortaklığının ilgili önceliklerinin diğer unsurları ele alınmamıştır. Bitki ve hayvan sağlığı kapsamında, bir uyumlaştırma stratejisi geliştirilmektedir. Uygulama kapasitesi geliştirilmemiştir. Türkiye, bitki ve hayvan sağlığı alanında AT mevzuatının iç hukuka aktarılması ve etkili uygulanması konusunda yoğunlaşmalıdır. Genel olarak, tarım alanındaki müktesebat uyumu sınırlı kalmıştır.

Balıkçılık alanında, Ortak Balıkçılık Politikasına uyum konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Modern bir filo kayıt sistemi oluşturulmalıdır. Özellikle kaynak yönetimi, teftiş ve kontrol ile pazar politikası ve yapısal politikalar alanlarında, AT balıkçılık politikasının ana unsurları ile önemli farklılıklar bulunmaya devam etmektedir.

Ulaştırma politikasına ilişkin olarak, Türkiye, ulaştırma müktesebatının üstlenilmesi için gerekli yasal çalışmaları hızlandırmalıdır. İlgili mevzuatın uygulanması ve yürütülmesi için tüm sektörlerde idari kapasite geliştirilmelidir. Birçok sektörde (özellikle karayolu ve deniz taşımacılığında), esasen uluslararası sözleşmelerin iç hukuka aktarılmasından kaynaklanan kısmi bir uyum söz konusudur.

Vergilendirme alanında, özel tüketim vergisi ve katma değer vergisi konularında uyumlaştırma başlamış ve oranlar ve diğer muafiyetler konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Dolaylı vergiler konusunda daha çok çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Doğrudan vergiler konusunda, Türkiye doğrudan vergilerin toplanmasında iyileşme sağlamalı ve ayırıcı önlemleri ortadan kaldırmalıdır. Genel olarak, doğrudan ve dolaylı vergiler konusunda müktesebat uyumu kısımdır. *Gümrük birliğine* ilişkin olarak, kağıt üzerinde büyük ölçüde uyum sağlanmıştır. Ancak, etkili uygulama konusunda uyum yetersizdir.

Pek çok alanda Türkiye'nin *istatistik* altyapısı, AB'ninkinden hâlâ oldukça farklıdır. Türk yetkililer ve Eurostat arasında işbirliği yeni başlatılmıştır. Müktesebat uyumuna başlanılmış olup, ciddi çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Sosyal politika ve istihdam alanında bazı adımlar atılmıştır, ancak bunlar müktesebatla her zaman tam anlamıyla uyumlu değildir. Tüm seviyelerde gerçek bir sosyal diyalog için gerekli koşulların geliştirilmesine ve güçlendirilmesine acilen ihtiyaç bulunmaktadır. Bir miktar ilerleme kaydedilmesine rağmen, Türk mevzuatı pek çok alanda müktesebata hâlâ uygun değildir.

Enerji konusunda, elektrik ve doğal gaz sektörlerinde önemli ilerleme kaydedilmiştir. Geçtiğimiz yıl kabul edilen iki önemli kanun uygulamaya konulmuş ve elektrik ve doğal gaz sektörleri için bağımsız düzenleyici bir kurumun kurulması konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Müktesebatla uyum yolunda gitmekte olup, daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Telekomünikasyon sektöründe, mobil ve sabit piyasalarda serbestleştirme ve hakim durumdaki operatörlerle ilgili yasal çerçevenin uygulanması konularında ilerleme kaydedilmemiştir. Lisans verme, bağlantı yapma ve bir ölçüde, evrensel hizmet alanlarında mevzuat uyumu konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle insan kaynakları ve eğitime ilişkin olmak üzere, Telekomünikasyon Kurumunun idari kapasitesinin güçlendirilmesi yönünde çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Genelde, Topluluk müktesebatına uyum sınırlı kalmıştır.

Kültür ve görsel-ışitsel politikaya ilişkin olarak, yeni RTÜK Kanunu müktesebatla uyumlu değildir. Genelde, Topluluk müktesebatına uyum sınırlı kalmıştır.

Bölgesel politika konusunda, Türkiye tarafından, NUTS sınıflandırma kriterlerine göre hazırlanmış bölgesel kalkınma amaçlı geçici harita tamamlanmış ve Eurostat tarafından onaylanmıştır. Bununla birlikte, bu sınıflandırmanın planlama ve bölgesel politikalar için kullanılmasına henüz başlanmamıştır. Topluluk standartlarına uygun etkili bir bölgesel politika stratejisi geliştirilmemiştir. Genelde, Topluluk müktesebatına uyum sınırlı kalmıştır.

Çevre alanında, Çevresel Etki Değerlendirme Direktifi ile uyumlu mevzuat çıkarılmıştır. Yatırımların finansmanına ilişkin bir plan geliştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Yeni bir Çevre Denetim Yönetmeliğinin kabul edilmesi, Topluluk müktesebatının uygulanmasına ilişkin Türk idari kapasitesinin güçlendirilmesi yönünde atılmış olumlu bir adımdır. Genel olarak, Topluluk müktesebatına uyum sınırlı kalmıştır.

Tüketicinin ve sağlığın korunması alanında, Topluluk müktesebatına uyum sınırlıdır. Mevzuat uyumu, idari kapasitenin güçlendirilmesi ve tüketicilerin bilinçlendirilmesi için, kayda değer çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Adalet ve içişleri alanında, özellikle iltica ve yasa dışı göç konularında, AB mevzuatı ve uygulamalarına ilişkin bilincin artırılması için çaba sarfedilmiştir. Örgütlü suç, uyuşturucu ticareti ve yolsuzlukla mücadele konularında ilerleme kaydedilmiştir. Yasa dışı insan ticareti ile mücadele konusunda hukuki zemin oluşturulmuştur. Özellikle vize politikası konusunda müktesebata uyum süreci başlamıştır, ancak daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Yasa dışı göçle mücadelenin ciddi biçimde artırılması gerekmektedir.

Dış ilişkiler konusunda, Genelleştirilmiş Tercihler Sisteminin kabulü yönündeki çabalar sürdürülmelidir.

Mali kontrole ilişkin olarak, Türk idaresindeki bütçe ve mali kontrol mekanizmaları iyileştirilmelidir. Genelde, müktesebata uyum süreci başlatılmıştır, ancak daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Müktesebatın etkili biçimde uygulanmasını temin etmek üzere, değişik alanlardaki idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. İdari alanda önemli reformlar yapılması gerekmektedir. Bazı durumlarda, bu, devlet yardımları ve bölgesel gelişme alanlarında olduğu gibi, yeni yapıların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Bazı alanlarda yeni düzenleyici kurullar oluşturulmuştur. Bu kurullara yeterli personel ve mali kaynak sağlanmalı ve özerklikleri teminat altına alınmalıdır.

C.Sonuç²²

1999 yılında Helsinki'de Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi ile ilgili karar, Türkiye'yi bir dizi temel reform yapma konusunda teşvik etmiştir. İnsan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin güvenceleri güçlendirmeyi ve idam cezasının alanını sınırlamayı amaçlayan önemli bir anayasal reform, Ekim 2001 tarihinde başlatılmıştır. Yeni bir Medeni Kanun, Kasım 2001'de kabul edilmiştir. Şubat, Mart ve Ağustos 2002'de ise üç adet reform paketi kabul edilmiştir. Ölüm cezası, savaş ve yakın savaş halleri dışında kaldırılmıştır. Olağanüstü hal, Güneydoğudaki iki ilde kaldırılmış olup, halihazırda uygulanmakta olan iki ilde de sene sonuna kadar kaldırılması yönünde karar alınmıştır.

Bu reformların kabulü, Türkiye'nin siyasi liderlerinin çoğunun Avrupa Birliğinin değerleri ve standartlarıyla daha ileri düzeyde uyum yönünde hareket etmedeki kararlılıklarının önemli bir işaretidir. Ağustos reformları zor siyasi ve ekonomik şartlar altında kabul edilmiş olup, geleneksel olarak hassas konulara ilişkin olduğu için özel bir önem taşımaktadır.

Cezaevi sistemi reformu sürmekte olup, fiziksel şartların iyileştirilmesi açısından ilerleme kaydedilmiştir. Yeni infaz hakimliği sistemi ve İzleme Kurulu faaliyete geçmiştir. Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesinin (İÖK) bazı tavsiye kararları uygulamaya konulmuştur. Ancak, kaydedilen ilerlemeye rağmen, F tipi cezaevlerinin şartlarıyla ilgili belirli problemler mevcudiyetini sürdürmektedir.

Yargılama öncesi gözaltı süresinin kısaltılması, işkenceyle mücadele kapsamında olumlu bir gelişmedir. Ancak, Devlet Güvenlik Mahkemelerince tutuklananların, avukatla hemen görüşme imkanının olmaması, gözaltında bulunan kişilerin kimseyle görüştürülmemesi uygulamasına devam edildiği anlamına gelmektedir. Olağanüstü hal kapsamındaki illerde hâlâ daha uzun gözaltı süreleri uygulanmaktadır. İşkence ve kötü muamele iddiaları devam etmekte olup, işkence ve kötü muameleden sanık kişilerin yargılanmaları konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.

Ağustos reform paketi, mahkumiyet kararının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal ettiğinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından tespit edilmesi durumunda, bu kişilerin yeniden yargılanabilmesine imkan tanımaktadır.

Türk Ceza Kanununun 159'uncu maddesine getirilen değişiklik ile, kamu kurumlarına yönelik düşüncelerin "tahkir ve tezyif niyeti" olmaksızın belirtilmesi, cezai müeyyide kapsamından çıkarılmıştır. Türk Ceza Kanununun 312'nci maddesine ve Terörle Mücadele Kanunu, Basın Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu ve Dernekler Kanununa getirilen değişikliklerle, ifade, dernek, basın ve yayın özgürlükleri alanındaki kısıtlamalar azaltılmıştır.

Cumhurbaşkanının vetosunu takiben, Mayıs ayında TBMM tarafından aynen kabul edilen Kanun ile, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda yer alan bazı kısıtlamalar Ağustos paketi ile kaldırılmıştır. Ancak, yazarların, gazetecilerin ve yayıncıların kovuşturulmasına devam edilmiştir.

Dernekler Kanununun değiştirilmesi ve bazı kısıtlamaların kaldırılması ile, dernek kurma özgürlüğü alanında ilerleme kaydedilmiştir. Ancak, çeşitli sebeplerle derneklerin yasaklanmasına devam edilmektedir.

²² Bkz. "Genişlemiş Birliğe Doğru: Her bir aday ülkenin katılım yönünde gelişimi hakkında Avrupa Komisyonu Raporu ve Strateji Belgesi", COM (2002) 700.

Ön izin sistemi dahil olmak üzere, Dernekler Kanununun genel kısıtlayıcı niteliği devam etmektedir. Yabancı dernekler, Türkiye’de belirli sınırlamalara ve sıkı bir kontrole tâbidir.

Ağustos paketinin bir parçası olarak, Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve yayın yapılmasına artık izin verilmektedir. Vakıflar Kanunu değiştirilmesine rağmen, dini azınlıklar; tüzel kişilik, mülkiyet hakları, din adamlarının yetiştirilmesi ve eğitim alanlarında kısıtlamalara maruz kalmaktadır.

Yeni Medeni Kanun, kadın-erkek eşitliğinin artırılması ve çocukların hakları ve korunması ile ilgili güvencelerin güçlendirilmesine yönelik hükümleri içermektedir. Türkiye, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına ilişkin 1969 tarihli BM Sözleşmesini onaylamıştır. Ancak, sendikalar çeşitli kısıtlamalara tâbidir ve çocuk işçiliği devam etmektedir. Namus cinayetleri ile ilgili suçlara indirilmiş cezaların uygulanmasına izin veren mevzuat hâlâ yürürlüktedir.

Yargı sistemi reformuna devam edilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yetki ve görev alanı daraltılmış ve duruşma öncesi tutuklama süresi azaltılmıştır. Ancak, bu mahkemelerin görev ve işlevi, hâlâ uluslararası standartlar ile uyumlu değildir. Yargının her zaman bağımsız ve tutarlı bir şekilde hareket etmediği sürekli rapor edilmektedir. Hakimler ve kolluk kuvvetlerine yönelik insan hakları kursları düzenlenmiştir.

Geçen yıl, Türkiye’de kamu hayatının daha saydam hale getirilmesini teşvik etmek için bir dizi girişimde bulunulmuştur. Bununla beraber, yolsuzluk önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Avrupa Konseyinin ilgili sözleşmesi henüz onaylanmamıştır.

Güneydoğuda iki ilde olağanüstü halin kaldırılması, bu bölgedeki günlük yaşam şartlarının iyileşmesine yol açmıştır. Bölgede insan haklarının korunmasının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Milli Güvenlik Kurulunun yapısı ve rolü ile ilgili değişiklikler getiren Anayasa değişikliği yürürlüğe girmiştir. Ancak bu değişikliğin, fiiliyatta Milli Güvenlik Kurulunun çalışma tarzını değiştirmedeği görülmektedir.

Türkiye, Kıbrıs sorununda kapsamlı bir çözüme ulaşılabilmesi için, Kıbrıs’taki iki toplum lideri arasındaki doğrudan görüşmelere destek verdiğini belirtmeye devam etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin açıklamalarına uygun olarak, AB, Kıbrıs Türk liderinin, Kıbrıs sorununun katılım müzakereleri tamamlanmadan önce halline yönelik çalışmalarının teşviki amacıyla, Türkiye tarafından daha ileri adımlar atılması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Güven artırıcı yeni önlemlerin alınmasına ilişkin çabalar sürmektedir. İki dışişleri bakanı arasında, Ege ile ilgili araştırıcı mahiyette görüşmelere Mart 2002’de başlanmıştır.

Genel olarak, Türkiye, özellikle geçtiğimiz yıl, 1998²³ yılında Komisyon tarafından

²³ Komisyon, 1998 tarihli İlerleme Raporunda şu kararlara varmıştır: “Siyasi açıdan, mevcut değerlendirme, kamu idaresinin işleyişindeki bazı bozukluklara, insan hakları ihlallerinin sürekliliğine ve azınlıklara yönelik uygulamalardaki temel eksikliklere dikkat çekmektedir. Ordu üzerinde sivil denetimin eksikliği endişeye neden olmaktadır. Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla ordunun siyasi yaşamda oynadığı önemli rol, bu hususu yansıtmaktadır. Ülkede gözlenen medeni ve siyasi hak ihlallerinin bir çoğunun, bu konuyla bağlantılı olması nedeniyle, Güneydoğudaki duruma, askeri olmayan, sivil bir çözüm bulunmalıdır. Komisyon, Türk hükümetinin ülkedeki insan hakları ihlalleriyle mücadele konusundaki kararlılığını takdir etmektedir; ancak, hükümetin bu tutumu, fiiliyatta şu ana kadar kaydedeğer bir etki yaratmamıştır. Türkiye'nin 1995 yılında başlattığı demokratik reform süreci devam etmelidir. Bu sorunların yanında, Türkiye, sınır komşularıyla tüm ihtilaflarının, uluslararası hukuka uygun, barışçıl yollarla halli için yapıcı katkı sağlamalıdır.” Ordu üzerinde sivillerin kontrolü, insan hakları ihlallerinin sürekliliği, işkence ve kültürel hakların korunmasındaki eksiklikler gibi konular müteakip raporlarda ele alınmıştır.

yayımlanan rapordan bu yana, Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması yolunda önemli ilerleme kaydetmiştir. Özellikle Ağustos 2002'de kabul edilen reformlar çok geniş kapsamlıdır. Bir arada düşünüldüğünde, bu reformlar, Türkiye'de demokrasinin güçlendirilmesi ve insan haklarının korunması konusundaki temel çalışmaların önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Bu reformlar, Türk vatandaşlarının, Avrupa Birliğindekilerle aynı düzeydeki hak ve özgürlüklerden kademeli olarak yararlanabilmesi için gerekli diğer değişikliklerin yolunu açmaktadır.

Tüm bunlara rağmen, Türkiye, siyasi kriterleri tam olarak karşılamamaktadır. İlk olarak; bu Raporda da belirtildiği üzere, reformlar, temel hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanabilmeye ilişkin bazı önemli kısıtlamalar içermektedir. Başta yazılı basın ve radyo ve televizyon yayınları dahil olmak üzere, ifade özgürlüğü, barışçıl toplantı özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve hukuki tazmin hakkı alanlarında önemli kısıtlamalar varlığını sürdürmektedir.

İkinci olarak; reformların bir çoğu, Avrupa standartları ile uyumlu olacak şekilde, hukuki düzenlemelerin ya da diğer idari tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu tedbirlerin bazıları halihazırda alınmış olup, diğerleri de hazırlanmaktadır. Reformların, etkili olabilmesi için, ülke çapında, farklı düzeylerdeki adli ve idari birimler tarafından fiili olarak uygulanması gerekmektedir.

Komisyon, önemli siyasi partilerden birinin liderinin, 3 Kasım Genel Seçimlerine katılımının yasaklanmasına ilişkin Yüksek Seçim Kurulu kararının, reformların ruhunu yansıtmadığı görüşündedir.

Üçüncü olarak; siyasi kriterler çerçevesindeki bazı önemli sorunlar henüz gereğince ele alınmamıştır. Bu sorunlar, kötü muamele ve işkence ile mücadele, ordu üzerinde sivil denetim, şiddete dayanmayan görüş belirttikleri için hapsedilmiş kişilerin durumu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uyulmasını içermektedir.

Son yıllarda gerçekleştirilen kayda değer ilerleme ve üzerinde durulması gereken diğer alanlar dikkate alındığında, Türkiye'nin, demokrasinin güçlendirilmesi ve insan haklarının korunması ile ilgili reform sürecini yasal ve fiili açıdan sürdürmesi teşvik edilmektedir. Bu husus, Türkiye'nin siyasi kriterlere tam uyum çerçevesinde, kalan engelleri de aşmasını sağlayacaktır.

Türkiye, piyasa ekonomisinin işleyişi alanında ilerlemeler kaydetmiş olup, bu husus, Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile baş edebilme kapasitesini artıracaktır. Ancak, Türkiye, hâlâ ekonomik istikrarı sarsan iki büyük mali krizin etkilerini yaşamaktadır.

Ekonomiyi istikrara kavuşturmak için yapılan bir takım girişimler sonrasında, mevcut reform programı olumlu sonuçlar vermiş olup, ekonomi yeniden büyümeye başlamıştır. Enflasyonist baskılar hafiflerken, mali disiplin iyileşmiş ve kamu hesaplarının şeffaflığı belirgin biçimde artmıştır. Türk ekonomisinin istikrarsızlığının temel kaynağı olan siyasetin ekonomiye müdahalesi azaltılmış ve kırılmalı ve iyi işlemeyen bankacılık sektörü gibi yapısal zayıflıkların giderilmesine ilişkin adımlar atılmıştır. Mali sektörün düzenlenmesi ve denetlenmesi güçlendirilmiştir. Tarım ve enerji gibi temel sektörlerin serbestleştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Piyasaların işleyişinin ve rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesi amacıyla, Türkiye, makroekonomik istikrar ve mali sürdürülebilirliğin sağlanması çerçevesinde, mevcut reform sürecini devam ettirmelidir. Kronik olarak yüksek düzeyde seyreden enflasyonun daha da

aşağı çekilmesi ve mali disiplinin muhafaza edilmesi, bu hedefin önemli ön koşullarıdır. Bankacılık sektöründeki ihtiyati düzenlemeler ve muhasebe standartları, uluslararası düzeye getirilmelidir. Kamu banka ve işletmelerinin özelleştirilmesi hızlandırılmalı ve piyasaların serbestleştirilmesi süreci tamamlanmalıdır. Verimli alanlara yapılan yatırımların artırılması ve eğitime özel önem verilmesi, rekabet gücünün ve ekonominin büyüme potansiyelinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Doğrudan yabancı yatırım girişi, idari işlemlerin basitleştirilmesi ve diğer engellerin kaldırılması suretiyle teşvik edilmelidir.

1998 yılı İlerleme Raporundan bu yana, Türkiye, gümrük birliğinin kapsadığı alanlara ilişkin mevzuat uyumu konusunda ilerleme kaydetmiştir. Bankacılık sektörü, telekomünikasyon, enerji ve tarım alanlarında da ilerleme sağlanmıştır. Mali sektör yeniden yapılandırılmış ve bu alandaki idari kapasite etkili hale getirilmiştir. Diğer alanlarda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.

Geçen yıl boyunca, Türkiye, iç pazar başlığı altında, özellikle kamu ihaleleri, enerji ve adalet ve içişleri konularında ilerleme sağlamıştır. Müktesebatın uygulanmasına ilişkin idari kapasitenin güçlendirilmesi konusundaki gelişmeler sınırlı kalmıştır.

Genel olarak, Türkiye, gümrük birliğinin kapsadığı alanlar bakımından önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Diğer alanlardaki mevzuat uyumu daha sınırlıdır. Türk mevzuatı ile Topluluk müktesebatı arasında temel farklılıklar bulunmaya devam etmektedir. İdari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Daha fazla çaba sarf edilmesine ihtiyaç vardır.

İç Pazarla ilgili olarak, *malların serbest dolaşımı* alanında, malların serbest dolaşımına ilişkin 2001 yılında kabul edilen çerçeve kanun yürürlüğe girmiştir. Bir çok sektörde çeşitli uygulama mevzuatı çıkarılmıştır. *Ticarette teknik engeller*, mevcudiyetini önemli ölçüde sürdürmektedir. Gıda maddeleri, eczacılık ürünleri ve kozmetikler gibi sektörlerde uyum çalışmaları devam etmelidir. Standardizasyon, akreditasyon ve uygunluk değerlendirmesi alanlarında, çeşitli kurumların oluşturulması veya mevcut kurumların işleyişinin iyileştirilmesini sağlamak üzere ciddi çalışmalar yapılması gerekmektedir. Uygun bir piyasa gözetimi sisteminin oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Çerçeve kanunun kabul edilmesine rağmen, piyasa öncesi gözetim uygulaması hâlâ devam etmektedir. Mevcut çabalar, ilgili kurumların teknik donanım kapasitesini artırma ve personel eğitimi konularında yoğunlaşmaktadır. Kamu ihaleleri konusunda, Ocak 2002'de yeni bir yasa kabul edilmiş ve Haziran 2002'de değiştirilmiştir. Bu yasa, Topluluk müktesebatıyla Türk kamu ihaleleri kurallarının uyumlaştırılması yönünde önemli bir adımdır. Yeni yasa ile müktesebat arasındaki önemli farklılıkların ele alınabilmesine yönelik çabaların artırılmasına ihtiyaç vardır. *Kişilerin serbest dolaşımı* alanında ilerleme kaydedilmemiştir.

Sermayenin serbest dolaşımı alanında, çeşitli sektörlerde yabancı sermaye yatırımları üzerindeki önemli kısıtlamalar hâlâ mevcuttur. Karaparanın aklanması konusundaki mevzuatın uygulanmasına daha fazla önem verilmelidir. Türkiye'nin *mali hizmetler* konusunda uyumu ileri düzeydedir. Mali sektörün yeniden düzenlenmesi çerçevesinde 2001 yılında ilerleme kaydedilmiştir. Mali olmayan hizmetler alanında bir ilerleme kaydedilmemiştir; Türk mevzuatının ilgili Topluluk müktesebatına uyumunun sağlanması için yapılması gereken çok şey vardır. *Şirketler hukuku* alanında, korsanlık ve sahtecilikle mücadele konusunda çaba gösterilmiştir. Mevzuatın uygulanması takip edilmeli ve Türk Patent Enstitüsünün bağımsızlığı tam olarak sağlanmalıdır. *Rekabet politikası* alanında, rekabet hükümlerinin uygulanması tatmin edici düzeydedir. Türk devlet yardımları politikasının Topluluk müktesebatı ile uyumu konusunda bir gelişme olmamıştır. Bağımsız bir devlet yardımları kurumunun kurulması, öncelikli meseledir.

Tarım alanında, Türkiye, arazi ve büyükbaş hayvan kaydına başlamıştır. Bitki pasaport sistemi hazırlıklarına başlanmamıştır. Katılım Ortaklığı Belgesinin ilgili önceliklerinin diğer unsurları ele alınmamıştır. Bitki ve hayvan sağlığı kapsamında, bir uyumlaştırma stratejisi geliştirilmektedir. Uygulama kapasitesi geliştirilmemiştir. Türkiye, bitki ve hayvan sağlığı alanında, AT mevzuatının iç hukuka aktarılması ve etkili uygulanması konusunda yoğunlaşmalıdır. Genel olarak, tarım alanındaki müktesebat uyumu sınırlı kalmıştır.

Balıkçılık alanında, Ortak Balıkçılık Politikasına uyum konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Modern bir filo kayıt sistemi oluşturulmalıdır. Özellikle kaynak yönetimi, teftiş ve kontrol ile pazar politikası ve yapısal politikalar alanlarında AT balıkçılık politikasının ana unsurları ile önemli farklılıklar bulunmaya devam etmektedir.

Ulaştırma politikasına ilişkin olarak, Türkiye ulaştırma müktesebatının üstlenilmesi için gerekli yasal çalışmaları hızlandırmalıdır. İlgili mevzuatın uygulanması ve yürütülmesi için tüm sektörlerde idari kapasite geliştirilmelidir. Birçok sektörde (özellikle karayolu ve deniz taşımacılığında), esasen uluslararası sözleşmelerin iç hukuka aktarılmasından kaynaklanan kısmi bir uyum söz konusudur.

Vergilendirme konusunda, özel tüketim vergisi ve katma değer vergisi konularında uyumlaştırma başlamış ve oranlar ve diğer muafiyetler konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Dolaylı vergiler konusunda, daha çok çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Doğrudan vergiler konusunda, Türkiye doğrudan vergilerin toplanmasında iyileşme sağlamalı ve ayırıcı önlemleri ortadan kaldırmalıdır. Genel olarak, doğrudan ve dolaylı vergiler konusunda müktesebat uyumu kısmidir. *Gümrük birliğine* ilişkin olarak, kağıt üzerinde büyük ölçüde uyum sağlanmıştır. Ancak, etkili uygulama konusunda uyum yetersizdir.

Pek çok alanda Türkiye'nin *istatistik* altyapısı, hâlâ AB'ninkinden oldukça farklıdır. Türk yetkililer ve Eurostat arasında işbirliği yeni başlatılmıştır. Müktesebat uyumuna başlanılmış olup, ciddi çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Sosyal politika ve istihdam alanında bazı adımlar atılmıştır, ancak bunlar müktesebatla her zaman tam anlamıyla uyumlu değildir. Tüm seviyelerde gerçek bir sosyal diyalog için gerekli koşulların geliştirilmesine ve güçlendirilmesine acilen ihtiyaç bulunmaktadır. Bir miktar ilerleme kaydedilmesine rağmen, Türk mevzuatı pek çok alanda hâlâ müktesebata uygun değildir.

Enerji konusunda elektrik ve doğal gaz sektörlerinde önemli ilerleme kaydedilmiştir. Geçtiğimiz yıl kabul edilen iki önemli kanun uygulamaya konulmuş, elektrik ve doğal gaz sektörleri için bağımsız düzenleyici bir kurumun kurulması konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Müktesebatla uyum yolunda gitmekte olup, daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Telekomünikasyon sektöründe, mobil ve sabit piyasalarda serbestleştirme ve hakim durumdaki operatörlerle ilgili yasal çerçevenin uygulanması konularında ilerleme kaydedilmemiştir. Lisans verme, bağlantı yapma ve bir ölçüde evrensel hizmet alanlarında mevzuat uyumu konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle insan kaynakları ve eğitime ilişkin olmak üzere, Telekomünikasyon Kurumunun idari kapasitesinin güçlendirilmesi yönünde çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Genelde, Topluluk müktesebatına uyum sınırlı kalmıştır.

Kültür ve görsel-ışitsel politikaya ilişkin olarak yeni RTÜK Kanunu müktesebatla uyumlu değildir. Genelde, müktesebata uyum sınırlı kalmıştır.

Bölgesel politika konusunda, Türkiye tarafından, NUTS sınıflandırma kriterlerine göre hazırlanmış bölgesel kalkınma amaçlı geçici harita tamamlanmış ve Eurostat tarafından onaylanmıştır. Bununla birlikte, bu sınıflandırmanın planlama ve bölgesel politikalar için kullanılmasına henüz başlanmamıştır. AB standartlarına uygun etkili bir bölgesel politika stratejisi geliştirilmemiştir. Genelde, Topluluk müktesebatına uyum sınırlı kalmıştır.

Çevre alanında, Çevresel Etki Değerlendirme Direktifi ile uyumlu mevzuat çıkarılmıştır. Yatırımların finansmanına ilişkin bir plan geliştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Yeni bir Çevre Denetim Yönetmeliğinin kabul edilmesi, Topluluk müktesebatının uygulanmasına ilişkin Türk idari kapasitesinin güçlendirilmesi yönünde atılmış olumlu bir adımdır. Genel olarak, Topluluk müktesebatına uyum sınırlı kalmıştır.

Tüketicinin ve sağlığın korunması alanında, Topluluk müktesebatına uyum sınırlıdır. Mevzuat uyumu, idari kapasitenin güçlendirilmesi ve tüketicilerin bilinçlendirilmesi için, kayda değer çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Adalet ve içişleri alanında, özellikle iltica ve yasa dışı göç konularında, AB mevzuatı ve uygulamalarına ilişkin bilincin artırılması için çaba sarfedilmiştir. Örgütlü suç, uyuşturucu ticareti ve yolsuzlukla mücadele konularında ilerleme kaydedilmiştir. Yasa dışı insan ticareti ile mücadele için hukuki zemin oluşturulmuştur. Özellikle vize politikası konusunda, müktesebata uyum süreci başlamıştır, ancak daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Yasa dışı göçle mücadelenin ciddi biçimde güçlendirilmesi gerekmektedir.

Dış ilişkiler konusunda, Genelleştirilmiş Tercihler Sisteminin kabulü yönündeki çabalar sürdürülmelidir.

Mali kontrole ilişkin olarak, Türk idaresindeki bütçe ve mali kontrol mekanizmaları iyileştirilmelidir. Genelde, müktesebata uyum süreci başlatılmıştır, ancak daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Müktesebatın etkili biçimde uygulanmasını temin etmek üzere, değişik alanlardaki idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. İdari alanda önemli reformlar yapılması gerekmektedir. Bazı durumlarda bu, devlet yardımları ve bölgesel gelişme alanlarında olduğu gibi, yeni yapıların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Bazı alanlarda yeni düzenleyici kurullar oluşturulmuştur. Bu kurullara yeterli personel ve mali kaynak sağlanmalı ve özerklikleri teminat altına alınmalıdır.

D. Katılım Ortaklığı ve AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program: Toplu Değerlendirme

Katılım Ortaklığının amacı:

- Komisyonun İlerleme Raporunda belirtilen öncelikli çalışma alanlarını;
- Aday ülkelere, bu öncelikleri uygulamaları hususunda destek olacak mali kaynakları;
- Söz konusu yardımlara ilişkin koşulları;

tek bir çerçevede toplamaktır.

Her aday ülke, müktesebatın üstlenilmesine ilişkin bir ulusal program kabul etmeye davet edilmiştir. Ulusal Program, söz konusu aday ülkenin Katılım Ortaklığını nasıl ele alacağını, ortaklık önceliklerini uygulamak için tespit edeceği takvimi ve beşeri ve mali kaynakları ortaya koymaktadır. Hem Katılım Ortaklığı Belgeleri hem de Ulusal Programlar, gerçekleştirilen ilerlemeleri dikkate almak ve yeni öncelikleri tespit etmek amacıyla düzenli olarak revize edilmektedir.

Aşağıda, söz konusu önceliklere ilişkin ilerlemeler yer almaktadır. Mükerrer yazımı önlemek ve kolaylık sağlamak amacıyla, Katılım Ortaklığı belgesinden yapılan alıntılar italik olarak verilmektedir.

1. Katılım Ortaklığı

Kısa vadeli öncelikler

Güçlendirilmiş Siyasî Diyalog ve Siyasî Kriterler

Türkiye, Kıbrıs sorununda kapsamlı bir anlaşmaya ulaşılabilmesi için, Kıbrıs'ta bulunan iki toplum lideri arasındaki doğrudan görüşmelere destek verdiğini belirtmeye devam etmiştir. AB, Kıbrıs Türk liderinin Kıbrıs sorununun halline yönelik çalışmalarının teşviki amacıyla, Türkiye tarafından daha ileri adımlar atılması gerektiğini birçok kez vurgulamıştır.

İfade, barışçıl toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüklerinin güçlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen anayasa reformlarının ardından, Şubat, Mart ve Ağustos 2002 tarihlerinde üç reform paketi kabul edilmiştir. Türk Ceza Kanununun 159 ve 312'nci maddelerinde yapılan değişikliklerle ifade özgürlüğü ile ilgili kısıtlamalar azaltılmıştır. Terörle Mücadele Kanunu, Basın Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu ve Dernekler Kanununda yapılan değişikliklerle dernekler, basın, radyo ve televizyon yayıncılığı ile ilgili kısıtlamalar azaltılmıştır. Dernekler Kanunu değiştirilmiş ve bazı kısıtlamalar kaldırılmıştır. Dernekler Kanununun genel kısıtlayıcı karakteri nedeniyle, dernek kapatmaya ilişkin çeşitli hükümler halen uygulanma imkanı taşımaktadır. Reformların etkisi halen sınırlı olup, yeni hükümlerin tutarlı bir şekilde yorumu ve uygulanması konusunda çok az işaret bulunmaktadır.

Şiddet içermeyen görüş açıklamaktan hüküm giyenlerin durumu çözüme kavuşturulmamıştır. Sivil toplumla diyalogun geliştirilmesi için bazı girişimlerde bulunulmuştur. İşkenceyle mücadeleye yönelik yasal hükümler güçlendirilmiştir. İşkence uygulamalarını caydırmaya yönelik bazı önlemler alınmasına rağmen, işkence zanlısı kamu görevlilerinin kovuşturulması konusunda çok az kanıt vardır. Duruşma öncesi gözaltı ile ilgili yasal usuller, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve İşkencenin Önlenmesi Komitesi tavsiyeleriyle uyumlaştırılmıştır. Bununla birlikte, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde yargılanan tutuklular hakkında hücre hapsi uygulanması mümkündür. Hükümet, Ocak 2002'de Avrupa İnsan

Hakları Sözleşmesinin 5'inci maddesi (özgürlük ve güvenlik hakkı) üzerindeki, olağanüstü halin uygulandığı iller ile ilgili çekincesini kaldırmıştır. Güneydoğudaki özel uygulamaya ilişkin 430 sayılı KHK'nın uygulanması konusunda kaygılar devam etmektedir. Devlet Güvenlik Mahkemesi Kanununda yapılan değişiklikler gözaltında bulunanların haklarında iyileştirmeler sağlamıştır.

İnsan hakları ihlaline karşı hukuki tazmin hakkındaki hükümlerin güçlendirilmesinde ilerleme kaydedilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı mahkûmiyet kararlarına karşı yargılamanın yenilenmesine izin veren mevzuat değişikliği yapılmıştır. Ancak, bu hükümler yalnızca Ağustos 2003'ten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılacak başvurular üzerine alınacak kararlara uygulanabilecektir. İnsan hakları ihlallerini izlemek üzere yeni idari yapılar oluşturulmuştur. Hakimler ve kolluk kuvvetlerine insan hakları konusunda eğitim kursları verilmiştir. Polis okulları eğitim süresi 9 aydan 2 yıla çıkarılmıştır. Yargının etkililiğinin güçlendirilmesi için girişimler yapılmış ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yargı yetkisine değişiklik getirilmiştir. Buna rağmen, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin işleyişi uluslararası standartlarla uyumlu değildir. İlerleme Raporu döneminde ölüm cezasına uygulanan fiili moratoryum devam etmiştir. Türk vatandaşlarının kendi ana dillerini kullanmalarını yasaklayan hükmü ortadan kaldıran anayasa reformu, Türkçe dışındaki dillerde Radyo/TV yayıncılığı yasağı kaldırılarak hayata geçirilmiştir. Güneydoğu Eylem Planı üzerindeki bilgi eksikliği, bu konuda değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir.

Bu önceliklerin yerine getirilmesine ilişkin süreç başlamış ve bazı gelişmeler kaydedilmiştir.

Ekonomik Kriterler

Hükümet tarafından Mart 2001'de hazırlanan ve kamu maliyesini iyileştirmeye yönelik maliye ve para politikalarının yanı sıra yapısal reformları içeren mali ve ekonomik programın, Uluslararası Para Fonu gerekleriyle uyumlu bir şekilde uygulanmasına devam edilmektedir. Mali sektörün yeniden yapılandırılması süreci, Uluslararası Para Fonu reformlarıyla bütünleştirilmiştir. Yeni Bankalar Kanununun uygulanması bankacılık sektörünün güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bazı bankalar Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) yönetimine geçmiştir. Bazı kamu bankaları özelleştirilmiştir. Kamu bankaları üzerindeki siyasi etki azaltılmıştır. İhtiyati kurallar iyileştirilmiştir. Merkez Bankasının bağımsızlığını güçlendirmek için Merkez Bankası Kanunu değiştirilmiştir. Türkiye, mali durumun yıllık bildirimini içeren, katılım öncesi mali izleme sürecine katılmaktadır. Hükümet, yapısal tarım reformu sürecini başlatmıştır. Arazi ve canlı büyükbaş hayvan kayıt sistemi başlamıştır. Bitki ve hayvan sağlığına ilişkin uyumlaştırma stratejisi geliştirilmektedir. Ekonomide ve tarım sektörlerin özelleştirilmesinde sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Bitki ve hayvan sağlığı sektöründe, AB mevzuatının iç hukuka aktarılması ve etkili bir şekilde uygulanmasında çok az gelişme olmuştur. Tütün ve alkollü içkilerin üretimi, ithalatı, fiyatlandırılması ve dağıtımı üzerindeki devlet tekeli sorunu önemini korumaktadır. Bu konudaki öncelikler kısmen karşılanmıştır.

Üyelikten Kaynaklanan Yükümlülükleri Üstlenilebilme Yeteneği

Başlık 1: Malların Serbest Dolaşımı

Malların serbest dolaşımı ile ilgili olarak, 2001'de kabul edilen Çerçeve Kanun yürürlüğe girmiştir. Tüm sektörlerde çeşitli uygulama mevzuatı çıkarılmıştır. Uyumlaştırma sürdürülmelidir. Standardizasyon, akreditasyon ve uygunluk değerlendirmesi alanlarında, çeşitli kurumların oluşturulması veya mevcut kurumların işleyişinin iyileştirilmesini sağlamak üzere ciddi çalışmalar yapılması gerekmektedir. Çerçeve Kanunun kabul edilmesine rağmen,

piyasa içi gözetim uygulaması yerine, hâlâ piyasa öncesi gözetim uygulaması devam etmektedir. Mevcut çabalar, ilgili kurumların teknik donanım kapasitesini artırma ve personel eğitimi konularında yoğunlaşmaktadır. *Ticarette teknik engeller*, varlığını sürdürmektedir. *Kamu ihaleleri* konusunda, Ocak 2002'de yeni bir yasa kabul edilmiş ve Haziran 2002'de değiştirilmiştir. Bu yasa, Topluluk müktesebatıyla Türk kamu ihaleleri kurallarının uyumlaştırılması yönünde önemli bir adımdır. Yeni yasa ile müktesebat arasındaki önemli farklılıkların ele alınabilmesine yönelik çabaların artırılmasına ihtiyaç vardır. Malların serbest dolaşımı alanındaki Katılım Ortaklığı Belgesi öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 5: Şirketler Hukuku

Fikri mülkiyet ve korsanlık ve sahtecilikle mücadele konularında bazı çabalar gösterilmiştir. Bu alandaki yasal çerçevenin tamamlanmasına yönelik adımlar atılmalıdır. Yürütme ve etkili uygulamaya yönelik idari kapasite ciddi biçimde güçlendirilmelidir. Türk Patent Enstitüsünün bağımsızlığı tam olarak sağlanmalıdır. Devlet yardımlarına ilişkin Katılım Ortaklığı öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 6: Rekabet

Rekabet ile ilgili olarak, AT ilke ve kriterlerini esas alan etkili bir *devlet yardımları denetimi* politikasına yönelik mevzuat çıkarılmamıştır. Devlet yardımlarına ilişkin ulusal bir denetim kurumu kurulmamıştır. Diğer öncelikler; etkili uygulama performansının güçlendirilmesi, piyasa katılımcılarının bilinç düzeyinin artırılması ve yargı mensuplarının rekabet konularında eğitilmesidir. Katılım Ortaklığının rekabet ile ilgili öncelikleri karşılanmamıştır.

Başlık 7: Tarım

Tarım alanında, Türk Hükümeti, arazi ve büyükbaş hayvan kayıt sistemi çalışmalarını başlatmıştır. *Bitki pasaport sistemi* konusundaki hazırlıklar henüz başlatılmamıştır. Tarım Bakanlığının yeniden yapılandırılması için hazırlıklar yapılmaktadır. Bu konuya ilişkin detaylar henüz ortaya konulmamıştır. *Bitki ve hayvan sağlığı* alanında bir uyum stratejisi geliştirilmektedir. Uygulama kapasitesi geliştirilmemiştir. Katılım Ortaklığının tarıma ilişkin öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 8: Balıkçılık

Balıkçılık alanında, örneğin, kaynak yönetimi politikası uygulamasının sağlanması ve balıkçılık filosu kaydının modernize edilmesi gibi alanlarda, az sayıda somut adım atılmıştır. Balıkçılık alanındaki öncelikler karşılanmamıştır.

Başlık 9: Ulaştırma

Ulaştırma sektörüne ilişkin olarak, kapsamlı bir mevzuat uyum stratejisi programı geliştirilmemiştir. Birçok mevzuat metninin hazırlanmasına devam edilmektedir. Ayrıntılı uygulama, uygulama mevzuatının kapsamına bağlıdır. *Deniz güvenliği* ile ilgili olarak, Türkiye, atılması gereken acil adımların bilincindedir. Paris Mutabakat Zaptı kara listesinde "çok yüksek risk"li olarak değerlendirilen Türk filosunun güvenliği ciddi olarak iyileştirilmelidir. Ancak, bu konuda bir eylem planı kabul edilmemiştir. Bugüne kadar, sadece uluslararası sözleşmelerin (esas olarak IMO Sözleşmeleri) kabulü yönünde adımlar atılmıştır. *Deniz taşımacılığı* ile ilgili olarak bir eylem planı kabul edilmemiştir. Liman idarelerinin güçlendirilmesi konusunda ilerleme sağlanamamıştır. Yeni bir liman denetim kurumu kurulmamıştır. İhtiyaç duyulan yeni müfettişler istihdam edilmemiştir. Katılım Ortaklığının ulaştırma alanındaki öncelikleri karşılanmamıştır.

Başlık 10: Vergilendirme

ÖTV ile KDV'nin uyumlaştırılması çalışmaları başlatılmış ve vergi oranları, verginin yapısı ve vergi konusu alanlarında ilerleme sağlanmıştır. Bununla birlikte dolaylı vergiler alanında uyumlaştırma çabalarının sürdürülmesi gerekmektedir. Bu öncelik ancak kısmen karşılanmıştır.

Başlık 12: İstatistik

İstatistik alanında, Türk yetkililer ve Eurostat arasındaki işbirliği yakın bir zamanda başlamıştır. İlk yıllık çalışma planı 2001 yılında hazırlanmıştır. Yapılması gereken pek çok çalışma bulunmaktadır. İş kayıtları oluşturulması konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Bu öncelik kısmen karşılanmıştır.

Başlık 13: Sosyal politika ve İstihdam

Sosyal politika ve istihdam alanında, Türkiye, sektör-spesifik bir iç hukuka aktarma programı hazırlığına başlamamıştır. *Çocuk işçiliği* azalmış olmakla birlikte, Türkiye genelinde hâlâ yaygındır. Çalışan Çocuklar Bölümünün idari ve kurumsal kapasitesinin, kendisine verilen görevleri yerine getirebilecek şekilde güçlendirilmesi gerekmektedir. Sendikal haklar konusunda, Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu, toplu pazarlık ve grev hakkı içermemekte, kamu çalışanlarına, sadece toplu görüşmelerde bulunma hakkı vermektedir. Ekonomik ve Sosyal Konsey hakkındaki yeni kanun, gerçek bir sosyal diyalog ortamı oluşturulmasında başarısız olmuştur. Yeni Ekonomik ve Sosyal Konsey, üç taraflı bir yapı yerine çok taraflı bir yapıya sahiptir ve henüz toplanamamıştır. Sendika faaliyetleri, sendikaların toplu pazarlık yapabilmeleri için gerekli olan % 10 barajı sebebiyle, engellenmeye devam etmektedir. Sosyal tarafların kapasite geliştirme çabalarına yardımcı olacak destek çalışmalarına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Katılım Ortaklığının sosyal politika ve istihdam alanındaki öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 14: Enerji

Enerji alanında, müktesebata uyum konusunda sistemli bir program geliştirilmemiştir. Elektrik ve doğal gaz sektöründe bağımsız ve düzenleyici bir Kurumun (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu) oluşturulması konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Bununla birlikte, Kurum, özellikle personel konusunda, daha fazla kaynakla desteklenmelidir. İç enerji piyasasının düzenlenmesi ve enerji işletmelerinin bölünmesine yönelik iki çerçeve kanun kabul edilmiştir. Bunlar, Şubat 2001'de kabul edilen Elektrik Piyasası Kanunu ve Mart 2001 tarihli Doğal Gaz Piyasası Kanunudur. Daha sonra kabul edilen uygulama mevzuatı bu süreci tamamlamıştır. Uyum için ek çabalar gerekli olup, kabul edilen bir takvim çerçevesindeki uygulama, iç enerji piyasası ile uyumlu ilkelerin oluşmasını sağlayacaktır. Elektrik Piyasası Kanununun, 2003 yılına kadar, tam olarak uygulanmaya başlaması beklenmektedir. Enerji alanında, Katılım Ortaklığı öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 19: Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri

Telekomünikasyon pazarının serbestleştirilmesiyle ilgili olarak, Türk Telekom'un özelleştirilmesinde herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Lisans verme, bağlantı ve evrensel hizmet alanında yeni mevzuat kabul edilmiştir. AB müktesebatı hükümleriyle uyumun sağlanması için ek çalışma yapılması gerekmektedir. Telekomünikasyon Kurumunun idari kapasitesinin, özellikle insan kaynakları ve eğitim bakımından iyileştirilmesi için ek çaba sarf edilmesi gereklidir. Telekomünikasyon Kurumunun bağımsızlığı, bütçesinin büyük bir kısmının, lisans ve frekans ücretlerini toplayan Hazine tarafından finanse edilmesi sebebiyle,

tam olarak sağlanamamıştır. Telekomünikasyon alanında, Katılım Ortaklığı öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 20: Kültür ve Görsel-İşitsel Politika

Bu alanda Türkiye, müktesebat ile uyum çalışmalarına başlamıştır. RTÜK Kanunu değiştirilmiş ve Türkçe dışındaki dillerde yayın yapma yasağı kaldırılmıştır. Ancak, yeni Kanun hazırlanırken müktesebat dikkate alınmamış olduğundan, bu alandaki önemli eksiklikler devam etmektedir. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 21: Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu

NUTS sınıflandırması çalışmaları tamamlanmış ve EUROSTAT tarafından onaylanmıştır. Bununla birlikte, NUTS haritası, bölgesel gelişme amaçlarına yönelik olarak ve özellikle NUTS 2 düzeyinde, bölgesel istatistikler, iller arası koordinasyon, entegre bölgesel kalkınma planlarına hazırlık, kamu yatırımlarının bölgesel dağılımı ve bölgesel yardımların öncelikli alanlarının AT rekabet kuralları ile uyumlu şekilde tanımlanması amacıyla kullanılmalıdır. Özellikle kalkınmada öncelikli yörelerdeki temel sorunlara yönelik, AB standartlarıyla uyumlu, etkili bir bölgesel politika stratejisi geliştirilmemiştir. Türkiye, bölgesel politikası kapsamındaki projeler için, *AB'nin politika belirleme kriterlerini* kullanmaya başlamamıştır. Katılım Ortaklığının bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu alanındaki öncelikleri karşılanmamıştır

Başlık 22: Çevre

Müktesebatın üstlenilmesi için bir strateji geliştirilmiş ve bir çerçeve kanun kabul edilmiştir. Çevresel Etki Değerlendirme Direktifinin uyumlaştırılmasına yönelik mevzuat çıkarılmıştır. Yatırımların finansmanı için bir plan geliştirilmesine ilişkin olarak, Türkiye, bu planın hazırlanması için gerekli çalışmaları sürdürmektedir. Katılım Ortaklığının çevre alanındaki öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 24: Adalet ve İçişleri

Başta yasa dışı göç ve iltica konuları olmak üzere, Adalet ve İçişleri alanındaki AB mevzuatı ve uygulamalarına yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme programları daha da geliştirilmiştir. Örgütlü suçlar, uyuşturucu kaçakçılığı ve yolsuzlukla mücadele için çabalar artırılmış ve karaparanın aklanması ile mücadele kapasitesi güçlendirilmiştir. Yasa dışı insan ticaretiyle mücadele için, hukuki altyapı oluşturulmuştur. Adalet ve içişleri alanında, Katılım Ortaklığı öncelikleri kısmen karşılanmıştır.

Başlık 25: Gümrük Birliği

Serbest bölgeler mevzuatının uyumlaştırılması ile ilgili gelişme sağlanmamıştır. Yeni Gümrük Kanununun etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik adımlar atılmıştır. Gümrükler alanındaki idari kapasitenin daha fazla geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu öncelik kısmen karşılanmıştır.

Başlık 28: Mali Kontrol

İç mali kontrol alanında yeni bir kanun hazırlanmış, ancak, kanun, henüz TBMM tarafından kabul edilmemiştir. İç denetim işlevlerini uyumlaştıracak merkezi bir birim henüz oluşturulmamıştır. Harcamacı kurumlar içinde iç denetim birimleri kurulmamış ve denetçilerin "işlevsel bağımsızlıkları" sağlanmamıştır. Denetim Kılavuzu hazırlanmamıştır. Türk idaresinde, mali yönetim ve kontrol işlevleri, iç denetim faaliyetleri ve dış denetim işlevleri bakımından yeterince netlik bulunmamaktadır. Kamu Mali Yönetimi ve İç Kontrol

Kanunu hazırlanmış olmakla birlikte, dış kontrol sisteminin kısa zaman içinde değişeceğine ilişkin bir işaret bulunmamaktadır. Faaliyetlerinde işlevsel olarak bağımsız bir yolsuzlukla mücadele birimi oluşturulması gerekmektedir. Topluluk programlarının idaresine yönelik bir uygulama sisteminin oluşturulması için gerekli idari adımlar atılmış ve ilgili ajansların sorumlulukları ile ilgili olarak Komisyonla Mutabakat Zabıtları imzalanmıştır. Bu konuda bir dizi yasal ve diğer adımlar atılmalıdır. Denetim Kılavuzu hazırlanmamıştır. AB fonlarının yönetimi ile ilgili atılan bazı adımlar dışında, mali denetim alanında, Katılım Ortaklığı öncelikleri henüz karşılanmamıştır.

Orta Vadeli Öncelikler

Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler

Sınır anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla çözümü ilkesi çerçevesinde, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Güven artırıcı yeni önlemlerin uygulamaya konmasına yönelik çabalar devam etmektedir. Ege Deniziyle ilgili olarak, iki ülke dışişleri bakanları arasında, araştırmacı mahiyette temaslar başlamıştır.

Tüm bireylerin ayrımcılık yapılmaksızın, temel hak ve hürriyetlerden yararlandırılmasını geliştirmeye yönelik yasal adımlar atılmıştır. Ayrımcılık yapılmaması ve kadın-erkek eşitliği yeni Medeni Kanunun temel ilkelerini oluşturmaktadır. Vakıflar Kanununda yapılan değişiklikler ile din ve vicdan özgürlüğü ilkesine saygı güçlendirilmiştir. Bu kapsamda, bazı gayrimüslim azınlıklar, Bakanlar Kurulunun iznine tabi olmak şartıyla, mülk edinme hakkına sahiptir. Bununla birlikte, dini azınlıklar; tüzel kişilik, mülkiyet hakkı, eğitim ve din adamların yetiştirilmesi konularında zorluklarla karşı karşıya kalmaya devam etmektedir.

Temel hak ve hürriyetler açısından, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası kısmen değiştirilmiş ve bu alanda, birçok yasal değişikliğe gidilmiştir. Bununla birlikte, bu anayasal ve yasal reformlar, temel hak ve özgürlüklerin tam olarak kullanımı açısından, önemli kısıtlamalar içermektedir. Özellikle, ifade özgürlüğü, barışçıl toplantı yapma özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve hukuki tazmin hakkı gibi konularda, önemli kısıtlamalar varlığını sürdürmektedir. Savaş ve yakın savaş tehlikesi durumu hariç, ölüm cezası kaldırılmıştır. Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme onaylanmamıştır. Hapishanelerdeki tutukluluk koşulları yeniden düzenlenmiş olmakla birlikte, bu düzenlemeler, BM'nin Tutuklulara Asgari Muamele Standartları ve diğer uluslararası normlar ile tam uyumlu değildir. Olağanüstü halin uygulandığı bölgelerde sorunlar halen devam etmektedir. Milli Güvenlik Kurulunun anayasal rolü değiştirilmiş, bu Kurul ilke olarak danışma organı haline getirilmiştir. Sivil üyelerin sayısının artırılması da dahil olmak üzere, Kurulun yapısına getirilen değişiklikler, şimdiye kadar Kurulun hareket tarzında bir değişiklik meydana getirmemiştir. Temmuz 2002'de Güneydoğudaki olağanüstü hal, Diyarbakır ve Şırnak dışında iki ilde kaldırılmıştır. Bu illerde de 2002 yılı sonuna kadar kaldırılması öngörülmektedir. Eğitim hakkı da dahil olmak üzere, kültürel haklar ve kültürel çeşitliliğin sağlanması konularında ilerleme kaydedilmiştir. Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve yayın yasağı gibi bu hakların kullanılmasını engelleyen bazı hükümler yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak, etnik grupların kültürel ve dilsel kimliklerini ifade edebilmeleri konusunda, uygulamada sınırlı gelişme kaydedilmiştir. Mevzuat açısından, gelişmelerin, birçok orta vade öncelikleri ile uyumlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, ilave yasal değişiklikler gerekmektedir. Uygulama ve mevcut durumun iyileştirilmesi açısından çabaların sürdürülmesi gerekmektedir.

Ekonomik Kriterler

Özelleştirme sürecinde sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. 2001 yılında bazı adımlar atılmış olmasına rağmen, bu süreç 2002 yılında yavaşlamıştır. Mali sektör reformu iyi yolda olup, bu alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Tarım alanında, reform süreci henüz tamamlanmamıştır. Arazi ve havyan kayıt sistemi alanında sınırlı bir ilerleme sağlanmıştır. Gıda işleme tesislerinin modernleştirilmesi konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Eğitim ve sağlık alanında sınırlı bir gelişme sağlanmıştır. Emeklilik ve sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini sağlama yolunda ilerleme kaydedilmiştir. Bu öncelikler karşılanmamıştır.

Üyelikten Kaynaklanan Yükümlülükleri Üstlenilebilme Yeteneği

Başlık 1: Malların Serbest Dolaşımı

Mevcut belgelendirme, piyasa gözetimi ve uygunluk değerlendirme yapılarının güçlendirilmesi konusunda ciddi ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Kamu ihaleleri alanında, mevzuat müktesebata tam olarak uyumlu değildir. Bu öncelik kısmen karşılanmıştır.

Başlık 4: Sermayenin Serbest Dolaşımı

Yabancı yatırımlara ilişkin kısıtlamalar bazı sektörlerde hâlâ devam etmektedir. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 5: Şirketler Hukuku

Şirketler hukuku ve kişisel verilerin korunması alanlarındaki mevzuat, müktesebat ile tam uyumlu değildir. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 6: Rekabet

Devlet yardımları mevzuatının müktesebatla uyumlaştırılması çalışmaları, henüz başlangıç aşamasındadır. Özel haklardan yararlanan teşebbüsler ve tekeller alanında da benzer bir durum söz konusudur. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 7: Tarım

Müktesebata uyum çalışmaları tamamlanmamıştır. Gıda işleme tesislerinin modernize edilmesi konusunda bazı adımlar atılmıştır. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 8: Balıkçılık

Müktesebata uyum tamamlanmamıştır. Balık ürünlerinin genel kalitesi ve güvenilirliğinin iyileştirilmesi konusunda çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 9: Ulaştırma

Tüm sektörlerdeki mevzuatın uyumlaştırılması çalışmaları başlangıç aşamasındadır. Bu mevzuatın yürütülmesi ve etkili uygulanmasında da benzer bir durum söz konusudur. Başta deniz güvenliği konusu olmak üzere, önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. Türkiye'nin taşımacılık filoları üyeliğe kısmen hazırdır; son birkaç yıldır bu alanda, uluslararası normların uygulanmasının dışında bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 10: Vergilendirme

Doğrudan vergilendirme alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bununla birlikte, bu alandaki uyum tamamlanmamış olup, hâlâ önemli farklıklar bulunmaktadır. Bu öncelik kısmen karşılanmıştır.

Başlık 11: Ekonomik ve Parasal Birlik

Türkiye, Avrupa Merkez Bankaları Sistemine katılmamaktadır. Merkez Bankasının bağımsızlığı büyük oranda sağlanmıştır. Bu öncelikler kısmen karşılanmıştır.

Başlık 12: İstatistik

Devlet İstatistik Enstitüsü, idari kapasite açısından donanımlı personele ve kaliteli bilgi teknolojileri araçlarına sahiptir. Resmi istatistiklerin AB gerekleriyle uyumlu hale getirilmesine yönelik araçlar oluşturulmaktadır. Bununla birlikte, makroekonomik istatistikler gibi birçok alanda hâlâ ciddi çaba gösterilmesi gerekmektedir. Bu öncelik, kısmen karşılanmıştır.

Başlık 13: Sosyal Politika ve İstihdam

İş güvencesi kanunu, cinsiyete dayalı ayrımcılık durumlarında ispat yüküne ilişkin bir hüküm içermektedir. İş hukuku, kadın ve erkek arasında muamele eşitliği, ayrımcılıkla mücadele, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal diyalog ve halk sağlığı alanlarında, daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. İdari yapının güçlendirilmesi ve sosyal politika ve istihdam müktesebatının etkili bir şekilde uygulanmasını teminen daha fazla çaba sarf edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Sosyal koruma alanında, Türkiye'nin, sosyal güvenlik sisteminde mali istikrarın sağlanması için gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Türkiye, Avrupa İstihdam Stratejisine uygun bir ulusal istihdam politikası geliştirme konusundaki çabalarını hızlandırmalıdır. Bu öncelik kısmen karşılanmıştır.

Başlık 14: Enerji

Türkiye, enerji işletmelerinin yeniden yapılandırılması ve sektörlerin rekabete açılmasını sağlamak üzere bir takvim belirlemiştir. Bu takvim ve program uygulanmaktadır. Elektrik piyasası Eylül 2002'de rekabete açılmış olup, doğal gaz piyasası ise Kasım 2002'de açılacaktır. Türkiye Elektrik Üretim ve Dağıtım Şirketi (TEAŞ) bölünmüş, birçok alandaki tekel faaliyeti kaldırılmış olan BOTAŞ da, dağıtım ağını özelleştirecek şekilde yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. İlave uygulama mevzuatıyla tamamlanması gereken tek enerji piyasasına yönelik yasal, idari ve ekonomik ilerlemeler, mevzuatın enerji müktesebatının geri kalanıyla uyumlaştırılması konusundaki sınırlı ilerlemeyle tezat teşkil etmektedir. Bu öncelikler kısmen karşılanmıştır.

Başlık 19: Telekomünikasyon (ve bilgi teknolojileri)

Müktesebatın iç hukuka aktarılması tamamlanmamıştır. Tüm iletişim sektörü için kapsamlı bir politika henüz geliştirilmemiştir. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 20: Kültür ve görsel-işitsel politika

Radyo Televizyon Üst Kurulunun idari kapasitesine ilişkin olarak; RTÜK'ün yapısıyla ilgili yeni usul, TBMM'nin rolünü azaltırken MGK'nın Kurul üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu husus, Kurulun bağımsızlığını ve hesap verebilirliğini zayıflatabilir. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 21: Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu

Çok yıllık bütçeleme usullerini de içeren ekonomik ve sosyal kaynaşmaya yönelik bir ulusal politika henüz geliştirilmemiş, denetim yapıları oluşturulmamıştır. Öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 22: Çevre

Orta vadeli önceliklere ilişkin olarak ilerleme kaydedilmemiştir. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 24: Adalet ve İçişleri

Özellikle iltica ve yasadışı göç alanlarında, Topluluk hukuku ve müktesebatına yönelik eğitim programları geliştirilmiştir. Polisin hesap verebilirliğini sağlamak için, özellikle Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanununda yapılan değişikliklerle, Adalet ve İçişleri kurumlarının güçlendirilmesine yönelik bir takım gelişmeler kaydedilmiştir. Verilerin korunması alanındaki Topluluk müktesebatına uyum konusunda ilerleme kaydedilememiştir. Vize mevzuatı uygulamalarıyla ilgili uyum çalışmaları başlamıştır. Göç alanında, özellikle geri kabul konusunda, Topluluk müktesebatının üstlenilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Sınır yönetiminin güçlendirilmesi konusunda bazı girişimler olmuş, ancak Schengen Anlaşmasının tam olarak uygulanmasına yönelik hazırlık yapılmamıştır. 1951 Cenevre Sözleşmesine yönelik coğrafi çekince kaldırılmamıştır. Yolsuzluk, uyuşturucu ticareti, örgütlü suçlar ve karaparanın aklanmasıyla mücadele ve hukuki ve cezai konularda adli işbirliği alanlarında, müktesebatın etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik çaba harcanmıştır. Bu öncelikler kısmen karşılanmıştır.

Başlık 25: Gümrük Birliği

Bu alanda gelişme kaydedilmemiştir. Bu öncelik karşılanmamıştır.

Başlık 28: Mali Kontrol

İç mali kontrolle ilgili yeni bir kanun tasarısı hazırlanmış, fakat henüz TBMM tarafından kabul edilmemiştir. Bu kanun, dış kontrol sisteminde sınırlı bir etkiye sahip olacaktır. İç denetim ve kontrol işlevlerinin uyumlaştırılması için merkezi bir birim henüz oluşturulmamıştır. Harcamacı kurumlarda iç denetim birimleri oluşturulmamış ve denetçilerin "işlevsel bağımsızlıkları" sağlanmamıştır. Bununla birlikte, bütün bu hususlar Kamu Mali Yönetim ve İç Kontrol Kanun Tasarısının kabul edilmesine bağlıdır. Bir Denetim Kılavuzu hazırlanmamıştır. Bu öncelik karşılanmamıştır.

2. Müktesebatın Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program

Mart 2001'de kabul edilen Müktesebatın Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı, müktesebatın iç hukuka aktarılması bakımından etkili bir araçtır. Şubat, Mart ve Ağustos 2002'de, siyasi kriterlerle ilgili olarak kabul edilen üç uyum paketi, kısmen Ulusal Programa dayanmaktadır. Müktesebat açısından, Ulusal Program, çeşitli yasal girişimler için bir izleme listesi işlevi görmüştür. Ulusal Program, ilgili makamlara, gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi gereken mevzuat değişiklikleri ile ilgili genel bir bakış açısı sağlamıştır.

Ulusal Program revize edilmemiştir. Türkiye Ulusal Programı, katılım öncesi strateji sürecinin bir parçasıdır. Türkiye'nin, yatırımlar için gerekli bütçenin oluşturulmasının yanı sıra, net takvim ve nihai tarihler dahil olmak üzere öncelikleri daha iyi tespit edebilmek ve son Programın planlama niteliğini güçlendirmesi ve gelişmeler ışığında güncelleştirebilmesi için, Ulusal Programını revize etmesi teşvik edilmektedir. Ulusal Programın revize edilmesi sırasında Katılım Ortaklığı öncelikleri tam olarak dikkate alınmalıdır.

EKLER

**Aday Ülkeler Tarafından Onaylanan İnsan Hakları Sözleşmeleri,
15 Eylül 2002**

Aşağıdaki sözleşmeler ve protokollere katılım	BG	CY	CZ	EE	HU	LV	LT	MT	PL	RO	SK	SV	TK
ECHR (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
1 no.lu Protokol (mülkiyet hakkı)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
4 no.lu Protokol (serbest dolaşım ve diğer konular)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
6 no.lu Protokol (ölüm cezası)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
7 no.lu Protokol (aynı suçtan iki kez yargılanmama- <i>ne bis in idem</i>)	X	X	X	X	X	X	X	O	O	X	X	X	O
Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Avrupa Sosyal Şartı	O	X	X	O	X	X	O	X	X	O	X	O	X
Revize Edilmiş Avrupa Sosyal Şartı	X	X	O	X	O	O	X	O	O	X	O	X	O
Ulusal Azınlıklara Dair Çerçeve Sözleşme	X	X	X	X	X	O	X	X	X	X	X	X	O
ICCPR (Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
ICCPR'ye İlişkin İhtiyari Protokol (bireysel haberleşme hakkı)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
ICCPR'ye İlişkin İkinci İhtiyari Protokol (ölüm cezası)	X	X	O	O	X	O	X	X	O	X	X	X	O
ICESCR (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
CAT (İşkenceye Karşı Sözleşme)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
CERD (Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	O
CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
CEDAW'a İlişkin İhtiyari Protokol	O	X	X	O	X	O	O	O	O	O	X	O	O
CRC (Çocuk Hakları Sözleşmesi)	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

X= Sözleşme onaylanmıştır.

O= Sözleşme onaylanmamıştır.

BG=Bulgaristan, CY=Kıbrıs, CZ=Çek Cumhuriyeti, EE=Estonya, HU=Macaristan, LV=Letonya, LT=Litvanya, MT=Malta, PL=Polonya, RO=Romanya, SK=Slovak Cumhuriyeti, SV=Slovenya, TK=Türkiye

İstatistiki Veriler

	1997	1998	1999	2000	2001
Temel Veriler	1000 kişi				
Nüfus (ortalama)	63,989	65,145	66,304	67,469	68,618
	Km²				
Toplam Alan	769.604	769.604	769.604	769.604	769.604

Ulusal Hesaplar	1000 Milyar Türk Lirası				
Cari fiyatlarla GSYİH	28,835.88	52,224.94	77,415.27	124,583.4	181,408.5
				6	6
	1000 Milyon ECU/Euro				
Cari fiyatlarla GSYİH	168	178	173	217	165
	ECU/Euro				
Cari fiyatlarla kişi başına GSYİH (a)	2,700	2,800	2,700	3,200	2,400
	Bir önceki yıla göre (%) değişme				
Sabit fiyatlarla GSYİH (ulusal para birimi)	7.5	3.1	-4.7	7.4	-7.4
İstihdam artışı	:	:	:	:	:
İşgücü verimlilik artışı	:	:	:	:	:
	Satın alma gücü standartlarına göre				
Cari fiyatlarla kişi başına GSYİH (a)	5,600	5,800	5,600	5,600	5,200
Üretim Yapısı	Brüt katma değer (%) (b)				
- Tarım	13.8	16.5	14.5	13.6	12.1
- Sanayi (inşaat hariç)	24.1	21.7	22.0	22.6	23.8
- İnşaat	5.8	5.7	5.3	5.0	4.8
- Hizmetler	56.3	56.2	58.2	58.8	59.3
Harcama Yapısı	GSYİH'ye oranı (%)				
- Nihai tüketim harcamaları	80.3	81.9	87.4	85.6	86.5
- Hanehalkı ve NPISH	68.0	69.2	72.3	71.5	72.3
- Genel kamu harcamaları	12.3	12.7	15.2	14.1	14.2
- Gayri safi sabit sermaye	26.4	24.6	21.9	22.4	17.8
- Stok değişimi (c)	-1.3	-0.4	1.5	2.2	-1.3
- Mal ve hizmet ihracatı	24.6	24.3	23.2	24.1	33.2
- Mal ve hizmet ithalatı	30.4	27.9	26.9	31.5	30.8

Enflasyon Oranı	Bir önceki yıla göre değişme (%)				
Tüketici fiyatları endeksi (h)	85.7	84.9	64.2	57.3	57.6

Ödemeler dengesi	ECU/Euro (Milyon)				
- Cari İşlemler	-2,326	1,770	-1,280	-11,510	3,792 (g)
- Ticaret dengesi	-13,546	-12,684	-9,802	-26,232	:
- Mal ihracatı	28,788	27,848	27,516	37,118	:
- Mal ithalatı	42,331	40,532	37,318	63,350	:
Mal ve hizmetler, net	9,583	12,007	6,985	13,288	:
Net Gelir	-2,657	-2,663	-3,319	-4,691	:
- Net cari transferler	4,291	5,108	4,856	6,125	:
- kamu transferleri	277	142	340	251	:
- Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (net) giriş	710	838	735	1,151	3,647 (g)

	1997	1998	1999	2000	2001
Kamu finansmanı	GSYİH'ye oranı (%)				
Genel kamu açık/fazlası	-13.4	-11.9	-18.7	-6.0	-28.7 p
Genel kamu borçları	55.6	50.1	65.9	56.4	102.5 p

Mali göstergeler	GSYİH'ye oranı (%)				
Ekonominin brüt dış borcu (d)	38.3	38.0	48.0	47.7	:
	İhracata oranı (%)				
Ekonominin brüt dış borcu (d)	155.9	156.0	206.6	200.3	:
Parasal Büyüklükler	ECU/Euro (1000 Milyon)				
- M1	7.0	7.0	7.8	10.8	8.8
- M2	47.1	55.3	73.7	89.8	83.2
- M3	49.2	56.9	75.6	92.6	85.0
Toplam kredi	33.8	30.8	30.7	43.3	26.9
Kısa vadeli ortalama faiz oranları	Yıllık (%)				
- Günlük faiz oranı	70.3	74.6	73.5	56.7	92.0
- Borçlanma faiz oranı	99.4	79.5	86.1	51.2	78.7
- Mevduat faiz oranı	79.5	80.1	78.4	47.1	74.6
ECU/EUR döviz kurları	(1 ECU/Euro = ... Türk Lirası)				
- Dönem ortalaması	171,848	293,736	447,237	574,816	1,102,430
- Dönem sonu	226,634	365,748	544,641	624,267	1,269,500
	1994=100				
- Efektif döviz kuru endeksi	26.8	15.4	9.9	7.1	3.8
Rezervler	ECU/Euro (milyon)				
- Rezervler (altın dahil)	17,706	17,880	24,280	25,107	22,652
- Rezervler (altın hariç)	16,721	16,943	23,225	24,017	21,483

Dış ticaret	ECU/Euro (milyon)				
Ticaret dengesi	-19,866	-17,019	-13,387	-29,262	-11,172
İhracat	23,340	24,130	24,964	30,182	35,071
İthalat	43,206	41,149	38,351	59,444	46,243
	Önceki yıl =100				
Ticaret oranları	104,4	100,0	98,8	91,4	97,7
	Toplam içerisindeki pay (%)				
AB-15'e ihracat	46.6	50.0	54.0	52.2	51.6
AB-15'den ithalat	51.2	52.4	52.6	48.8	44.6

Nüfus	Her 1000 kişide				
Doğal büyüme oranı	16.5	16.3	16.0	15.6	15.2
Net göç oranı (düzeltmeler dahil)	1.6	1.5	1.5	1.5	1.5
	Her 1000 canlı doğumda				
Bebek ölüm oranı	42.4	41.2	40.3	39.7	38.7
Ortalama yaşam süresi:	Doğumda				
Erkekler:	65.7	65.9	66.1	66.2	66.4
Kadınlar:	70.3	70.5	70.7	70.9	71.0

	1997	1998	1999	2000	2001
İşgücü Piyasası (ILO metodolojisi) (e)	Nüfusa oranı (%)				
Ekonomik faaliyet oranı (15-64)	54.9	54.9	55.4	51.8	51.3
İstihdam oranı (15-64), toplam	51.2	51.1	51.0	48.2	46.8
İstihdam oranı (15-64), erkek	74.7	74.1	72.8	71.0	68.4
İstihdam oranı (15-64), kadın	27.5	27.9	29.1	25.3	25.0
NACE sınıflamasına göre ortalama istihdam	Toplam içindeki oranı (%)				
- Tarım ve ormancılık	40.8	40.5	41.5	34.5	35.4
- Sanayi (inşaat hariç)	17.8	17.5	16.8	18.2	18.3
- İnşaat	6.3	6.2	6.1	6.4	5.3
- Hizmetler	35.1	35.9	35.8	40.9	41.0
	İşgücüne oranı (%)				
İşsizlik oranı, toplam	6.7	6.8	7.7	6.6	8.5
İşsizlik oranı, erkekler	6.3	6.8	7.7	6.6	8.8
İşsizlik oranı, kadınlar	7.8	6.9	7.5	6.5	7.9
25 yaşın altında işsizlik oranı	14.3	14.2	15.3	13.2	16.6
	Toplam içindeki oranı (%)				
Uzun vadeli işsizlik oranı	39.9	38.1	27.1	20.2	20.7

Altyapı	1000 km² başına km				
Demiryolu ağı	11.2	11.2	11.3	11.3	11.3
	Km				
Otoyolların uzunluğu	1,528	1,726	1,749	1,773	1,851 p

Sanayi ve tarım	Önceki yıl =100				
Sanayi üretimi miktarı endeksleri	111.5	101.3	97.5	103.4	94.5
Brüt tarım üretimi miktar endeksleri	97.7	110.6	94.7	104.2	93.5

Yaşam Standardı (a)	Her 1000 kişi başına (f)				
Araba sayısı	55.8	58.9	61.4	65.5	66.1
Ana telefon hatları	246.0	260.3	272.3	272.6	275.5
Cep telefonu hizmetleri abone sayısı	23.2	51.9	114.1	221.9	284.2
İnternet aboneliği sayısı	:	3.5	6.6	24.1	23.6 p

E= Tahmin

P= Geçici

(a) Rakamlar, Ulusal Hesaplarda yer alan nüfus rakamları kullanılarak hesaplanmıştır ve nüfus istatistiklerinde kullanılanlardan farklılık arz edebilir.

(b) Veriler, ISIC Rev. 2'ye göredir.

(c) Bu rakamlara, envanterlerdeki değişiklikler, kazançlar ve GSYİH ve onun harcama bileşenleri arasındaki istatistiki uyumsuzluklar dahildir.

(d) Seriler 1997 yılından itibaren.

(e) İşgücü piyasasına ilişkin ulusal veriler AB işgücü piyasası verileriyle uyumlu değildir.

(f) 2001 yılı verileri geçicidir. 2000 yılına ait veriler, 2000 yılı nüfus sayımı geçici verilerinden hesaplanmıştır.

(g) Kaynak: Merkez Bankası internet sayfası.

(h) Endeks uyumlaştırılmamıştır.

Not: Geçici yıl ortası nüfus projeksiyonları.

Metodolojik Notlar

Enflasyon oranı

Ulusal tüketici fiyatları endeksi verilmiştir. Bunun yerini alacak Uyumlaştırılmış Tüketici Fiyatları Endeksi henüz mevcut değildir, ancak hazırlanma aşamasındadır.

Mali göstergeler

Kamu maliyesi: Aday ülkelerin kamu borcu ve kamu açığı istatistikleri, AB'nin metodolojik gereksinimlerine henüz tam olarak uygun olmadıkları için geçicidir. Genel anlamda, genel kamu açığı/fazlası, ulusal hesaplara ilişkin olarak ESA95 sisteminin konsolide genel net kamu borcu/alacağına tekabül etmektedir. Kamu borcu, yıl sonu nominal değer üzerinden konsolide brüt borç olarak tanımlanmıştır. Rakamlar 1997'den itibaren mevcuttur; 1996 verileri, Uluslararası Para Fonunun Kamu Maliyesi İstatistiklerinin (GFS) metodolojisi kullanılarak elde edilmiş yaklaşık değerlerdir.

Ekonominin tamamını kapsayan brüt dış borç kısa ve uzun vadeyi içermekte ancak hisse senedi yatırımları ve para piyasası unsurları hariç tutulmaktadır. Kaynak olarak, mevcut borç stoğu için OECD, GSYİH için ise Eurostat alınmıştır. Brüt dış borcun ihracata oranı için, ulusal hesaplamalardaki mal ve hizmet ihracatı tanımı kullanılmaktadır (Kaynak: Eurostat). 2000 yılı verileri, OECD/IMF/BIS/Dünya Bankasının ortak serileri üzerine dayalı Eurostat tahminleridir.

Parasal büyüklükler: Eurostat'a bildirildiği üzere, yıl sonu stok verileridir. Genel olarak, M1, tedavülde olan kağıt ve madeni paralar ile vadesiz banka mevduatlarını ifade eder. M2, M1 artı tasarruf mevduatları ve bankalardan kısa vadeli diğer alacakları (Türkiye'de M2Y rakamlarına tekabül eden) ifade eder. M3, M2 artı bazı daha az likit veya uzun vadeli (Türkiye'de M3Y rakamlarına tekabül eden) plasmanları ifade eder. M3 serileri, tüm ülkeler tarafından üretilmemektedir. Toplam kredi, yerli parasal mali kurumların yerli olmayan parasal mali kurumlara verdiği borçları içerir.

Faiz oranları: Yıllık ortalama oranlar, Eurostat'a bildirilen aylık serilere dayandırılmıştır. Kredi faiz oranları, bankalar tarafından işletmelere verilen bir yılın üzerindeki kredilerin faiz oranlarıdır. Mevduat faiz oranları, vadesi bir yılı aşmayan banka mevduat faiz oranlarıdır. Günlük faiz oranları, gecelik interbank faiz oranlarıdır.

Döviz kurları: ECU döviz kurları, ECU'nün yerine Euro'nun benimsendiği 1 Ocak 1999 tarihinde resmen bildirilen oranlardır. Euro döviz kurları, Avrupa Merkez Bankasının referans oranlarıdır. Efektif döviz kuru endeksi (nominal), Eurostat'a bildirildiği gibi, başlıca ticari ortaklara göre ağırlıklandırılmıştır.

Rezerv varlıklar: Eurostat'a bildirildiği gibi, yıl sonu stok verileridir. Bu varlıklar, Merkez Bankalarının altın ve döviz varlıkları, Özel Çekme Hakları, Uluslararası Para Fonu rezerv pozisyonunu ve ülkede yerleşik olmayanlardan diğer alacakların toplamıdır. Altın, yıl sonu piyasa fiyatından hesaplanmaktadır.

Dış Ticaret

İthalat ve ihracat (cari fiyatlarla): Veriler, "özel ticaret" sistemine dayandırılmakta olup, dış ticaret, ülkenin gümrük sınırlarını geçen mallarından oluşmaktadır. Ticarete ilişkin veriler,

doğrudan yeniden ihracatları, hizmet ticaretini ve serbest bölgelerle ticareti ve ayrıca lisans, know-how ve patentleri içermektedir. Dış ticaret cirosunun değeri, malların pazar değeri ile ek maliyetleri (taşımacılık, sigorta, vs.) içerir.

Ticari sınıflandırma: Mal ticareti akımlarında, birleşik nomenklatur mal sınıflandırması kullanılmalıdır.

FOB, gümrük sınırına kadar taşıma masraflarının tamamının satıcıya ait olduğu anlamına gelmektedir. *CIF*, ek masrafların alıcıya ait olduğunu belirtir.

İthalat CIF, ihracat ise FOB olarak hesaplanır.

AB-15 ile ithalat ve ihracat: Türkiye Cumhuriyeti tarafından açıklanan veriler.

İşgücü

Türkiye'nin Hanehalkı İşgücü Anketleri, Avrupa Birliğinin işgücü anketleri ile uyumlaştırılmamıştır.

Ekonomik faaliyet oranı (ILO metodolojisi): İşgücünün 15-64 yaş arası nüfusa oranı. Bu oran, ILO'nun aşağıda yer alan tanım ve tavsiyeleri çerçevesinde Hanehalkı İşgücü Anketleri verilerine göre hesaplanmıştır.

İşgücü: Aşağıda belirtilen ILO tanımları çerçevesinde istihdam edilmiş kişiler ve işsiz kişiler.

İstihdam edilmiş kişiler: Referans döneminde, ücretli, girişimci, kooperatif üyesi olarak veya aile çalışanlarına katkı için, maaş veya bir ücret veya herhangi başka bir gelir karşılığı en az 1 saat çalışmış 15-64 yaş arasındaki tüm kişiler. Silahlı kuvvetler personeli (kışlalarda olanlar hariç) ve analık izninde olan kadınlar da bu kategoriye dahildirler.

İşsizler: ILO'nun işsiz tanımının bütün şartlarına uyan 15 yaş üstü herkes: (i) işi olmayan; (ii) aktif bir şekilde iş aramayan; (iii) en az 2 hafta sonra çalışmaya başlayacak olanlar.

İşsizlik oranı (ILO metodolojisine göre): Toplam işgücü içerisindeki işsizlik oranı. Bu oran, ILO'nun tanım ve tavsiyeleri çerçevesinde İşgücü Anketi Verilerine göre (ILO'nun yukarıdaki tanımlamalarına bakınız) hesaplanmıştır.

NACE sınıflandırmasına göre ortalama istihdam: Bu gösterge, ILO'nun tanım ve tavsiyelerine dayanılarak oluşturulmuştur.

Altyapı

Demiryolu ağı: Belirli bir alandaki tüm demiryolları üzerinde tekerlekli vagon taşınsa dahi, kara ve su yolunu (örneğin vagon taşıyıcı treyler veya feribotlar) kapsamamaktadır. Sadece turistik amaçla sezonda kullanılan hatlar, demiryolu ağına dahil değildirler; aynı şekilde, madenlere, ormanlara veya diğer sanayi ve tarımsal işletmelere hizmet vermek için inşa edilmiş ve kamu hizmetine açık olmayan demir yolları da bu ağa dahil değildir. Veriler, inşa edilmiş demir yollarının uzunluğuna dayanmaktadır.

Otoyol uzunluğu: Söz konusu olan, özellikle otomobil trafiği için düşünülüp inşa edilmiş karayoludur. Bitişindeki mülkiyetlere hizmet etmez ve;

a) (özel noktalar veya geçici durumlar dışında) trafik iki yön için, ya bir bantla ya da zaman zaman başka bir yöntemle birbirinden ayrılmıştır,

- b) başka bir karayolu, demir yolu, tramvay yolu veya yaya yoluyla zemin kesişmesi yoktur;
- c) özellikle otoyol olarak işaretlenmiş ve özel otomobil kategorileri için ayrılmıştır.

Otoyol giriş ve çıkış hatları da, sinyal tabelalarının yeri dikkate alınmaksızın dahil edilmiştir. Şehir içi otoyollar da kapsamaktadır.

Sanayi ve tarım

Sanayi üretim miktar endeksi: Sınai üretim, madencilik, imalat faaliyetleri ve elektrik, gaz, buhar ve su arzını kapsamaktadır (ISIC Rev.3'ün C, D ve E bölümlerinin sınıflandırmasına göre).

Brüt tarım üretim miktar endeksleri: 1993'ün sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır. Üç aylık endeksler, bir önceki üç aylık dönem baz alınarak oluşturulmaktadır.

Yaşam standardı

Araba sayısı: Söz konusu araçlar, binek arabalarıdır, yani yolcu taşımacılığına yönelik ve en fazla 9 kişinin taşınabileceği (sürücü dahil) motorlu araçlardır (motosikletler hariç).

Bu çerçevede “binek araba” ifadesi, mikro-arabaları (sürmek için ehliyet gerekmeyen), 10 kişiden az kişilik yerleri olması kaydıyla, kiralık taksi ve arabaları içerir. Pikaplar da bu kategoriye dahil edilebilir.

Telefon abone sayısı: Veriler, mobil telefon abonelerini içermemektedir.

Kaynaklar

Toplam yüzölçümü, nüfus, dış ticaret, işgücü piyasası, altyapı, sanayi ve tarım, yaşam standardı: Ulusal kaynaklar.

Ulusal hesaplar, enflasyon oranı, ödemeler dengesi, kamu maliyesi, mali göstergeler: Eurostat.